

Tâcuddîn el-Kürdî Gerçekte Tâcuddîn es-Sultânyûkî Olabilir mi? Biyο-Bibliyografik Veriler Işığında Beylikler Dönemi İlim Hayatına Dair Bir Tahlil*

MEHMET KALAYCI

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Ankara University, Faculty of Divinity, Turkey
mehkala@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-9016-3123>

Öz

Orhan Bey'in fethi sonrasında İznik'te kurulan medrese, Osmanlı hakimiyetindeki coğrafyada faaliyete giren ilk medresedir. Bu durum, Osmanlı ilim ve düşünce hayatı bakımından İznik şehrine ve buradaki medreseye merkezî bir fonksiyonun atfedilmesini beraberinde getirmiştir. İznik'in bunu fazlasıyla hak ettiğinde kuşku yoktur. Lakin Osmanlı'nın bir beylik olarak başlayan serüveninin zamanla Anadolu'nun tamamına şamil büyük bir devlet tecrübesine dönüşmesi, Anadolu'nun Osmanlı öncesi entelektüel hikayesinin Osmanlı üzerinden ve geriye dönük bir şekilde anlaşılmasına neden olmuştur. Bu ise Anadolu'nun Osmanlı öncesi hikayesini perdelemekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı'nın vücuda geldiği entelektüel iklimin anlaşılmasını da zorlaştırmıştır. Halbuki Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde, Anadolu'da her biri İznik gibi hatta belki daha önemli ilim merkezleri söz konusudur. Bu durum, 8./14. yüzyıl Anadolu'sunu Osmanlı'ya inhisar etmeden, kendi tarihsel ve düşünsel hafızası üzerinden tahlil etmeyi gerektirmektedir. Bunun imkanı yazma eserlerin sunduğu çok yönlü biyo-bibliyografik veride saklıdır ki bu yazı ağırlıklı olarak bu türden veriler üzerinden şekillenmiştir. Yazının temel problematiğini her ikisi de aynı zaman diliminde Anadolu'da yaşadığı tespit edilen Tâcuddîn lakaplı iki kişinin aynı kişi olup olmama ihtimali oluşturmaktadır. Bunlardan ilki, Osmanlı kroniklerinde İznik Medresesi'nin ikinci müderrisi olarak zikredilen Tâcuddîn el-Kürdî, diğeri de İbn Battûta'nın Kastamonu'da görüştüğü ve döneminin büyük alimlerinden olarak bahsettiği Tâcuddîn es-Sultânyûkî'dir. Bu iki isim terkibine ilişkin bir müddettir sürdürdüğümüz tetkikler sonucunda bulabildiğimiz biyografik ve bibliyografik verilerin Hanefilik merkezli keşişmesi, bizi, bunların gerçekte aynı kişi olabileceği düşüncesine sevk etti. Yazıda önce her iki isim terkibine dair tespit edebildiğimiz verileri müstakil başlıklar altında ele aldık, ardından da bu veriler üzerinden bütünleşik bir okumanın imkanını analiz ettik. Gerek veri toplama gerekse yazım sürecinde karşılaşılan biyografik ve bibliyografik veriler, Beylikler dönemi Anadolu'sunda fıkıh merkezli esaslı bir kitabî kültürün dolaşımında olduğunu görebilmemize imkan tanıdı. Bu ise nihayetinde bizi, ilgili dönemin din ve düşünce hayatını daha çok şifahi kültür ve tasavvufî yönelimler üzerinden tartışmaya vuran tarih okumalarına karşı ihtiyatlı olunması gerektiği düşüncesine sevk etti.

Anahtar Kelimeler: Tâcuddîn el-Kürdî, Tâcuddîn es-Sultânyûkî, İznik, Beylikler Dönemi, Osmanlı, Hanefilik, Medrese, Ulema.

Could Tāj al-Dīn al-Kurdī Actually Be Tāj al-Dīn al-Sultānyūkī? An Analysis on the Scholarly Life of Beyliks Period in Light of Bio-Bibliographical Data

Abstract

The first madrasa under the Ottoman rule was established in Iznik after it was conquered by Orkhān Bey. This caused a central function to be attributed to the city of Iznik and the madrasa there in terms of the scholarly and intellectual life of the Ottomans. There is no doubt that Iznik deserved this well enough. However, the transformation of the Ottoman Empire, which started as a Beylik, into a great state experience in the whole of Anatolia over time caused the pre-Ottoman intellectual story of Anatolia to be understood through the Ottoman Empire and in a retrospective way. This not only obscured the pre-Ottoman story of Anatolia, but also made it difficult to understand the intellectual climate in which the Ottoman Empire came into being. During the Anatolian Seljuks and Beyliks periods, in terms of scholarly activities, there were cities in Anatolia, each of which was at least as important as Iznik, even more. Therefore, it is necessary to analyze the 8th/14th century Anatolia through its own historical and intellectual memory without confining it to the Ottoman Empire. The possibility of this is hidden in the versatile bio-bibliographic data available in manuscripts, and this article is mostly shaped by such data. The main problematic of the article is the possibility of whether two contemporaneous persons with Tāj al-Dīn nickname, who lived in Anatolia, are the same person. The first of them is Tāj al-Dīn al-Kurdī, who is mentioned as the second scholar of the Iznik Madrasa in the Ottoman chronicles, and the other is Tāj al-Dīn al-Sultānyūkī, whom Ibn Battūṭa met in Kastamonu and mentioned as one of the great scholars of his time. The overlapping of the biographical and bibliographic data of these two names made us think that they might be the same person. In this article, we discussed the data related to both names under separate headings and then examined the possibility of a holistic reading of both names over these data. The biographical and bibliographic data we identified during the data collection and writing processes implied that a deep fiqh-based book culture was in circulation in Anatolia during the Beyliks period. This suggests that the readings of history that evaluate the religious and intellectual life of the relevant period mostly on the basis of oral culture and mystical orientations should be reconsidered

Keywords: Tāj al-Dīn al-Kurdī, Tāj al-Dīn al-Sultānyūkī, Iznik, Beyliks Period, Ottoman, Hanafism, Madrasa, ‘Ulamā’.

Giriş

Geçmiş farklı boyutlarıyla görebilmeye imkan tanıyacak yeterlilikte ve çeşitlilikte birincil tarihsel verinin bulunmadığı durumlarda, kendimizi çoğu kez bir belirsizlik sarmalı içerisinde bulur, genellikle en yakında olana sarılır ve merkezine kendimizi koyduğumuz bir perspektif üzerinden gerçekliği tanımlamak durumunda kalırız. Tarihin, erişebildiğimiz veriler üzerinden algılayabildiğimiz ya da yazabildiğimiz muhtevaya sıkıştırılmayacak ölçüde devasa ve dinamik bir gerçeklik bağlamı olduğunun bazen farkına varmayız. Bu yüzden de bazen algılayabildiklerimiz veya yazabildiklerimiz üzerinden tarihsel gerçekliğin sınırlarını belirlemeye kalkışır veya belirlemek zorunda kalırız. Halbuki

böylesi bir tutum özünde bir müphemlikler alanı olan tarihin tabiatına aykırıdır; tarihin yazılabilen veçhesi, yazılamayan ya da henüz yazılmamış olan veçhesiyle daima maluldür. Bu durum, doğru sorular sormayı bazen doğru cevaplar bulmaktan daha önemli hale getirebilmektedir.

Bu yazı, Tâcuddîn el-Kürdî'nin ve Tâcuddîn es-Sultânîyüki'nin kim oldukları sorusu çerçevesinde ulaşabildiğimiz verilerin birbiriyle belli ölçüde kesişmesi üzerine, her iki tetkiki içine alacak yeni bir sorunun ortaya çıkmasıyla şekillendi. Bu iki alim gerçekte tek bir kişi olabilir miydi? Bunlardan ilki, ilk Osmanlı kroniklerinde ve Taşkoprîzâde'nin (ö. 968/1561) *eş-Şekâ'iki'n-Nu'mâniyye*'sinde zikri geçen, Dâvud el-Kayşerî'den (ö. 751/1350) sonra İznik'teki medresede müderris olarak görevlendirildiği ve fıkıh alanında yetkin olduğu kaydedilen Tâcuddîn el-Kürdî idi. El-Kürdî nisbesi ve Sirâcuddîn el-Urmevî'den (ö. 682/1283) tahsil gördüğü yönündeki bilgiler, onun ilk tahlilde fıkıhta Şâfi'îliğe mensup ve Faḥruddîn er-Râzî (ö. 606/1210) geleneğinin temsilcisi bir kimse olarak konumlandırılmasına imkan tanımaktaydı. Ancak Bedruddîn el-'Aynî'nin (ö. 855/1451) *el-Hidâye* bağlamında sahip olduğu rivayet senetlerinden birinde Tâcuddîn el-Kürdî'nin isminin geçiyor olması Ḥanefîliğe mensup olabileceği ihtimalini düşündürdü. Üstelik ilgili rivayet senedinde isminin Şemsuddîn en-Niksarî (ö. 8./14. ikinci yarısı) ile birlikte zikredilmesi, her ikisinin de Ḥusâmuddîn es-Signâkî'nin (ö. 714/1314) öğrencisi olarak görünmesi bu ihtimali daha da kuvvetlendirdi. İkinci tetkik, Tâcuddîn es-Sultânîyüki'ye dairdi. İbn Battûta'nın (ö. 770/1368-1369) Kastamonu ziyareti sırasında görüştüğü ve zamanın büyük alimlerden biri olarak bahsettiği bu şahısla ilgili olarak tespit edebildiğimiz bazı bibliyografik veriler, onun Ḥanefî gelenekle güçlü bağı bulunduğunu gösterdi. Bu iki tetkik, aynı dönem Anadolu'sunda yaşamış Tâcuddîn lakaplı bu iki alimin gerçekte tek bir kişi olup olmadığı sorusunu ortaya çıkardı. Bu soru, elbette elimizde hiçbir veri bulunmadan da sorulabilecek bir soruydu.¹ Fakat her

* Bu yazıya konu olan veri, Beylikler dönemine dair araştırmalarımız ve taramalarımız sırasında parça parça ortaya çıkmıştır. Tespit edilebilen verilerin bütünleşik bir problematiğe dönüştürülebileceği, hatta dönüştürülmesi gerektiği düşüncesi ise zamanla oluşmuştur. Bu noktada Recep Gürkan Göktaş'ın teşviklerini zikretmezsem haksızlık olur. Eyüp Öztürk, Muzaffer Tan, Murat Er ve Elif Oğuz yazının müsvedde halini okuma lütfunda buldukları için teşekkür borçlu olduğum kimselerdir. Yine Tuba Nur Umut, Kevser Beyazyüz Sipahioğlu ve Mine Demirbilek'in şahsında tüm dergi yayın kuruluna süre içerisinde gösterdikleri anlayış ve yazıya sundukları çok yönlü katkı için gerçekten minnettarım.

¹ Nitekim Doğru'nun bir çalışmasında bu soruyu şu şekilde vaz ettiği görülmektedir: "Adı geçen müderris Taceddin [es-Sultânîyüki] ile kroniklerde adı geçen Şeyh Edebalinin son eşinin babası Taceddin Kürd'ün aynı kişi olup olmadığını tespit etmek şimdilik olanaksız görülmektedir." Bkz. Halime Doğru, "Mahruse-i Sultanyüki'den Eskişehir'e," 59.

iki alim hakkında tespit edebildiğimiz verilerin Hanevîlik merkezli kesişmesi, en azından bu soruyu haklı ve anlamlı bir zemine oturttu. Bunun cevabı ise her iki tetkikin bulgularının birlikte mütalaasının ne ölçüde bütünleşik ve anlamlı bir portreye imkan tanyacağı hususu ile doğrudan ilişkiliydi. Yazı, nihai kertede böyle bir mütalaanın beraberinde getirdiği imkana odaklandı ve bunun üzerinden şekillendi. Yazıda önce Tâcuddîn el-Kürdî ve Tâcuddîn es-Sultânyükî isim terkiplerine dair gerçekleştirilen bağımsız tetkikler sunulmuş, ardından da bunların tek bir kişinin biyografisi altında bir araya getirilebilmesinin imkanı sorgulanmıştır. Bunun ne ölçüde başarılabilirdiği bir tarafa, yazı kapsamında paylaşılan veriler, Beylikler dönemi Anadolu'sunda Hanevîlik merkezli esaslı bir kitabi kültürün dolaşımında olduğunu düşünmeyi mümkün, hatta gerekli kılmakta, bu yüzden de ilgili dönemin din ve düşünce hayatını daha çok şifahi kültür ve tasavvufi yönelimler üzerinden tartıya vuran tarih okumalarının sorgulanması gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

1. Tâcuddîn el-Kürdî'ye Dair (Bula)Bildiklerimiz

Tâcuddîn el-Kürdî ile ilgili halihazırdaki bilgilerimizin kaynağı, Osmanlı kronikleri ve Taşköprüzâde'nin *eş-Şekâ'ik*'idir. Bu bilgileri kısaca hatırlamakta ve işaret ettiği portreye dair genel bir değerlendirmede bulunmakta fayda vardır. Osmanlı kroniklerinde farklı bağlamlarda zikri geçen parça parça bilgilerin bir araya getirilmesi nedeniyle Taşköprüzâde'nin *eş-Şekâ'ik*'indeki bilgiler genel bir değerlendirme için doğru bir başlangıç noktasıdır. Buna göre Tâcuddîn el-Kürdî, Orhân Bey (ö. 763/1362) zamanında yaşamış, bu nedenle de ikinci tabaka alimleri arasında Dâvûd el-Çayşerî'den hemen sonra hal tercümesine yer verilmiş bir kimsedir. Aralarında Sirâcuddîn el-Urmevî'nin de bulunduğu kendi döneminin alimlerinden ders almış, pek çok ilim dalında tahsil görmüş, hepsinde parlamış ancak özellikle fıkıh alanında uzmanlaşmıştır. Fazileti ve şöhreti her yere yayılmıştır. İznik Medresesi'nde müderrislik yaptığı sırada vefat eden Dâvûd el-Çayşerî'nin yerine Orhân Bey tarafından müderris olarak görevlendirilmiştir. Burada bir müddet tedris faaliyetinde bulunmuş, zamanının talebelerine faydalı olmuştur. İki kızından birini Şeyh Ede Bâlî (ö. 726/1325-1326), diğerini de sonradan vezir olup Hayruddîn Paşa unvanı alacak olan Kâdî Hayruddîn Halîl b. 'Alî (ö. 789/1387) ile evlendirmiştir. Taşköprüzâde, Tâcuddîn el-Kürdî ile ilgili son olarak Orhân Bey ile Şahin Lala (ö. 788/1386 [?]) arasında geçen bir olaya yer vermektedir. Buna göre Orhân Bey'in İznik kuşatması sırasında uzaktan düşman askerleri belirmiştir. Orhân Bey, muhasarayı kaldırıp kaldırmama

noktasında bir an için tereddütte kalmış ve durumu emir eri Lala Şâhin'e danışmıştır. O da kuşatmayı ertelememesini önermiş, alacağı ganimeti kendisine bağışlaması karşılığında düşman askerlerine karşı geleceğini söylemiştir. Orhân Bey'in bu teklifi kabul etmesi üzerine Lala Şâhin, düşman askerlerini hezimete uğratmıştır. Orhân Bey'den aldığı taahhüde binaen de ganimete el koymuştur. Orhân Bey bir zaman sonra bu durumdan pişman olmuş, aralarında geçen hadiseyi Tâcuddîn el-Kürdî'ye danışmıştır. Tâcuddîn, Orhân Bey'e hadise yaşandığı sırada söz konusu emirin durumunun köle mi yoksa azatlı mı olduğunu sormuş, azatlı olduğu cevabı üzerine de ganimetin Lala Şâhin'in hakkı olduğunu ve Orhân Bey'in almasının caiz olmadığını söylemiştir. Lala Şâhin, bu ganimetlerle Bursa'da bir medrese, günümüzde Mustafakemalpaşa olarak bilinen Kirmastî'de de bir köprü ile zaviye inşa ettirmiştir.²

Taşköprizâde'de geçen bu bilgiler, Tâcuddîn el-Kürdî'ye dair genel bir portrenin şekillenmesine imkan tanıdığı kadar aynı zamanda bu portreyi başka şahısların biyografileriyle de kaim hale getirmektedir. Bunlardan biri, onun hocası olarak zikredilen Sirâcuddîn el-Urmevî'dir. Eflâkî'nin (ö. 761/1360) akli ve nakli bütün ilimlerde ikinci bir Şâfiî şeklinde vasıflandırdığı³ el-Urmevî, Konya'da kadılık yapmakta iken vefat etmiştir. Gerek yazdığı eserler gerekse kendisiyle ilgili bilgi veren kaynaklar, onun başta akli ilimler olmak üzere çok sayıda ilim alanında yetkin bir kimse olduğu hususunda hemfikirdir. Faḥruddîn er-Râzî'nin eserlerine iyi derecede hakim olduğu kaydedilen Kemâluddîn İbn Yûnus'un (ö. 639/1242) öğrencisi olması,⁴ el-Urmevî'nin aynı zamanda er-Râzî geleneği içerisinde konumlandırılmasına da imkan tanımaktadır. Kerîmuddîn el-Akşarâyî'nin (ö. 733/1332-1333) el-Urmevî'nin vefatını "ilmin âlimi, faziletler denizi, şeriat göğünün güneşi; akli ve nakli ilimlerde dünya âlimlerini geride bırakan; dünya fâzıllarının faydalı meclisine yönelip Konya'da toplandıkları Sirâceddin el-Urmevî hayata veda etti, etrafındakiler de dağıldı." şeklinde anması,⁵ el-Urmevî'nin çevresinde önemli bir talebe topluluğunun bulunduğunu göstermektedir. Kaynaklarda el-Urmevî'nin öğrencisi olarak zikredilen tek isim, Şafiyyuddîn Muḥammed b. 'Abdirrahîm el-Urmevî el-Hindî'dir (ö. 715/1315). El-Hindî'nin, 674/1275-1276 yılında

² Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye: Osmanlı Âlimleri*, 30-33.

³ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 38.

⁴ es-Subkî, *Ṭabaḳātu's-Şâfi'yyeti'l-Kubrâ*, 3:378-379.

⁵ Akşarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, 93-94.

Anadolu'ya geldiği, burada beş yıl Konya'da, beş yıl Sivas'ta ve bir yıl Kayseri'de olmak üzere toplamda on bir sene kaldığı, Konya'da el-Urmevî ile bulunduğu ve ondan akli ilimleri tahsil ettiği, Konya ve Sivas'ta müderrislik yaptığı aktarılmaktadır. Onun 685/1286-1287 yılında Anadolu'dan ayrılıp Dimeşk'e gittiği ve buraya yerleştiği belirtilmektedir.⁶ Tâcuddîn el-Kürdî'nin el-Urmevî'nin öğrencilerinden biri olması, doğum tarihine dair bir çıkarımda bulunmaya kısmen de olsa imkan tanımaktadır. 682/1283 yılında vefat etmiş el-Urmevî'den tahsil görebilmesi için onun 660/1260'lı yıllarda doğmuş olması beklenir.

Taşköprüzâde'deki bilgilerde Tâcuddîn el-Kürdî'nin akrabalık ilişkisi üzerinden ilişkilendirildiği iki önemli şahıstan biri Şeyh Ede Bâlî diğeri de Çandarlı Kara Hâlîl Efendi'dir. Buna göre Tâcuddîn el-Kürdî, iki kızından birini Ede Bâlî ile diğeri de Kara Hâlîl Efendi ile evlendirmiştir. Bu durum, Tacuddîn el-Kürdî'yi Osmanlı'nın kuruluş sürecindeki önemli isimlerle doğrudan bağlantılı bir kimse konumuna getirmektedir. Ede Bâlî ile olan akrabalık ilişkisi Tacuddîn el-Kürdî'nin el-Urmevî'nin talebesi olabilmesi için en geç 660/1260'lı yıllarda doğmuş olması gerektiği yönündeki öngörü ile de örtüşmektedir. Fakat Ede Bâlî'nin vefatı ile Kara Hâlîl'in vefatı arasında altmış yıldan fazla bir farkın bulunuşu, Tacuddîn el-Kürdî'nin her ikisiyle olan akrabalık ilişkilerinin mahiyeti konusunda kısmen de olsa bir tereddüt uyandırmaktadır.⁷ Nitekim Muhtesibzâde Mehmed Hâkî (ö. 975/1567-1568 [?]) ile Hâbibî Derviş b. Ahmed'in (ö. 972/1564'ten sonra) *eş-Şekâ'ik* tercümelerinde bunun yansımaları görmek mümkündür. Mecdî Mehmed Efendi (ö. 999/1591) ile İbrâhîm b. Ahmed el-Amâsî'nin (ö. 1590'dan sonra) tercümelerinde *eş-Şekâ'ik*'teki bu bilgi genel olarak muhafaza edilirken,⁸ Muhtesibzâde'nin ve Hâbibî'nin tercümelerinde, Ede

⁶ Şalâhuddîn eş-Şafedî, *A'yânu'l-'Aşr ve A'vânu'n-Naşr*, 4:502-503.

⁷ Bazı *eş-Şekâ'ik* nüshalarında el-Kürdî'ye dair bilginin kenarına düşülmüş bir not, bu tereddütün farklı bir yansıması hüviyetindedir. Bazılarında altına 'Arabzâde kaydının bulunduğu bu notta el-Kürdî'nin Orhân Bey dönemi alimlerinden olduğu, Orhân Bey'in iktidara geliş tarihi olarak genellikle 726 (1325-1326) yılının zikredildiği, halbuki Ede Bâlî'nin aynı yıl içerisinde vefat ettiği belirtilmektedir. Bu şekilde kabul edildiği takdirde ise el-Kürdî'nin kızının Ede Bâlî ile evlenmesinin tartışılmalı hale geleceğine dikkat çekilmekte, bu yüzden Orhân Bey'in 721 (1321-1322) yılında iktidara geldiği yönündeki bilginin daha doğru olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Taşköprüzâde, *eş-Şekâ'ik*, Amasya Bayazıt, no. 1121, v. 3b; Bursa İnebey-Genel, no. 1207, v. 4a; Milli Kütüphane, no. A 3196, v. 7a; Milli Kütüphane, no. FB 389, v. 4a.

⁸ Mecdî Mehmed Efendi bunu "Muşar ileyh Ede Bâlî'yi ve Kâdî Hayreddîn'i dâmâd idinüp bir duhter-i muhadderesini aña tervic ü tezvîc ve bir duhter-i muvaqqarasını bunuñ 'ağd-i nikâhında 'ağd eyledi" şeklinde ifade etmektedir. Bu ifade onun Taşköprüzâde'nin metninde geçen anlamı genel olarak koruduğunu göstermektedir, ancak yaptığı küçük dokunuşlara bakılırsa Muhtesibzâde'nin duyduğu tereddütü o da kısmen hissetmiş gibidir. Çünkü Ede Bâlî ile Hayreddîn'in evlilikleri arasında ince bir ayırım yapmakta, Ede Bâlî'nin evliliğinin kendi isteğinden çok Tâcuddîn el-

Bâlî ile Tâcuddîn el-Kürdî arasındaki akrabalık tersine çevrilmekte ve hem Tâcuddîn el-Kürdî'nin hem de Kara Hâlîl Efendî'nin Ede Bâlî'nin damadı olduğu yönünde bir tercüme takdirinde bulunmaktadır.⁹ Muhtesibzâde'nin ve Hâbibî'nin tercümesinin sunduğu içerik vakıya daha uygun gibi gözükse de el-Urmevî'ye öğrenci olduğu bilgisiyle birlikte düşünüldüğünde Tâcuddîn'in kızıyla Ede Bâlî'nin evlenmiş olması tümüyle ihtimal dışı görülemez.

Taşköprizâde'deki bilgilerde Tâcuddîn el-Kürdî'nin İznik Medresesi'ndeki görevi bağlamında selefi ve halefi olarak ilişkilendirildiği iki isimden biri Dâvûd el-Çayşerî, diğeri de 'Alâ'uddîn 'Alî b. 'Umer el-Esved'dir (ö. 800/1397). Buna göre Orhân Bey, İznik'te inşa ettirdiği medresede tedris görevine ilkin Dâvûd el-Çayşerî'yi, onun vefatı üzerine Tâcuddîn el-Kürdî'yi, onun vefatı üzerine de 'Alâ'uddîn el-Esved'i getirmiştir. Dâvûd el-Çayşerî'nin vefatı ile ilgili olarak genellikle kabul gören tarih 751/1350'dir.¹⁰ Tâcuddîn el-Kürdî'nin İznik'teki görevinin bu tarihten sonra başladığı düşünülebilmektedir. Buradaki görevinin ne kadar sürdüğü bilinmemektedir; ancak Taşköprizâde'de 'Alâ'uddîn el-Esved'e dair verdiği bilgilerde el-Esved'in Tâcuddîn el-Kürdî'nin vefatı üzerine Orhân Bey tarafından müderris olarak görevlendirildiği şeklindeki bilgi dikkate alındığında en azından Tâcuddîn'in Orhân Bey hayatta iken vefat ettiği söylenebilir. Bu durumda onun 760/1358 hududunda veya öncesinde vefat etmiş olması gerekir. El-Urmevî ile gerçekten bir irtibatı olduğu var sayıldığında, Tâcuddîn el-Kürdî'nin doksanlarında iken vefat etmiş olması muhtemeldir. Yine Ede Bâlî ve Kara Hâlîl ile akrabalık ilişkisi dikkate alındığında Dâvûd el-Çayşerî'ye halef olmadan önceki süreçte Osmanlı muhitinde bulunmuş olabileceği düşünülebilir.

Kürdî'nin teşvikiyle gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bkz. Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'îku's-Şakâ'îk*, 28. El-Amâsî'de ilgili pasajın çevirisi şu şekildedir: "Bir kızını merhûm Edebâlî'ye ve bir kızını Hayrû'd-dîn'e virdi." Bkz. *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye: Amâsî'nin Şakâ'ik Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, 205.

⁹ "Mevlânâ Şeyh Ede Bâlî'nün bir kızın Mevlânâ-yı mezkûr ve bir kızın dahi Mevlânâ-yı Fâdil Kâdî Hayreddin alup..." Bkz. Muhtesibzâde Mehmed Hâkî el-Belgrâdî, *Terceme-i Şekâ'ik-i Nu'mâniyye*, v. 6b; Muhtesibzâde'nin ikinci eş-Şekâ'îk tercümesinde ilgili ibarenin çeviriye konu olmadığı görülmektedir. Bkz. Muhtesibzâde, *Hadâ'îku'r-Reyhân*, vv. 6b-7a. Onun son tercümesinde ilgili ibare, ilk tercümede olduğu şekliyle tercüme edilmiştir. Bkz. *Mecma'u'l-Eşrâf: Hâkî'nin Şakâ'ik Tercümesi (İnceleme-Metin)*, 211; Hâbibî'nin ilgili pasajı çevirisi ise şu şekildedir: "Ve dahi Şeyh Edebâlî hazretlerinin rahimehu'llâh ciger-güşelerinden birini tezvîc idüp güşelerinde tüşelenüp şemerât-ı dîn ü dünyâ ile ârâste ve sa'âdât-ı ulâ vü uhrâ ile pîrâste oldılar. Merhûmuñ bir kerîmelerini dahi Mevlânâ Hayrû'd-dîn Efendi 'ye tezvîc eylemişler." *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye: Habîbî'nin Şakâ'ik Tercümesi (İnceleme-Metin)*, 97.

¹⁰ Bununla birlikte Mehmed Süreyya (ö. 1909) onun vefat tarihini 745/1344 olarak kaydetmektedir. Bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, 2:354.

Taşköprüzâde'deki bilgilerde İznik kuşatması sırasında Lala Şâhin ile Orhân Bey arasında yaşandığı ve Tâcuddîn el-Kürdî'nin bir fıkıh alimi olarak muhakemesine arz olunduğu kaydedilen olaya da kısaca değinmek gerekmektedir. Söz konusu bilgilerden Lala Şâhin ile Orhân Bey arasında geçen konuşmanın İznik'in fethinden önce yaşandığı anlaşılabilir. İznik'in 'Osman Bey zamanında bir hedef olarak belirlendiği, şehrin ele geçirilmesi yönünde girişimlerde bulunduğu ve otuz yıla yakın bir süre muhasara altında tutulduğu bilinmektedir. Bununla birlikte İznik'in ele geçirilmesi 729/1329 yılında gerçekleşen Pelakanon savaşı sonrasında ve iki yıl kadar süren bir kuşatmanın akabinde gerçekleşmiştir. Bizans'tan destek ümidini kaybeden muhasara altındaki İznik halkı, 731/1331'de şehri teslim etmek zorunda kalmıştır.¹¹ Emir Lala Şâhin'in bozguna uğrattığı kaydedilen düşman askerleri, muhasara altındaki İznik'e yardım etmek üzere gönderilen bir Bizans birliği olmalıdır. Ancak muhasaranın geniş bir zamana yayılmış olduğu da dikkate alınınca, bunun her iki taraf arasında bir pusu taktığı üzerinden gerçekleşen Pelakanon savaşı sırasında yaşanmış olması da ihtimal dahilindedir. Orhân Bey'in Lala Şâhin'e verdiği sözden pişman olup durumu fetva sadedinde Tâcuddîn el-Kürdî'ye sormasının¹² tam olarak ne zaman gerçekleştiği belli değildir. Orhân Bey'in meseleyi Tâcuddîn'e danışma biçimi, ilk tahlilde bunun İznik'in fethinden hemen sonra gerçekleşmiş olabileceği intibasını uyandırmaktadır. Lala Şâhin'in elde ettiği ganimet ile Bursa'da yaptırdığı medrese inşaatının 740/1340'lı yıllarda tamamlandığı, 749/1348-1349 yılında da vakfiyesinin tescillendiği yönündeki bilgiler, Orhân Bey'in ganimet malları konusunda Tâcuddîn'e danışmasının en geç vakfiyenin tescil tarihinden önce -hatta belki daha önce- gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu ise, Tâcuddîn el-Kürdî'nin Dâvûd el-Çayşerî'nin vefatından önceki bir tarihte Orhân Bey'in

¹¹ Halil İnalçık, "İznik için Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi," 77.

¹² Orhân Bey'in Tâcuddîn el-Kürdî'ye sorduğu kaydedilen soru, İslam hukukunda genel olarak ganimet bahsindeki, özel olarak da *tenfil* başlığı altındaki bilgilerle ilişkilidir. *Tenfil* "Savaşta önce askeri teşvik etmek ya da büyük yararlılık gösterenleri savaşta sonra ödüllendirmek amacıyla ganimet payları yanında fazladan mal vermek" şeklinde tanımlanmıştır (Ahmet Yaman, "Tenfil," *DİA*, 40:451). İslam hukukçuları arasında *tenfil*'in savaşın hangi aşamasında ve koşullar altında geçerli olduğu, benzer şekilde *tenfile* konu olan ganimet paylaşımının savaşta önce ya da sonra ne zaman gerçekleştirileceği konusunda görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Tâcuddîn el-Kürdî'nin Orhân Bey'e cevap vermeden önce, olayın yaşandığı sırada Lala Şâhin'in köle mi yoksa azatlı olduğu sorusunu sorması, sorunun odağının tespit edilebilmesine imkan tanımaktadır. Soru, *tenfil*'in ne zaman gerçekleştirildiğinden ziyade, *tenfil* sırasında Lala Şâhin'in köle olup olmadığına düğümlenmektedir. Bu ise, hangi mezhebe mensup olursa olsun İslam hukukçularının hemfikir olduğu genel bir noktaya, yani kölelerin ganimette hakkı olmadığı yönündeki genel kanaate meseleyi taşımaktadır. Bu mesele ile ilgili olarak değerlendirmelerine başvurduğum Hadi Ensar Ceylan ile Ahmed Hamdi Furat'a teşekkür ederim.

çevresinde bulunuyor olabileceğine işaret etmektedir. Bu durumda Tâcuddîn el-Kürdî'nin statüsünün ne olduğu da ayrı bir merak konusudur. Kadı mıdır, yoksa müderris midir veya Ede Bâlî ve Kara Hâlî gibi iki isimle olan akrabalık ilişkisi nedeniyle Orhân Bey'in kendine yakın hissettiği fıkıh bilgisi yüksek bir alim midir? Bu soruların tek başına bir anlam ifade etmediğini, Dâvûd el-Şeyşerî'yi de içine alan daha geniş bir tetkiki gerektirdiği açıktır. O yüzden şimdilik bu boşluğa işaret etmek kanaatimizce yeterlidir.¹³

Taşköprizâde'nin *eş-Şekâ'ik*'te sunduğu Tâcuddîn el-Kürdî portresi, kendinden sonraki süreçte özellikle de Osmanlı ulemasının hafızasında olduğu gibi alımlanmıştır.¹⁴ Onun bu noktada zikrettiği bilgiler, kendisinden önceki kaynaklarda parça parça yer alan bilgilerin bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Bu durumda, bu bilgilerin önceki kaynaklarda izini sürmek gerekir. 1. Meşmed döneminde yazıldığı kaydedilen *Anonim Osmanlı*

¹³ Yakınlarda sunduğu bir bildirisinde Peacock, Dâvûd el-Şeyşerî'yi bir İlhanlı alimi olarak konumlandırmış ve onun İznik'e hiç gelmemiş olabileceği yönünde bir tez ileri sürmüştür (Bkz. Andrew C. S. Peacock, "Two Sufis of Ilkhanid Anatolia and their Patrons: Notes on the Works of Mu'ayyid al-Din Jandi and Da'ud al-Qaysari," 20-21). Dâvûd el-Şeyşerî'nin özelde İznik'te, genelde de Osmanlı hakimiyetindeki topraklarda bulunmuş olabileceği yönünde eldeki tek veri, *İthâfu's-Suleymânî fî'l-'Ahdî'l-Orhânî* isimli ona nisbet edilen bir eserdir. Yazı karakterinden anlaşıldığı kadarıyla oldukça geç dönemde istinsah edildiği anlaşılan bu nüshanın ana metninde ne müellif ne de eser ismine yer verilmiştir; eserin Dâvûd el-Şeyşerî'ye ait olduğu ve isminin de *İthâfu's-Suleymânî fî'l-'Ahdî'l-Orhânî* olduğu bilgisi sadece zahriyede kayıtlıdır (Bkz. *İthâfu's-Suleymânî*, v. 1a). Bu eseri, ilk defa tespit edip neşreden Fazlıoğlu, aslında Dâvûd el-Şeyşerî'nin "hayatına ve ilk Osmanlı müderrisi olduğuna ilişkin geleneksel anlatımın oldukça eksik olduğunu, bu anlatıyı destekleyecek erken tarihli delillerin yetersiz kaldığını" dile getirmiş, bundan dolayı da *İthâf*'ın el-Şeyşerî'ye "nispetinin mutlak anlamda kesin olmadığı" şeklinde anlamlı bir ihtiyat kaydı ortaya koymuştur. Ancak yine de eserin el-Şeyşerî'ye ait olmamasına ilişkin maddi bir delilin bulunmadığı, ona ait olması durumunda da şimdiye değin el-Şeyşerî'nin Osmanlı ülkesinde bulunduğu dair en erken maddi delil olarak değerlendirilebileceği yönünde bir öngöründe bulunmuştur (Bkz. İhsan Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlim Hayatının Teşekkülü ve Dâvûd Kayserî," 40). Fazlıoğlu'nun bu öngörüsü, muhtemelen böyle bir eseri ilgili dönemde yazması muhtemel görülebilecek isimler listesini epeyce sınırlı tutmuş olmasından kaynaklanmaktadır; zira ona göre Osmanlı Beyliği'nin varlığa geldiği coğrafya "fıkıh ve kelama dayalı yüksek İslam kültürünü taşıyacak bir vasata henüz sahip değildir." (Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?," 25). Peacock, *İthâfu's-Suleymânî*'nin, Dâvûd el-Şeyşerî'ye aidiyeti kesin olarak bilinen diğer eserleriyle kıyaslandığında farklı bir üsluba sahip olduğunu, bu yüzden de ona ait olmasının şüpheli olduğunu ifade etmiş, bu noktadaki tereddütlerini/itirazlarını da birkaç maddede sıralamıştır (Bkz. Peacock, "Two Sufis of Ilkhanid Anatolia and their Patrons," 25). Peacock, öngörüsünde haklı gibidir; çünkü eserin başka birisine ait olabileceği yönünde önemli bazı ipuçları söz konusudur. İçinde *İthâfu's-Suleymânî*'nin aidiyetinin de tartışıldığı bir çalışma hazırladığımı bu vesileyle belirtmek isterim.

¹⁴ Bunun en belirgin zemini, *eş-Şekâ'ik*'te kayıtlı bilgilerin tamamlanması amacıyla yazılmış *tetimme* tarzı zeyillerde Tâcuddîn el-Kürdî ile ilgili ilave bir bilginin paylaşılması oluşudur. Bu zeyiller, müstakil eserler halinde günümüze ulaşmamış olsa da -ki belki yazarları tarafından da müstakil bir metne dönüştürülmemiş olabilir- bazı *eş-Şekâ'ik* nüshalarının kenarlarına bu zeyillerde yer alan bilgiler not edilmiştir. Zeyil tarzındaki bu bilgilerin çoğu kez erken tarihli eserlerdeki kenar notlarından derlendiği anlaşılabilmektedir. Bu türden bilgilerin en ayrıntılı bir şekilde kenar notu olarak sunulduğu nüshalarda bile Tâcuddîn el-Kürdî ile ilgili ilave bir bilgi paylaşılmamıştır.

*Kroniği'*nde bu yönde bir bilgi geçmemektedir; yine Ahmedî'nin *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i 'Uşmân'*ında ve Şukrullâh'ın *Behcetu't-Tevârih'*inde dolaylı da olsa bu yönde bir bilgi kayıtlı değildir.¹⁵ *Eş-Şekâ'ik'*teki bilgilerin yer aldığı en eski kaynak 'Aşıkpaşazâde'nin (ö. 889/1484'ten sonra) *Tevârih-i Âl-i 'Uşmân'*ıdır. 'Aşıkpaşazâde'nin bu eseri de dahil günümüze ulaşabilmiş bütün Osmanlı kronikleri, kuruluş sürecinden çok sonra kaleme alınmıştır. Bu durum, bunların ihtiva ettiği bilgilerin güvenilirliği konusunda tarihçiler arasında hala geçerliliğini koruyan bir tartışmayı beraberinde getirmiştir.¹⁶ 'Aşıkpaşazâde'nin eseri de bu tartışmadan hali değildir; hatta yazılış motivasyonunun 2. Meşmed dönemindeki merkezileşmeye yönelik dolaylı bir tepkiyi barındırdığı, bu nedenle de "olguları kendi argümanları istikametinde sunmakta tereddüt etmediği" belirtilmiştir.¹⁷ Yine de 1. Bâyezîd dönemine kadarki olayları, Orhân Bey'in çevresindeki isimlerden biri olan İshâk Faķih'in oğlu Yaşsi Faķih'in günümüze ulaşmamış *Menâkıbnâme'*sinden aktarmış olması,¹⁸ 'Aşıkpaşazâde'nin Orhân Bey ve 1. Murâd dönemlerine dair sunduğu bilgilere bir dereceye kadar kulak vermeye imkan tanımaktadır. 'Aşıkpaşazâde'nin eserinde Tâcuddîn el-Kürdî'nin ismi, biri metnin başında Şeyh Ede Bâlî'nin zikrinin geçtiği kısımda, ikincisi İznik'in fethedilmesi sonrası şehirde ne yapıldığının anlatıldığı kısımda, üçüncüsü ise eserin sonunda alimlerin veya şeyhlerin isimlerinin sıralandığı kısımda olmak üzere üç yerde geçmektedir. Bunlardan ilkinde Ede Bâlî'nin ihtiyarlığında evlendiği ikinci hanımının Tâcuddîn el-Kürdî'nin kızı olduğu ve Hayreddîn yani Kara Hâlîl Efendi'nin de Ede Bâlî'ye bacanak olduğu belirtilmektedir.¹⁹ İkincisinde Orhân Bey'in

¹⁵ *Behcetu't-Tevârih'*te medrese veya müderrislerle ilişkin hiçbir bilgi mevcut değildir (Şukrullah, "*Behcetu't-Tevârih'*," 53-54). Ahmedî'ninkinde ise bunun hususi bir isme göndermede bulunulmaksızın iki ayrı mısradâ umumî olarak zikredildiği görülmektedir: "Her yanadan 'ilm ehli yetdiler / Dîn nedürür, şer'i takrir etdiler", "Gör ki nice dâr-ı islâm oldu ol, Gör nice 'ilm ehliyle doldı ol." (Ahmedî, "*Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman'*," 9-10).

¹⁶ Tartışmanın 'Aşıkpaşazâde'yi de içine alacak incelikli bir tahlili için bkz. Cemal Kafadar, *İki Cihan Ârefesinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 141-168.

¹⁷ Halil İnalçık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?," 128.

¹⁸ İnalçık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?," 127.

¹⁹ 'Aşıkpaşazâde'nin eserinin 1332 yılında Ma'ârif-i 'Umümiyye Nezâret-i Celîlesi tarafından tabî gerçekleştirilmiş olan baskısında Ede Bâlî'nin bahsinin geçtiği ilk kısım mevcut değildir ('Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i 'Oşmân*, 7). 'Aşıkpaşazâde'nin Atsız tarafından sadeleştirerek latinize ettiği neşirde Ede Bâlî ile ilgili kısım metinde şu şekilde yer almıştır: "Ede Balı yüz yirmi beş yıl yaşadı. İki zevce aldı. Biri gençliğinde, biri ihtiyarlığında idi. İlk hatunun kızını Osman'a verdi. İhtiyarlığında aldığı Geredeli Tâceddin'in kızıydı. Hayreddin'le bacanak oldu." ('Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 13). Burada Tâcuddîn el-Kürdî'nin "Geredeli Tâceddin" şeklinde yazılmış olmasının Atsız'ın takdiri mi yoksa yayınevinin takdiri mi olduğu ilk tahlilde tam anlaşılammaktadır; ancak daha önceki neşirinde Atsız, ana metinde ilgili ibareyi "Tâceddin-i Kürdî" şeklinde okumuş, buna bir dipnot düşmüş ve burada "Bu kelime eski harflere göre 'Geredî' (=Geredeli) şeklinde de okunabilir." demiştir ('Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, 96, 257: 90. dn.).

İznik'teki medreseyi Dâvûd el-Çayserî'ye, sonra da Sirâcuddîn el-Urmevî'nin talebesi olan Tâcuddîn el-Kürdî'ye verdiği kaydedilmektedir.²⁰ Üçüncüsünde ise Dâvûd el-Çayserî ve Tâcuddîn el-Kürdî, Orhân Bey zamanında yaşayan ulemaya örnek olarak sunulmaktadır.²¹

‘Aşıkpaşazâde’nin eserinde üç farklı bağlamda verilmiş bilgilerden ilk ikisinin, yine aynı bağlamda Neşrî'nin (ö. 926/1520 [?]) *Cihânnümâ*'sında yer aldığı görülmektedir.²² ‘Aşıkpaşazâde’de olmayıp da Neşrî’de yer alan

Anlaşıldığı kadarıyla kadarıyla kadarıyla bir dipnot bilgisi üzerinden ifade ettiği açıklama, eserin sonraki baskılarında ana metne yansımıştır. ‘Aşıkpaşazâde’nin eserinin Öztürk tarafından gerçekleştirilen neşrinde metnin ilgili kısmı, “Ede Balı yüz yirmi beş yaşadı. Ve iki avrat aldı: Biri yiğitliğinde ve biri pirlüğünde. Ve evvelki hatununun kızını Osman’a verdi. Ve pirlüğünde aldığı hatun Tâceddîn-i Kürdî kıızıydı. Hayreddin’e bacanak oldu.” şeklinde okunmuştur (Derviş Ahmed Aşıkî, *Menâkıb-ı Âl-i Osman: Aşıkpaşazâde Tarihi*, 13). Yavuz ve Saraç tarafından gerçekleştirilen neşirde ise ilgili ibare “Edebalı yüz yigirmi biş yaşadı ve iki ‘avrat aldı. Biri yiğitliğinde ve biri pirlüğünde. Ve evvelki hatununun kızını Osmân’a virdi ve pîrlüğünde aldığı hatun Taceddîn-i Kürdî kıızı-y-ıdı. Hareddîn paçanak oldu.” şeklinde okunmuştur (Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, 327).

²⁰ Bu ibare, ‘Aşıkpaşazâde’nin eserinin 1332 tarihli neşrinde şu şekilde kayıtlıdır: “... Medreseyi daği Mevlânâ Dâvûd-ı Kayserî dirleridi aña virdi. Andan sonra Konya’da Tâcuddîn el-Kürdî dirler bir ‘azız varidi aña virdi. Hîtâbetini de Kara Hoca’ya virdi. Niçe bir zamân İznik’i taht idindi.” Burada, Sirâcuddîn el-Urmevî’den hiç bahsedilmemesi, Konya’nın Tâcuddîn el-Kürdî’nin yaşadığı yer gibi takdim edilmesi, ayrıca yazımda el-Kürdî ibaresinin *kef* harfinden sonra *vav* harfi olacak “تاج الدين الكوردی” şeklinde yazılmış olması dikkat çekicidir (‘Aşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i ‘Osmân*, 42-43). Atsız neşrinde bu kısım “Medreseyi Mevlânâ Dâvud Kayserî’ye verdi. Ondan sonra da Tâceddîn’e verdi. O, Konya’da Sirâceddin Urumî’nin talebesiydi. Hatipliği de Kara Hoca’ya verdi. Bir hayli zaman İznik’i tahtedindi.” şeklinde yer almıştır (Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 47). Tâcuddîn’in “el-Kürdî” şeklindeki nisbesinin burada geçmediği görülmektedir. Ancak Atsız’ın 1947 yılında gerçekleştirdiği neşirde ilgili ibareyi “Tâceddîn Kürd” şeklinde takdir ettiği görülmektedir (*Osmanlı Tarihleri I*, 120). Öztürk’ün neşrinde ilgili pasaj “Ve medreseyi dahi Mevlânâ Dâvud-ı Kayserî derleridi, ana verdi. Ve andan sonra Tâcuddîn-i Kürd’e verdi. Konya’da Sirâcuddîn-i Urmevî’nün şâkirdiydi. Hitâbetini Kara Hoca’ya verdi. Ve İznik’i taht edindi bir nice zaman.” şeklinde karşılık bulmuştur (Aşıkî, *Menâkıb-ı Âl-i Osman*, 60). Yavuz ve Saraç tarafından gerçekleştirilen neşirde ise ilgili ifadeler şu şekilde takdir edilmiştir: “...medreseyi dahi Mevlânâ Dâvud-ı Kayserî dirler-idi, aña virdi ve andan sonra Tâceddîn-i Kürd’e virdi ve Konya’da Sirâcuddîn-i Urmevî’nün şâkirdi-y-ıdı ve hitâbetini Karahoca’ya virdiler ve İznik’i taht idindi” (Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, 368).

²¹ Bu kısım 1332 tarihli neşirde: “Oğlu Orhân Gâzî zamanında ‘ulemâ’dan Dâvûd-ı Çayserî ve Tâcuddîn el-Kürdî varidi.” şeklinde yer almıştır. Bu kez Tâcuddîn el-Kürdî “تاج الدين الكوردی” şeklinde yazılmış altına da dipnot ile “Sirâceddîn-i Urmevî’nin şâkirdi idi, Dâvûd-ı Çayserî’den sonra İznik muderrisi olmuştur.” şeklinde bir açıklama notu düşülmüştür. Metnin devamında Geyikli Baba, Yunus Emre, Tabduk Emre, Ahi Evran, Karaca Ahmed Sultan gibi mutasavvıf kimliği ile öne çıkan kişilere değinilmekte ve “... oğlu Gâzî Hüdâvendîgâr zamanında bu ‘azızlerin ba’zısı hayâtada idi.” şeklinde Orhân Bey zamanında zikri geçen şahıslara yönelik genel bir göndermede bulunulmaktadır. “hayâtada idi” ifadesiyle kimleri kast ettiği belli değildir (‘Aşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i ‘Osmân*, 199-200). Atsız’ın neşrinde bu kısım “Orhan Gazi zamanında: Ülemâdan Dâvud-ı Kayserî ve Tâceddîn-i Kürdî vardı.” şeklinde karşılık bulmuştur (Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 193); bu okuyuş Atsız’ın 1947 yılındaki neşrinde de bu minvaldedir (*Osmanlı Tarihleri I*, 235). Öztürk’ün neşrinde ilgili ibare “Orhan Gâzi zamanında: Ulemâdan Davud-ı Kayserî ve Tâceddîn-i Kürt vardı.” şeklinde okunurken (Aşıkî, *Menâkıb-ı Âl-i Osman*, 305), Yavuz ve Saraç’ın neşirlerinde ise “Ve oğlu Orhan Gâzi zamanında ‘ulemâdan Dâvud-ı Kayserî var-ıdı ve Tâceddîn-i Kürdî var-ıdı.” şeklinde takdir edilmiştir (Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, 569).

²² Neşrî’de geçen metin ise şu şekildedir: “Bu Edebâli didüğümüz şeyh yüz yigirmi yaşında vefât itdi. Ömründe iki hatun aldı: birin civanlıkdâ, birin pîrlikte. Evvelki hatununun kızını Osman Gazi’ye virdi. Soñrağı hatunı, Tacüd-Dîn Kürd kıızıydı. Hayrüd-Dîn Paşa ile bacanak oldılar. Ve bu menâkıb Edebâli

ve Orhân Bey'in eserleri ile hasletlerinden bahsedilen bir başlık altında da Tâcuddîn el-Kürdî'nin isminin geçtiği görülmektedir. Burada Orhân Bey'in ilim ehli ve hafızları sevdiği, bu iki sınıfa ulûfe dağıtılması işini ilk defa onun başlattığı ifade edilmektedir. Hatta başkalarından herhangi bir şey almalarının önüne geçmek için kadınlara bile ulufe dağıttığına vurgu yapılmakta, onun zamanında ulema ve fukaranın refah içinde bulunduğu ve zekat verecek dahi kimse kalmadığına dikkat çekilmektedir. Sonradan Orhân Bey'in Paşa ünvanı verdiği Molla Sinân'ın yanı sıra Tâcuddîn el-Kürdî de Orhân Bey zamanında ismi öne çıkan ulemaya örnek gösterilmektedir.²³ Neşri'de bu son bağlamda Tâcuddîn el-Kürdî'nin isminin "Tâcuddîn Kürd" şeklinde yazılmış olması dikkat çekicidir. Üstelik bu türden bir yazım sadece Neşri'ye özgü de değildir. Öyle ki 'Aşıkpaşazâde'nin farklı neşirlerinde de "Tâcuddîn el-Kürdî," "Tâceddîn-i Kürdî," "Tâcuddîn Kürd" veya "Geredeli Tâcuddîn" şeklinde okuyuş takdirlerine tesadüf edilebilmektedir. Bunun neşredenlerin takdir ve tercihlerinin ürünü olması ihtimal dahilinde olduğu gibi, neşre esas teşkil eden nüshalardaki yazım değişkenliğinin sonucu olması da muhtemeldir. Her iki durumda da böylesi bir değişkenliğin odağında el-Kürdî ifadesinin yattığı açıktır. Üstelik bu durum sadece Osmanlı kroniklerine özgü de değildir; ilgili ifadenin eş-Şekâ'îk nüshalarında farklı şekillerde yazıldığı veya okunduğu gözlemlenmektedir.

Çoğu eş-Şekâ'îk nüshasında bu nisbenin الكردي şeklinde,²⁴ bazısında الكردي şeklinde,²⁵ birkaçında الكرزی şeklinde,²⁶ bir nüshada da الكرودی

oğlu Mehmed Paşa'dan nakl olundu." (Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nümâ: Neşri Tarihi*, 1:85); ikinci kısım ise şu şekildedir: "Ve medresenüñ müderrisliğin Mevlânâ Davud Kayserî dirlerdi, aña virdi. Andan soñra Mevlânâ Tâc üd-Dîn Kürd'e virdi ki Konya'da Mevlânâ Sirâc üd-Dîn Konevî'nün şâkirdi idi. Hitabeti Kara H'âce'ye virüp nice zaman İznik'i taht idindi." (Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nümâ: Neşri Tarihi*, 1:163).

²³ "Andan-soñra ehl-i ilmi ve huffâzi severdi. Huffâza ve ehl-i ilme 'ulûfeyi bu ta'yin itdi. Hattâ kuzzâta dahi 'ulûfe ta'yin itdi, tâ-kim kimseden nesne almayalar. Ve bi'l-cümle Orhan zamanında 'ulemâ ve fukarâ müreffeh ül-hâl oldular. Hattâ zekat virecek kimesne bulunmaz oldi. Anuñ zamanında ve Mevlânâ Sinan 'atebe-i Orhan'a gelüp Orhan Gazi aña şol kadar nesne virdi-kim, Sinan Paşa dimekle ma'ruf oldi. Ve Tac üd-Dîn Kürd dahi anuñ zamanında idi." Bkz. Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nümâ: Neşri Tarihi*, 1:189.

²⁴ Taşköprüzâde, *eş-Şekâ'îku'n-Nu'mâniyye*, Nuruosmaniye, no. 3378, v. 4b; Nuruosmaniye, no. 3381, v. 4a-b; Köprülü Ktp.-Ahmed Paşa, no. 236-M, vv. 4a-b; Ragıp Paşa, no. 1027, v. 4b; Ragıp Paşa, no. 976, v. 3a [Öncesinde bir eser bulunmakta olup 37. varâğa kadar devam etmektedir. Sonrasında numaralandırma yeniden başlatılmıştır.]; Süleymaniye Ktp.-Ayasofya, no. 3274, vv. 3b-4a; Amcazade Hüseyin, no. 362, vv. 2b-3a; Carullah, no. 1613, vv. 3a-b; Çelebi Abdullah, no. 264, v. 3b-4a; Esad Efendi, no. 2308, v. 5b-6a; Fatih, no. 4412, v. 3b-4a; Fatih, no. 4413, v. 3b-4a; Fatih, no. 4415, vv. 3b-4a; Kılıç Ali Paşa, no. 753, v. 3a; Bağdatlı Vehbi, no. 1066, v. 3b; Bağdatlı Vehbi, no. 1134, v. 4b; Laleli, no. 2076, vv. 3b-4a; Lala İsmail, no. 358, v. 4b; H. Hüsnü Paşa, no. 835, vv. 3a-b; H. Hüsnü Paşa, no. 835-M, vv. 2b-3a; Hamidiye, no. 924, vv. 5b-6a; Halet Efendi, no. 603, vv. 3a-b; Hekimoğlu, no. 771, v. 5b; Pertev Paşa, no. 493, v. 3b; Hüsnü Paşa, no. 420, v. 3b; Reisülküttab, no.

şeklinde²⁷ yazıldığı görülmektedir. Bunlar içerisinde الكردى şeklindeki yazım esasen bir takdir gibidir;²⁸ bu nisbeye sahip başka alimlerin varlığı muhtemelen böylesi bir takdiri mümkün kılmıştır. Şemsu'l-E'imme el-Kerderî (ö. 642/1244), yeğeni Hâherzâde Bedruddin el-Kerderî, Hâfîzuddin el-Kerderî (ö. 827/1424) gibi isimler bunun en belirgin örneklerini oluşturmaktadır. Bu isimlerin sahip oldukları el-Kerderî nisbesi, mensubu buldukları Harizm bölgesinde yer alan Kerder isimli yerleşim yerine²⁹ nisbetlidir. Tâcuddin'in de el-Kerderî nisbesine sahip olduğu varsayıldığında, bu durumda onun Maveraünnehir kökenli bir alim

666, v. 4a; Yeni Cami, no. 858, v. 3b; Yazma Bağışlar, no. 6429, v. 77a; Yazma Bağışlar, no. 828, v. 3b; Mihrişah Sultan, no. 315, v. 3a; Lala İsmail, no. 358, v. 4b; Murad Molla, no. 1460, v. 5a; Kadızade Mehmed, no. 361, v. 13a; Şehid Ali Paşa, no. 1380, v. 99a; Serez, no. 1816, v. 3a; Serez, no. 1817, v. 3a; Serez, no. 1818, v. 3a; Serez, no. 1819, v. 3a; Serez, no. 1820, v. 4a; Seyyid Nazif, no. 44, v. 4a; Beyazıt Devlet Ktp.-Veliyyüddin Efendi, no. 2434, v. 3b; Veliyyüddin Efendi, no. 2436, v. 4a; Veliyyüddin Efendi, no. 2437, v. 4a; Beyazıt, no. 5052, v. 2b; Beyazıt, no. 5053, v. 3b; Beyazıt, no. 5205, v. 4a; Beyazıt, no. 5206, v. 3b; Beyazıt, no. 10268, v. 3b; Millet Ktp.-Feyzullah Efendi, no. 1469, v. 3b; Hacı Selim Ağa Ktp.-Hüdai Efendi, no. 1030, v. 4a; Hacı Selim Ağa, no. 817, v. 3a; Milli Kütüphane, no. FB 389, v. 3b; Milli Kütüphane, no. A 2789, v. 2a; Milli Kütüphane, no. A 4465, v. 3b; Milli Kütüphane, no. A 2797, v. 2b; Milli Kütüphane, no. A 6646, v. 18a; Milli Kütüphane, no. A 3570, v. 2b; Adnan Ötügen İl Halk, no. 2813, v. 4b; Samsun İl Halk, no. 225; Bursa İnebey Ktp.-Genel, no. 4099, v. 3b; Bursa İnebey-Genel, no. 1207, v. 4a; Bursa İnebey-Kurşunlu, no. 142, v. 4a; Bursa İnebey-Ulucami, no. 2479, v. 3b; Edirne Selimiye, no. 576, v. 3a; Edirne Selimiye, no. 673, v. 3b; Edirne Selimiye, no. 687, v. 4a; Kastamonu İl Halk, no. 2007, v. 3b; Kastamonu İl Halk, no. 1324, v. 4b; Kastamonu İl Halk, no. 332, v. 3a; Kastamonu İl Halk, no. 824, v. 2a; Kastamonu İl Halk, no. 1040, v. 2b; Manisa İl Halk, no. 5084, 3a; Manisa Akhisar Zeynelzade, no. 1447, v. 2b; Atf Efendi Ktp., no. 1900, v. 3a; Atf Efendi, no. 1899, v. 4b; Atf Efendi, no. 1901, v. 3a; Balıkesir İl Halk, no. 249, v. 3b; Çorum Hasan Paşa, no. 1251, v. 5b; Çorum Hasan Paşa, no. 4131, v. 3a; Konya Bölge Yazma Eserler, no. 5643, v. 3a; Konya Bölge Yazma Eserler, no. 290, v. 4a; Konya Bölge Yazma Eserler, no. 3694, v. 4a; Kütahya Vahid Paşa, no. 812, v. 3b [el-K/Geredî okunacak şekilde *ra* harfinin üzerine *fetha* işareti konulmuş]; Kütahya Vahid Paşa, no. 1537, v. 3b; Kayseri Raşid Efendi, no. 887, v. 3b; Çankırı İl Halk, no. 171, v. 2a.

²⁵ Taşköprüzâde, *eş-Şekâ'îku'n-Nu'mâniyye*, Nuruosmaniye Ktp., no. 3380, v. 4a; Süleymaniye Ktp.-Ayasofya, no. 3273, v. 4a-b; Carullah, no. 1613, v. 3a-b; Fatih, no. 4414, v. 3a-b; Ragıp Paşa Ktp., no. 1028, v. 3b; Milli Kütüphane, no. A 3196, v. 6b; Adnan Ötügen İl Halk, no. 1152, v. 4a; Amasya Bayazıt, no. 1121, v. 3b; Çorum Hasan Paşa, no. 4137, v. 3b.

²⁶ Taşköprüzâde, *eş-Şekâ'îku'n-Nu'mâniyye*, Nuruosmaniye, no. 3382, v. 3b; Adana İl Halk, no. 1127, v. 6 [Nüşhanın numaralandırmasında varak yerine sayfa esas alınmıştır].

²⁷ Taşköprüzâde, *eş-Şekâ'îku'n-Nu'mâniyye*, Atf Efendi, no. 1898, v. 4b.

²⁸ Nitekim bazı *eş-Şekâ'îk* nüshalarında nisbenin الكردى şeklinde yazıldığı ama sonradan *yâ* harfinden önce *ra* harfi ilave edildiği ve el-Kerderî okunacak şekilde harekelendiği görülmektedir (Manisa İl Halk, no. 1349, v. 2b; Milli Kütüphane, no. A 964, v. 2b). Bir başka nüshasında hem metin üzerinde *ra* harfinin ilave edildiği hem de kenara Tâcuddin el-Kerderî şeklinde ilave bir notun düşüldüğü görülmektedir (Çankırı İl Halk, no. 407, v. 2b). Ana metninde el-Kürdî şeklinde yazılmış bazı nüshalarda, metin kenarına Tâcuddin el-Kerderî şeklinde not düşüldüğü görülmektedir (Hacı Selim Ağa Ktp.-Hüdai Efendi, no. 1030, v. 4a; Atf Efendi Ktp., no. 1899, v. 4b; Beyazıt Devlet Ktp.-Beyazıt, no. 10268, v. 3b; Bursa İnebey-Ulucami, no. 2481, v. 3a). Bir nüshada da bu türden ancak aksi istikamette, ana metindeki el-Kerderî yazımına dair kenara el-Kürdî şeklinde yazılmış bazı görülmektedir (Milli Kütüphane, no. A 3196, 6b). Normalde ana metinde el-Kürdî yazan bir nüshanın kenarına kırmızı harfle el-Kerderî şeklinde bir not düşülmüş, ancak sonradan el-Kerderî okunuşunu mümkün kılan sondaki *ra* harfi silinmiştir (Bursa İnebey-Kurşunlu, no. 142, v. 4a).

²⁹ el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 4:450.

olabileceği ihtimali gündeme gelmektedir. Bu süreçte, özellikle de Moğol istilasının Maveraünnehir şehirlerini önemli ölçüde istikrarsızlaştırdığı bir zaman diliminde Doğu'dan Batı'ya göç etmiş çok sayıda Haneî alimin mevcudiyeti bunu belli ölçüde teyit etmektedir. Haneî ulemanın, genellikle Bağdat, Antep, Dimeşk, Halep ve Kahire gibi şehirleri tercih ettikleri bilinmektedir ki bu durum çoğunlukla bu şehirlerde hakim bulunan siyasi otoritenin daveti ve himayesi ile şekillenmektedir. Anadolu bunun kısmen dışında kalan bir görüntü sunsa da yine de bu süreçte Anadolu'ya gelen ve belirli bir müddet Anadolu şehirlerinde kalmayı tercih eden Haneî ulema hiç yok da değildir. Necmuddîn ez-Zâhidî (ö. 658/1260), Nemedpüş el-Ĥârizmî (ö. 771/1370'ten sonra) gibi isimler bunun sınırlı sayıdaki örneklerini oluşturmaktadır. Söz konusu Tâcuddîn'in de bu kapsamda Anadolu'ya gelmiş isimlerden biri olduğu düşünülebilir ve bu nedenle el-Kerderî nisbesi anlamlı görülebilir. Ancak *eş-Şekâ'ik* nüshalarındaki el-Kerderî yazım takdirlerinin ne ölçüde böyle bir kabul üzerinden şekillendiği ayrıca tetkike muhtaçtır. Zira elimizde el-Kerderî nisbesini söz konusu Tâcuddîn için mümkün kılacak ve bir ihtimal olmanın ötesine taşıyacak herhangi bir bilgi mevcut değildir.

الكرزى şeklindeki yazımı, ilgili dönem Anadolu'sunda anlamlı kılabilen tek yerleşim yeri Sinop'un Gerze ilçesidir; ilçenin Osmanlı döneminde Kastamonu Sancağına bağlı Sinop kazasının bir nahiyesi olarak faaliyet görmüş olması الکرزى şeklindeki yazıma az da olsa bir doğruluk payı atfetmeye imkan tanımaktadır. Anadolu'daki yerleşim yerlerinin nisbeye dönüştürülmesinde zaman zaman farklı takdirlerle karşılaşmak mümkündür. Ancak sonu sesli harfle biten yerleşim yerlerine yönelik nisbetlerde, genellikle, nisbet *yâsından* önce araya bir *vâv* harfinin getirildiği bilinmektedir. El-Bursevî, el-Ķünevî, el-Birgivî, el-Filibevî, el-Bolevî gibi nisbeler bunu örneklemektedir. Gerze'nin de bu kabilden mütalaa edilmesi, buraya yönelik bir nisbenin el-Gerzevî şeklinde takdir edilmesi beklenebilir; bu durumda Gerze'ye nisbetle el-Gerzî şeklindeki bir yazımın da doğru olmadığı düşünülebilir. Ancak sesli ile bitiyor olmasına karşın nisbet *yâsından* önce *vâv* harfinin olmadığı veya *vâv* harfinin bazen kullanıldığı bazen kullanılmadığı örneklere de zaman zaman tesadüf edilebilmektedir. Amasya'nın el-Amasî, Malatya'nın el-Malaṭî, Larende'nin el-Lârendî şeklinde nisbeye dönüştürülmesi ilkinin örnekler niteliktedir. İkincisi için de Adana'ya yönelik el-Adanî veya el-Adanavî şeklinde,³⁰

³⁰ Eserlerinin farklı nüshalarında el-Adanî veya el-Adanavî şeklinde her iki nisbenin de kullanıldığı bir kimse olan Muştâfâ b. İbrâhîm buna iyi bir örnektir. Bkz. Mehmet Kalaycı ve Muhammed Emin

Tire'ye yönelik eş-Şîrî veya eş-Şîravî şeklinde³¹ yazım örnekleri söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında Gerze için de el-Gerzî şeklinde bir nisbenin kısmen doğru olabileceği düşünülebilir. Sadece iki nüshada böyle bir yazıma tesadüf ediliyor olması da göz önünde bulundurulduğunda böyle bir yazımın müstensihler kaynaklı bir yazım yanlışı olması muhtemel gibidir.

الكردى şeklindeki yazımın ise el-Geredî veya el-Kürdî şeklinde iki türlü okunması mümkündür. el-Geredî olarak okunduğunda bunun günümüzde Bolu'ya bağlı bir ilçe olan Gerede'ye mensubiyeti ifade ediyor olması ihtimal dahilindedir. Beylikler döneminde Gerede, Kastamonu sancağına bağlı önemli bir yerleşim yeridir.³² Gerede kelimesinin sonu sesli ile bittiği için buraya yönelik bir nisbenin normalde el-Geredevî şeklinde yazılması beklenir. Nitekim bir eş-Şekâ'îk nüshasında bu yönde bir yazım söz konusudur.³³ Ancak Gerze bağlamında dile getirilen bu türden nisbelerde genel geçer bir bağlayıcılığa tesadüf edilmediği yönündeki değerlendirmeler Gerede için de geçerlidir. Bundan dolayı da el-Geredevî ya da el-Geredî şeklinde bir yazımın her ikisinin de mümkün olabileceği söylenebilir. Hatta zaman zaman el-Geredî'nin yazım benzerliğinden ötürü el-Kürdî şeklinde takdir edildiği de gözlemlenebilmektedir.³⁴ Mezkur Tâcuddîn'in الکردي şeklinde yazılan nisbesinin Gerede ile bir alakası olup olmadığı elbette belirsizdir; bununla birlikte tümüyle de ihtimal dışı değildir.³⁵

Eren, "Reflection of Qadizâdelis-Khalwatis Tension on the Islamic Heresiography: Muştafâ b. İbrâhîm and His Alphabetical Classification of Sects," 250-261.

³¹ Geç Beylikler dönemi alimi olan Tireli Müsâ b. 'Affân b. Mursel'in istinsah ettiği eserlerde bazen eş-Şîrî bazen de eş-Şîravî şeklinde nisbesini paylaştığı görülmektedir. eş-Şîrî kullanımı için bkz. el-Bâbertî, *et-Taqrîr fî Şerhi Uşûli'l-Pezdevî*, Carullah, no. 495, v. 244a; eş-Şîravî kullanımı için bkz. el-İtkânî, *Ğâyetu'l-Beyân*, Fatih, no. 1945, v.435b.

³² Gerede'yi bu süreçte İbn Baţţûta da ziyaret etmiş ve buranın beyi ile de görüşmüştür. Bkz. İbn Baţţûta, *Rihletu İbn Baţţûta Tuhfetu'n-Nuzzâr fî Ğarâ'ibi'l-Emşâr ve 'Acâ'ibi'l-Esfâr*, 322.

³³ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-Nu'mâniyye*, Atıf Efendi, no. 1898, v. 4b.

³⁴ Mahvî lakaplı Geredeli mutasavvıf şair İsa Efendi (ö. 1127/1715) buna bir örnektir; öyle ki ez-Ziriklî, onu البولوي الكردي ... عيسى بن علي şeklinde kaydetmiştir. Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5:107. Ayrıca bkz. Abdullah Kızılçık, "Bolevî İsa Efendi," *DİA*, EK-1:202.

³⁵ Türkçe neşriyatta Tâcuddîn'in nisbesinin, el-Kürdî ya da el-Geredî veyahut el-Geredevî şeklinde takdir edildiği/yazıldığı çok sayıda örneğe tesadüf etmek mümkündür. Burada bir örneklem oluşturması bakımından *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndeki kullanımlara dikkat çekmek mümkündür. İlgili ansiklopedide mezkur Tâcuddîn ile ilgili müstakil bir madde bulunmamaktadır. Fakat Bayrakdar tarafından yazılan "Dâvûd-ı Kayserî" ve Fazlıoğlu tarafından yazılan "Hendese" maddelerinde "Tâceddin Geredevî" şeklinde yazım takdirinde bulunduğu görülmektedir (Mehmet Bayrakdar, "Dâvûd-i Kayserî," *DİA*, 9:33; İhsan Fazlıoğlu, "Hendese," *DİA*, 17:202). Bunun ansiklopedi heyetinin mi yoksa ilgili yazarların takdiri mi olduğu belli değildir. Fakat ilgili ansiklopedinin "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa" maddesinde "Tâceddin Kürdî" olarak (M. Münir Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa," *DİA*, 8:214), "İznik" ve "Siraceddin

الكردى şeklindeki yazımın ilk akla gelen okunma şekli el-Kürdî'dir. Nitekim kimi *eş-Şekā'ik* nüshalarında bu şekilde bir okumayı mümkün kılacak şekilde kelimenin harekelendiği görülmektedir.³⁶ Üstelik böylesi bir okuyuş ilk tahlilde eldeki verilerin sunduğu perspektifle de uyumlu gibidir; zira 7./13. ve 8./14. yüzyıl tabakat ve teracim literatüründe el-Kürdî nisbesinin eşlik ettirildiği ve kahir ekseriyeti Şāfi'î mezhebine mensup çok sayıda isme tesadüf edilebilmektedir.³⁷ Tâcuddîn'in, Sirâcuddîn el-Urmevî'nin öğrencisi olduğu, el-Urmevî'nin de fıkhıta Şāfi'îliğe mensup olduğu dikkate alındığında Tâcuddîn'in, el-Kürdî şeklinde bir nisbeye sahip olması sanki epeyce anlamlı bir zemine oturmaktadır. Hatta bu husus, genelde Osmanlı'nın kuruluş sürecinin özelde de İznik Medresesi'nin mezhebî açıdan daha esnek veya kuşatıcı bir vizyona sahip olduğu yönünde geniş düzlemde bir okumaya da imkan tanımaktadır. Şeyh Ede Bâlî'nin ve çevresinde yer alan derviş zümresinin sahip olduğu tasavvufi meşrep ile İznik'in ilk müderrisi konumundaki Dāvūd el-Çayşerî'nin temsil ettiği İbnu'l-ʿArabî (ö. 638/1240) çizgisi, böylesi bir okumayı desteklemektedir. Tâcuddîn el-Kürdî'nin Şāfi'î oluşunun yanında aynı zamanda el-Urmevî'nin bir talebesi olması, bu okumaya er-Râzî çizgisinin de dahil edilebilmesine imkan tanımakta, böylelikle de İznik Medresesi İslam düşünce geleneğinin farklı söylem biçimlerinin ve yönelimlerinin kesiştiği önemli bir kavşağa dönüşmüş olmaktadır.³⁸

Bedruddîn el-ʿAynî'nin *el-Hidāye* üzerine kaleme aldığı *el-Bināye* adlı serhinin girişinde yer alan, ancak şimdiye değin gözlerden kaçmış bir

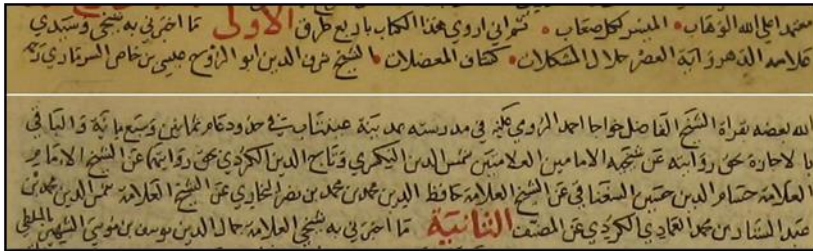
el-Urmevî" maddelerinde "Tâceddin el-Kürdî" olarak (Ahmet Güneş, "İznik: Osmanlı Dönemi," *DİA*, 23:547; Mustafa Çağrı, "Sirâceddin el-Urmevî," *DİA*, 37:263), "Medrese" maddesinde ise "Tâceddin-i Kürdî" olarak (Mehmet İpsirli, "Medrese: Osmanlı Dönemi," *DİA*, 28:327) yazılmış olması "Geredevî" şeklindeki tercihin yazarlara ait olduğu izlenimi uyandırmaktadır.

³⁶ Taşköprüzâde, *eş-Şekā'iku'n-Nu'māniyye*, Süleymaniye Ktp.,-Kılıç Ali Paşa, no. 753, v. 3a; Hekimoğlu, no. 771, v. 5b; Serez, no. 1816, v. 3a; Serez, no. 1819, v. 3a; Serez, no. 1820, v. 4a; Yazma Başlıklar, no. 828, v. 3b; Edirne Selimiye, no. 576, v. 3a; Manisa İl Halk, no. 5084, v. 3a; Kastamonu İl Halk, no. 1040, v. 2b. Bazılarında da bunun kenara düşülen notlarda gerçekleştirildiği görülmektedir. Bkz. Milli Kütüphane, no. FB 389, v. 3b.

³⁷ İlgili dönemde el-Kürdî nisbesinin kişilerin kendilerini tanımlarken de kullandıklarını gösteren erken tarihli bir örneğe ez-Zemaşerî'nin *el-Keşşâf*'ının 772 (1370-1371) tarihli bir nüshasının fereâğ kaydında tesadüf edilmektedir. Eseri yazıya geçiren kişi kendisini, Yûsuf b. İbrâhîm b. Muḥammed b. Zekeriyyâ el-Kürdî el-Hakkârî olarak takdim etmektedir. Bkz. Ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, Kastamonu İl Halk, no. 2966, v. 212a.

³⁸ Çağdaş literatürde İznik Medresesi bağlamında yapılan değerlendirmeler çoğunlukla bu minvalde bir tahlil içermektedir. Açıkçası bir süre öncesine kadar benzer istikamette bir kanaate sahip idim. Aşağıda kendi yazılarımdan hareketle verdiğim referansların, aynı zamanda bir tashih niteliği taşıdığını bu vesileyle belirtmek isterim. Bkz. Mehmet Kalaycı, "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri," 15-16; "Bir Osmanlı Kelamcısı Ne Okur? Osmanlı İlim Geleneği Çerçevesinde Beyazizade'nin Mecmû'a fi'l-Mesâ'ili'l-Müntehabe Adlı Eseri," 56.

ayrıntı, Tâcuddîn el-Kürdî'nin hangi geleneğe mensup olduğunu tespit etmeye imkan tanıyacak önemli bir veri hüviyetindedir. Bu ayrıntı, el-'Aynî'nin *el-Hidâye* için sahip olduğu dört rivayet senedinden ilkinde gizlidir.³⁹ El-'Aynî burada *el-Hidâye*'yi "şeyhim, senedim, zamanın allamesi, çağın delili, müşkil hususları çözüme kavuşturan, sorunları ortaya koyan" olarak nitelediği ve Şerafuddîn Ebû'r-Rûh 'Îsâ b. Hâş es-Surmârî şeklinde nisbesini paylaştığı bir kimseden 780 (1379) yılı civarında onun Antep şehrindeki medresesinde rivayet ettiğini belirtmekte ve hocasının rivayet senedini paylaşmaktadır:

İlgili rivayet senedinde hocası es-Surmârî'nin kendilerinden *el-Hidâye*'yi rivayet ettiği iki kişiden biri Şemsuddîn en-Niksarî, diğeri de Tâcuddîn el-Kürdî'dir. Bu ikisi de eseri Hüsâmuddîn es-Signâkî'den rivayet etmişlerdir. Bu bilgiyi önemsemek ve üzerinde durmak gerekir. İlk cevabı aranması gereken husus ise el-'Aynî'nin söz konusu eserinin dibacesinde kayıtlı olan bu önemli ayrıntının şimdiye değin niçin fark edilememiş olduğudur. Bu durum, tıpkı *eş-Şekâ'ik* nüshalarında olduğu gibi *el-Binâye* nüshalarındaki yazım farklılıklarından kaynaklanmış gibidir. Üstelik bu husus sadece Tâcuddîn el-Kürdî isim terkininin yazımına özgü de değildir, yanı sıra 'Aynî'nin hocasının es-Surmârî şeklindeki nisbesi ile Tâcuddîn el-Kürdî'nin akranı Şemsuddîn en-Niksarî'nin nisbesi için de geçerlidir.⁴⁰ Yazma nüshalardaki bu değişkenlik *el-Binâye*'nin matbu nüshalarına, çok daha

³⁹ el-'Aynî, *el-Binâye fî Şerh'l-Hidâye*, Fazıl Ahmed, no. 631, v.2a.

⁴⁰ Öyle ki elimizdeki mevcut nüshalarda bu üçünün isim künyelerinin sırasıyla, السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Murad Molla, no. 946, v. 2a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Fatih, no. 1953, v. 2a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Murad Molla, no. 941, v. 2a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Kadızade Mehmed, no. 182, v. 2a); السمرماری / التکسری / السمرماری (Kadızade Mehmed, no. 183, v. 2a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Nuruosmaniye, no. 1740, v. 2a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Karaçelebizade, no. 155, v. 2a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Fazıl Ahmed, no. 631, v. 1b-2a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Fazıl Ahmed, no. 625, v. 2a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Veliiyyüddin Efendi, no. 1297, v. 2a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Veliiyyüddin Efendi, no. 1293, v. 2b); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Beyazid, no. 2423, v. 2a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi, no. 90, v. 2a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Süleymaniye, no. 520, v. 2b); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Kayseri Raşid Efendi, no. 231-1, v. 3a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Adana İl Halk, no. 624, v. 2a); السمرماری / التکسری / المکردي / التکسری / السمرماری (Manisa İl Halk, no. 4457, v. 2a) şeklinde yazılmış olduğu görülmektedir.

büyük bir okuyuş hatası olarak yansımış,⁴¹ bu nedenle de matbu nüshalar ilgili rivayet senedinde zikri geçen Tâcuddîn el-Kürdî ayrıntısını perdeleyen bir işlev görmüştür. Eserin Türkiye Kütüphanelerinde ulaşabildiğimiz nüshalarında bulunan değişkenlik, eserin farklı coğrafyalardaki nüshalarında da muhtemelen mevcuttur. Buradaki yazımlarının bir kısmı المکردي, bir kısmı da الكردي şeklinde yazılmıştır. المکردي şeklindeki bir yazımı anlamlı kılabilcek bir yerleşim yeri veya kabile ismine tesadüf edilemediği gibi tabakat ve teracim kitaplarında bu şekilde bir nisbe ile ilişkilendirilen herhangi bir kimse tespit edilememektedir. Bu durum, المکردي şeklindeki yazımın, müstensihlerden kaynaklanmış yanlış bir yazım olabileceğini düşündürmektedir.

‘Aynî’nin *el-Hidāye* merkezli rivayet senedinde, Tâcuddîn’in el-Kürdî’nin özellikle Şemsuddîn en-Niksarî ile birlikte zikredilmesi ve her ikisinin de Hanevî geleneğin güçlü isimlerinden Hüsâmuddîn es-Signâkî’den *el-Hidāye*’yi rivayet etmiş isimler olarak konumlandırılması, yine her ikisine de Şerafuddîn es-Surmârî’nin öğrencilik yapmış olması, üç nesli içine alan bağlamsal bir okumaya belli ölçüde imkan tanımaktadır. Bu noktada ilk üzerinde durulması gereken kişi, el-‘Aynî’nin kendisinden tahsil gördüğü hocası es-Surmârî’dir.

Şerafuddîn es-Surmârî, nisbesini günümüzde Iğdır sınırları içerisinde yer alan Sürmeli isimli yerleşim yerinden almaktadır. Iğdır ovasında Aras nehrinin kıyısında bulunan bu yerleşim yerinin Karakoyunlular öncesindeki ismi Sürmarî’dir.⁴² ‘Aynî, *‘İkdu’l-Cumân*’ında 788/1386-1387 yılında vefat edenler başlığı altında hocası es-Surmârî’nin hal tercümesine yer vermektedir. O burada hocasının “müfessir fakih” olarak meşhur olduğunu belirtmekte ve onu Hanevî imamların reisi ve hanif şeriatın direği olarak takdim etmektedir. Buna göre es-Surmârî; alim, amil, fazıl, zamanın

⁴¹ Hindistan’da 1293 tarihli taşbaskı versiyonunda isimler شرف الدين العمرماروي / شمس الدين التكري / شمس الدين التكري şeklinde takdir edilmiştir. Bkz. el-‘Aynî, *el-Bināye*, 1:5; *el-Bināye*’nin 1990 ve 2000 yıllarında gerçekleştirilen neşirlerinde de taşbaskı versiyondaki okuyuş takdiri olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Bkz. el-‘Aynî, *el-Bināye*, tah. Muhammed ‘Ömer er-Râmürî, 1:12; tah. Eymen Şâlih Şa‘bân, 1:103. Eymen Şâlih Şa‘bân’ın tahkiki 2005 yılında başka bir yayınevi tarafından neşredilmiştir. Bu neşirde, ana metinde yer alan العمرماروي kelimesine bir dipnot düşülmüş ve el-surmawî bilgisi verilmiştir; benzer şekilde ana metinde yer alan نجم الدين التكري ibaresindeki التكري kelimesi için bir dipnot düşülmüş ve الكردي yazılmıştır. Bkz. el-‘Aynî, *el-Bināye*, 1:102.

⁴² Enver Konukçu, “Aras Boyunda Bir Ortaçağ Şehri: Sürmeli,” 188. el-Hamevî, burayı Tiflis ile Ahlat arasında büyük bir kale ve geniş bir belde olarak nitelemektedir. Bkz. el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Buldân*, 3:215. ez-Zemaşşerî’nin bir eserini 12 Zilkade 729’da (7 Eylül 1329) yazıya geçiren ‘Alî b. Hâilî b. Cemâl b. Muhammed el-Hâfîz el-Mutefakkih isimli bir kişi, kendisini, doğduğu yere nisbetle es-Sivâsî, ikamet ettiği yere nisbetle de es-Surmârî olarak nitelemiştir. Bkz. ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, Samsun İl Halk, no. 794, v. 93b.

allamesi, asrının kendisine uyulan ismi, pek çok dinî fazileti kendisine toplamış, şüpheli şeylerden kaçınan, haramlar konusunda aşırı titiz davranan, hiçbir emirin veya kadının ya da herhangi bir resmi işi üstlenmiş birisinin veyahut askerlerin malını yememeye özen gösteren, vera bakımından yüce bir konumda olan bir kimsedir. Şerafuddîn eṭ-Ṭîbî, Faḥruddîn el-Çârperdî, Şemsuddîn el-Ḥâlhalî, Şemsuddîn en-Niksarî ve başka şahıslardan tahsil görmüştür. Tahsilini Azerbaycan şehirlerinde, Diyarbekir’de ve Rum şehirlerinde gerçekleştirmiştir.⁴³ 750/1350 civarında Antep şehrine gelmiş, burada kendi malından harçayarak bir medrese ve hamam yaptırmıştır. El-‘Aynî, onun daima ilimle meşgul olduğunu, Kâdî Kemâluddîn Camii’inde insanlara minberden vaaz ettiğini, bu şekilde Kuran’ın başından sonuna kadar üç kez tefsirini gerçekleştirdiğini, dördüncüsünde ise Mülk suresine kadar gelebildiğini belirtmektedir. es-Surmârî, 788 Şevval’inin 27’sinde (21 Kasım 1386) vefat etmiş, cenazesi büyük bir kalabalığın eşliğinde kaldırılmıştır.⁴⁴

El-‘Aynî’nin sunduğu bu bilgiler, hocası Şerafuddîn es-Surmârî’nin Azerbaycan şehirleri ve Diyarbekir’in yanı sıra Anadolu şehirlerinde de bulunduğunu ortaya koymaktadır. Anadolu’ya yönelik göndermeyi *eṭrâfu’r-Rûm* kavramı üzerinden yapıyor olması dikkat çekicidir. El-‘Aynî’nin zihin dünyasında bu ibarenin Anadolu’da tam olarak nereye veya nerelere karşılık geldiği müphemdir. Hocaları arasında zikrettiği isimlerden eṭ-Ṭîbî, el-Çârperdî ve el-Ḥâlhalî’nin tedris hayatlarının önemli bir kısmını Tebriz ve çevresinde geçirdikleri bilinmektedir. Muhtemelen es-Surmârî’nin Azerbaycan şehirlerindeki tahsili, Tebriz ve çevresinde bu alimlerin yanında gerçekleşmiştir. Es-Surmârî’nin zikri geçen hocaları içerisinde Anadolu’da tahsil görmüş olabileceği intibahı uyandıran kişi, nisbesini Niksar şehrinde alan Şemsuddîn en-Niksarî’dir. Fakat hocalarını sıralarken “ve başkalarından” şeklindeki ifadeyi de göz ardı etmemek gerekir. Bu ifadenin kapsamına en azından el-‘Aynî’nin *el-Binâye*’sindeki rivayet senedinde ismi geçen Tâcuddîn el-Kürdî’nin de girdiği söylenebilir.

El-‘Aynî’nin, hocası es-Surmârî’den okuduğu eserleri sıraladığı listede zikri geçen Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. ‘Abdillâh el-Erdebîlî et-Tebrîzî’nin de es-Surmârî’nin tahsil gördüğü bir başka hocası olduğu anlaşılabilir. Bu son ismin Tâcuddîn lakabına sahip olduğu, üstelik bazı kaynaklarda el-Kürdî şeklinde nitelendiği⁴⁵ dikkate alındığında, önce et-Tebrîzî nisbesine

⁴³ el-‘Aynî, *İkdu’l-Cumân*, Carullah, no. 1591, v. 579b.

⁴⁴ el-‘Aynî, *İkdu’l-Cumân*, Carullah, no. 1591, v. 581a.

⁴⁵ Kâtib Çelebi, *Sullemu’l-Vuşûl ilâ Ṭabakâti’l-Fuḥûl*, 1:291.

sahip bu Tâcuddîn ile *el-Hidâye*'nin rivayet senedinde geçen Tâcuddîn'in aynı kişi olup olmadığını tartışmak gerekir. El-'Aynî'nin verdiği bilgiye göre Tâcuddîn et-Tebrîzî, es-Surmârî'nin Sirâcuddîn es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unu kendisinden tahsil ettiği kişidir. Tabakat kitaplarında kayıtlı bilgilerden, et-Tebrîzî'nin bütün ilim alanlarında derin vukufiyet sahibi bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Şalahuddîn eş-Şafedî onu imam, allame, müfti, mütekellim bir kimse olarak vasıflandırmakta, doğum yerinden hareketle el-Erdebîlî, yetiştiği çevre dolayısıyla da et-Tebrîzî nisbesine sahip olduğunu belirtmektedir; ayrıca Şâfiî ve sufi olduğu bilgisini de eklemekte ve 746 (1345-1346) yılında Kahire'de vefat ettiğini belirtmektedir.⁴⁶ eş-Şafedî, et-Tebrîzî'nin entelektüel geçmişini onun kendi ifadelerinden hareketle not etmiştir. Buna göre et-Tebrîzî, *Câmi'u'l-Uşûl*'ü Kûtbuddîn eş-Şîrâzî'den, *el-Vasîf*'in bir kısmını Şemsuddîn İbnu'l-Mu'ezzîn'den, nahiv ve fıkıhı Ruknuddîn el-Ĥadîşî'den, beyan ilmini Nizâmuddîn et-Ṭûsî'den, felsefe ve mantığı es-Seyyid Burhânuddîn 'Ubeydullâh'tan, *Şerhu'l-Hâcibiyye*'yi şerhin müellifi es-Seyyid Ruknuddîn'den tahsil etmiş, Şemsuddîn el-'Ubeydî'den de icazet almıştır. Hilaf ilmini 'Alâ'uddîn en-Nu'mân el-Ĥârizmî'den, Öklides, Evṫûkûs ve Bâdisyus,⁴⁷ hesap ve heyet ilmini zamanın filozofu Kemâluddîn Ḥasen eş-Şîrâzî el-İşbahânî'den tahsil etmiştir. Fıkıhta *el-Vecîz*'i zamanın şeyhi olarak nitelediği Ḥamza el-Erdebîlî'den, cebir, mukabele, mesaha ve feraiz ilmini de Şalahuddîn Mûsâ'dan, *Şerhu's-Sunne* ve *el-Mesâbih*'i de Faḥruddîn Cârullâh el-Cenderânî'den almıştır. Şeyḫ Zâhid lakablı Tâcuddîn'in kendisine [tasavvuf hırkası] giydirdiğini belirten et-Tebrîzî, onun silsilesini "Şemsuddîn et-Tebrîzî > Ruknuddîn es-Sucâsî > Kûtbuddîn el-Ebherî > Ebû'n-Necîb es-Suhraverdî > Aḥmed el-Ġazâlî > Ebû Bekr en-Nisâbüri > Muḥammed en-Nessâc > eş-Şiblî > el-Cuneyd" şeklinde sunmaktadır. Kemâluddîn Aḥmed İbn 'Arâbşâh ile Erdebil'de görüşme imkanı bulmuş, bu kişi kendisine dua edip Evḫaduddîn el-Kirmânî'nin zikrini telkin etmiştir. Yine Faḥruddîn er-Râzî'yi görmüş büyük bir şeyh ile görüşmüş ve kendisinden icazet almıştır. et-Tebrîzî, Nâşîruddîn el-Beyḏâvî'yi görme imkanının olduğunu ancak ondan herhangi bir tahsilde bulunmadığını, İbnu'l-Muḫahhar el-Ḥillî ile de bir araya geldiğini lakin Şî'îliği nedeniyle ondan da bir şey almadığını belirtmektedir. Otuz yaşında fetva vermeye

⁴⁶ eş-Şafedî, *A'yānu'l-ʿAşr ve A'yānu'n-Naşr*, 3:407, 409.

⁴⁷ Bu üç isimden ilkinin Euclides olduğu anlaşılabilir. Diğer ikisinin kim olduğu, Arapça yazımdan dolayı tam olarak anlaşılabilir. Bunlardan Evṫûkûş muhtemelen Otolikos, Bâdisyus da muhtemelen Theodosius olsa gerektir. Bu ihtimali kendisine borçlu olduğum Hasan Umud'a bu vesileyle teşekkür ederim.

başlamış, otuz üç yaşındayken hankah ve tedris sorumluluğu almış, 722/1322-1323 yılında da Mısır'a gitmiştir.⁴⁸

Bu bilgiler, Tâcuddîn et-Tebrîzî'nin farklı ilim alanlarındaki yetkinliğini açıkça ortaya koyar niteliktedir. En dikkat çeken hususlardan biri, meşhur mutasavvıf İbrâhîm Zâhid el-Ğilânî ile olan ilişkisidir. İbrâhîm Zâhid el-Ğilânî, Şafeviyye veya Erdebiliyye olarak bilinen tarikatın kurucusu Şafiyyuddîn el-Erdebilî'nin de şeyhi ve kayın pederidir. Kâtib Çelebi'nin *Sullemu'l-Vuşûl*'ünde Şafiyyuddîn'in, İbrâhîm ez-Zâhid el-Ğilânî'ye intisap etmesi sonrasında, şeyhi el-Ğilânî'nin onu Tâcuddîn el-Kürdî isminde birisine yönlendirdiği ve Şeyh Şafiyyuddîn'in bu şahıstan ilim tahsil ettiği yönünde bir bilgi geçmektedir.⁴⁹ Tâcuddîn el-Kürdî olarak zikri geçen bu şahıs, çok büyük ihtimalle Tâcuddîn et-Tebrîzî'dir. es-Surmârî de bu şahıstan -muhtemelen Azerbaycan şehirlerinde- es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm*'unu okumuştur. Bununla birlikte eş-Şafedî'nin sunduğu otobiyografik bilgiler, es-Surmârî'nin *el-Hidâye*'yi bu Tâcuddîn'den okumuş olabileceğine yönelik bir karineyi barındırmamaktadır. İlgili otobiyografide Tâcuddîn et-Tebrîzî, kendisinden tahsil gördüğü isimleri tek tek zikrediyor olmasına karşın, Hüsâmuddîn es-Signâkî'den söz etmemektedir. Aksine fıkhîta Şâfi'îliğe mensuptur ve tahsil gördüğü eserler Şâfi'î geleneğe ait eserlerdir. Örneğin otobiyografide zikri geçen eserlerden *el-Vasîṭ* ve *el-Vecîz* el-Ğazâlî'nin Şâfi'î fûrû-ı fıkhına dair eserleridir.⁵⁰ Kendisine icazet veren kişi, Tebriz'de Şâfi'îlerin önde gelen isimlerinden olan, uzun yaşadığı ve 707/1307 yılında vefat ettiğinde geride altmış bin kadar kitap bıraktığı kaydedilen Şemsuddîn 'Abdulkâfî el-'Ubeydî'dir.⁵¹ Otobiyografide zikri geçmese de et-Tebrîzî'nin Şâfi'î çevrelerde geniş kabul gören 'Abdulğaffâr b. 'Abdulkerîm el-Ğazvînî'nin (ö. 665/1266) *el-Hâvî*'sini en iyi bilen kimselerden olduğu⁵² ve bu eseri bir ayda baştan sona dokuz kez okutabildiği kaydedilmiştir.⁵³ Şâfi'î kimliği belirgin bir kimse olan Tâcuddîn et-Tebrîzî'nin ne Hânefî birisinden fıkıh tahsilinde bulunduğu ne de *el-Hidâye*'yi okuttuğuna yönelik bir bilgi tespit edilememektedir. Bu durumda, es-Surmârî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm*'u kendisinden tahsil ettiği et-Tebrîzî nisbeli bu Tâcuddîn'in, Hüsâmuddîn es-Signâkî'nin talebesi olan ve es-Surmârî'nin kendisinden *el-Hidâye*'yi okuduğu Tâcuddîn olamayacağı çıkarımında

⁴⁸ eş-Şafedî, *A'yānu'l-'Aşr ve A'vānu'n-Naşr*, 3:407-408.

⁴⁹ Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl*, 1:291.

⁵⁰ H. Bekir Karlığa, "Gazzâlî: Eserleri," *DİA*, 13:518.

⁵¹ el-Ğadrâmî, *Ķilâdetu'n-Nahr fî Vefeyâti A'yāni'd-Dehr*, 6:42.

⁵² İbnu'l-İmâd, *Şezerātu'z-Zeheb fî Aḥbâri men Zeheb*, 8:256.

⁵³ eş-Şafedî, *A'yānu'l-'Aşr ve A'vānu'n-Naşr*, 3:409.

bulunmak mümkündür. Bu ise, es-Surmārī'nin biri *Miftāhu'l-'Ulūm*'u diğeri de *el-Hidāye*'yi tahsil ettiği, her ikisi de Tācuddīn lakabına sahip en az iki ayrı hocası olduğu anlamına gelmektedir.

Tācuddīn et-Tebrizī'nin, *el-Hidāye* senesinde ismi geçen Tācuddīn el-Kürdī'den farklı biri olduğu açıktır. Eş-Şafedī'nin paylaştığı veriler, onun İznik'te ikinci müderris olarak zikri geçen Tācuddīn olamayacağını da ortaya koymaktadır. Bu bilgilerde bir yanlışlık olmadığı varsayıldığında Tācuddīn et-Tebrizī, 722/1322-1323 yılında Kahire'ye yerleşmiş ve 746/1346 yılındaki vefatına kadar da burada kalmıştır. Nitekim İbnu's-Sā'ātī'nin *el-Bedī'* isimli eserine yazdığı şerhin⁵⁴ dibacesinde et-Tebrizī, şerhin müsveddesini yazmaya 725 Muharrem'inde (1324-1325) Kahire'nin batısındaki Hūsāmiyye Medresesi'nde başladığını, 729 Rebiülahir'inde (Şubat-Mart 1329) de bunu tamamladığını, şerhi temize çekme işini de yine aynı medresede 735 (1334-1335) yılında gerçekleştirdiğini belirtiyor olması,⁵⁵ eş-Şafedī'deki bilgilerle mutabıktır ve onun ömrünün son yirmi küsur yılını Kahire'de geçirdiğinin dolaylı ifadesi hüviyetindedir. Bu durumda, onun İznik ve çevresinde bulunmuş olması, buradaki medresenin ikinci müderrisliği yapmış olması imkan dahilinde görülemez.

Şerafuddīn es-Surmārī'nin biri Tācuddīn et-Tebrizī diğeri Tācuddīn el-Kürdī isimli iki hocası olduğu belirginleştiğine göre, artık *el-Hidāye*'yi kendisine okuduğu Tācuddīn el-Kürdī isimli hocasına odaklanmak mümkündür. Bu Tācuddīn'in kim olduğunu veya olabileceğini tespit açısından hem ilgili senette kendisiyle aynı tabakada konumlandırılan Şemsuddīn en-Niksarī hem de her ikisinin birlikte *el-Hidāye*'yi tahsil ettikleri kişi olan Hūsāmuddīn es-Signākī'ye yoğunlaşmak elzemdir. Şemsuddīn en-Niksarī, ilgili dönem Anadolu'sunda dilci kimliği ile öne çıkmış bir kimsedir. En önemli eseri, Celāluddīn el-Ḥaṭīb el-Ḳazvī'nin *el-*

⁵⁴ Tācuddīn et-Tebrizī'nin bu şerhi bağlamında da bir hususa dikkat çekmek gerekir. Şerhe konu olan eser İbnu's-Sā'ātī'nin (ö. 694/1295) fıkıh usulünde kaleme aldığı, Faḥrullislām el-Pezdevī'nin *Uşūl'ü* ile Seyfuddīn el-Āmidī'nin *el-İhkām*'ını muhtasar bir şekilde cem edip bazı ilavelerde bulunduğu bir eserdir. Esere yön veren fukaha ve mütekellimin metodunu birleştirme çabası, aynı zamanda Ḥanefi ve Şāfi'î fıkıh usulü birikimini bir araya getirme girişimidir. Bundan dolayı da Ḥanefilerden daha çok Şāfi'îlerin ilgisine mazhar olmuş ve üzerine aralarında Tācuddīn et-Tebrizī'nin de bulunduğu Şāfi'î isimler şerh yazmıştır. Et-Tebrizī'nin şerhinin dikkat çeken yönlerinden biri dibacede, her iki gelenekten de istifade ettiği kaynakları zikrediyor oluşudur. Ḥanefilerden çok sayıda ismin eserini zikrediyor olmasına karşın, bu isimler arasında Hūsāmuddīn es-Signākī'nin bulunmuyor oluşunu, onun el-'Aynī'nin *el-Hidāye* odaklı rivayet senesinde geçen Tācuddīn'in olamayacağını bir başka dolaylı ifadesi olarak görmek mümkündür. Bkz. et-Tebrizī, *Şerḥu'l-Bedī'*, Feyzullah Efendi, no. 600, vv. 2b-3a. Nüsha, 748 Safer'inin ortalarında (Mayıs 1347) istinsah edilmiştir.

⁵⁵ et-Tebrizī, *Şerḥu'l-Bedī'*, Feyzullah Efendi, no. 600, v. 3a.

İdâh'ı üzerine kaleme aldığı şerhtir. Bu şerhin 761 Şaban'ında (Haziran-Temmuz 1360) Hâlıl b. İbrâhîm eliyle istinsah edilmiş bir nüshasının dibacesinde en-Niksarî "Şeyh, imam, yüce otorite, usul ve fûruyu kendinde toplayan, akli ve şeri ilimlerin incilerini derleyen, tahkik ehlinin önderi, kılı kırk yaran alimlerin lideri, İslam'ın ve Müslümanların reisi, bidatlere karşı durup şeriata destek olan, engin bilgisi olan alimlerin sultanı, hidayete yönlendiren imamların imamı, müfessirlerin delili, muhaddislerin tacı, Allah'a çağırın" şeklinde nitelemelerin kullanıldığı görülmektedir.⁵⁶ Bu ifadeler en-Niksarî'nin akli ve nakli ilimlerde yetkin, itikadî ve şeri konularda duyarlı, tefsir ve hadisle ilgili bir kimse olduğunun vurgulanması noktasında oldukça kıymetlidir. Burada geçen bidatlere karşı durup şeriata destek olan ifadesinin temelinde muhtemelen onun Sirâcuddîn el-Üşî'nin *el-Emâlî* isimli kasidesi⁵⁷ ile Hâfîzuddîn en-Nesefî'nin *el-'Umde*'sine⁵⁸ yazdığı şerh yatmaktadır. Bu iki eser, Hânefî-Mâturîdî gelenekte geniş ilgiye mazhar olmuş, çok sayıda kişi tarafından da şerh edilmiştir; bu kişiler arasında Şemsuddîn en-Niksarî de bulunduğu söylenebilir.⁵⁹

Şemsuddîn en-Niksarî, 'el-Aynî'nin *el-Hidâye*'yi rivayet senesinde hocası es-Surmârî'den sonraki senette Tâcuddîn el-Kürdî ile birlikte yer almaktadır. Bu husus, aynı zamanda el-Mergînânî'nin Hânefî fıkhnının fûrûuna dair kaleme aldığı ve yazıldıktan sonraki süreçte önemli bir tedris metnine dönüşen *el-Hidâye*'sinin hem Şemsuddîn en-Niksarî hem de Tâcuddîn el-Kürdî tarafından -en azından es-Surmârî'ye- tedris edildiği gelmektedir. Bu durumda bu iki ismi aynı zamanda Anadolu'da *el-*

⁵⁶ en-Niksarî, *Şerhu'l-İdâh*, Yusuf Ağa, no. 329, v. 1b, 104a. Bu ifadeler, şerhin bir başka nüshasında aynen tekrarlanmaktadır. Bkz. Yusuf Ağa, no. 328, v. 1b; Eserin bir başka nüshasının 760 (1358-1359) yılında İsmâ'îl b. Nu'mân eliyle İznik şehrinde istinsah edildiğine ayrıca dikkat çekmek gerekir. Bkz. en-Niksarî, *Şerhu'l-İdâh*, Edirne Selimiye, no. 248, v. 179a.

⁵⁷ Tespit edilebilen en eski nüshası 776 (1374-1375) tarihlidir. Bkz. en-Niksarî, *Şerhu'l-Emâlî*, vv. 22b-40b.

⁵⁸ Bir nüshası için bkz. en-Niksarî, *Şerhu'l-'Umde*, Afyon Gedik Ahmed Paşa, no. 17865, vv. 1a-114a.

⁵⁹ Şemsuddîn en-Niksarî, 2. Mehmed ve 2. Bayezid dönemi alimlerinden olan ve 901/1495-1496 tarihinde vefat eden Muhyiddîn Muhammed b. İbrâhîm en-Niksarî ile karıştırılmış, bundan dolayı da ona ait bu iki eser kataloglarda hep Muhyiddîn en-Niksarî adına kaydedilmiştir. Bu karışıklıkta muhtemelen *Keşfu'z-Zunûn*'da geçen bilgilerin bir rolü söz konusudur. Kâtib Çelebi *Kaşidetü Yekûlu'l-'Abd'e* şerh yazarlardan birinin 901 (1495-1496) tarihinde vefat eden Şemsuddîn Muhammed en-Niksarî olduğunu belirtmiş, şerhini de özet ama faydalı bir şerh olarak nitelemiştir. Bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, 2:1350; *Umdetu'l-Akâ'id* başlığı altında ise şarihler arasında Şemsuddîn Muhammed b. İbrâhîm en-Niksarî'nin de bulunduğu ve 901 (1495-1496) yılında vefat ettiğini belirtmiştir. Bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1168. Şemsuddîn en-Niksarî ile ilgili müstakil bir çalışma hazırladığımı, ilgili nüshaların tefrikine de bu çalışmada yer vereceğimi bu vesileyle belirtmek isterim.

Hidāye'nin dolaşımında⁶⁰ kilit isimlerden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Kilit isim ibaresini anlamlı kılan husus, yalnızca *el-Hidāye*'yi okutmuş olmaları değil, aynı zamanda bu eseri fıkıh odaklı Hānefî tedris ve icazet geleneğinin önemli bir ismi konumundaki Hüsāmuddīn Hüseyn b. 'Alī es-Signākī'den (ö. 714/1314) tahsil etmiş olmalarıdır. Bu çerçevede el-'Aynī'nin paylaştığı *el-Hidāye* odaklı senedi tekrar hatırlamakta fayda vardır. Senet, Şerafuddīn es-Surmārī > Şemsuddīn en-Niksarī + Tācuddīn el-Kürdī > Hüsāmuddīn es-Signākī > Hāfızuddīn [el-Kebīr] el-Buḥārī > Şemsu'l-E'imme el-Kerderī şeklindedir. Bu senet, güçlü bir senettir ve senette geçen isimlerin neredeyse tamamı Hānefî icazet geleneğinin kendisine bağlandığı merkezi isimlerdir. Bu isimlerden olan es-Signākī, fıkıhın usûlü ve fūrûunda yetkinliği ile öne çıkmış, bu iki alanın yanı sıra kelim ve dil alanında da eserler bırakmış, Maveraünnehir kökenli bir alimdir; Hāfızuddīn el-Kebīr el-Buḥārī, Faḥruddīn el-Māymergī gibi isimlerden tahsil görmüştür. Bağdat, Halep, Dimeşk, Kahire, Buhara ve Nişabur gibi şehirlerde dersler verdiği kaydedilen es-Signākī'nin her biri önemli çok sayıda talebesi zikredilmektedir. El-'Aynī'nin *el-Bināye*'sinde paylaştığı rivayet senedi

⁶⁰ Burhānuddīn el-Mergīnānī'nin *el-Hidāye*'sinin Anadolu Selçukluları döneminden itibaren Anadolu'da dolaşımında olduğunu gösterir çok sayıda örnek nüsha söz konusudur. ■ Eserin bir nüshası Ya'küb b. Yūsuf b. el-Hānefī el-Kırşehrī eliyle 11 Ramazan 691'de (26 Ağustos 1292) istinsah edilmiştir (Fatih, no. 2245, v. 219a). ■ Bir başka nüshası Ebū Bekr b. Şukrullāh [?] el-Hāfız eliyle Erzincan'da 711 Rebiulevvel'inin son on günü içerisinde (Ağustos 1311) istinsah edilmiştir (Fatih, no. 2234, v. 439b). ■ Eserin 'Umer b. Turkārī [?] b. İsmā'īl el-Mutefakkih el-Küşşārī eliyle Erzincan'da 713 Cemaziyelahir'inin ortalarında (Ekim 1313) istinsahı tamamlanmış bir nüshası mevcuttur (Feyzullah Efendi, no. 1002, v. 273b) [Bu müstensihin ismine el-Begāvī'nin *el-Meşābih*'inin bir nüshasında da tesadüf edilmektedir; nüshayı 727 Şaban'ında (Temmuz 1327) Erzincan'da kaleme almıştır. Ferağ kaydının hemen altında kendisine Muḥammed b. Yūsuf el-Erzincānī tarafından verilmiş ilgili eser odaklı 730 Rebiulevvel'i (Ocak 1329-30) tarihli bir icazet bulunmaktadır; burada kendisine icazet verilen kişi aynı zamanda el-Kırşehrī olarak nitelenmiştir. Bkz. el-Begāvī, *Meşābihu's-Sunne*, Süleymaniye, no. 333, 223b]. ■ Bir başka nüshası İlyās b. Melikşāh b. Yaḥyā el-Hānefī el-Kāramānī eliyle 716 (1316-1317) yılında istinsah edilmiştir (Çorlulu Ali Paşa, no. 263, v. 261 [Eser üzerinde herhangi bir numaralandırma bulunmadığından dijital numaralandırma esas alınmıştır.]. ■ Bir başka nüshası Maḥmūd b. el-Hüseyn el-Hācī eliyle Erzenrüm [Erzurum] şehrinde Hātūniyye Medresesi'nde 5 Zilkade 730'da (20 Ağustos 1330) istinsah edilmiştir. Bu nüshanın zahriyesinin karşı yaprağında Erzincan'da ikamet ettiği notunu düşen Zekeriyyā b. el-Hāc 'Umer b. el-Hāc Maḥmūd el-Kayşerī tarafından Şerafuddīn Ya'küb b. el-Merḥūm es-Sāvecī'ye [?] verilmiş bir icazet söz konusudur. İcazet, ilgili şahsın Ebū Hānife'nin mezhebi üzere ders ve fetva verebileceği konusunda genel bir icazettir]. (Fatih, no. 2239, v. 319a) ■ Bir başka nüshası Hüseyn b. 'Alī b. Mecīd b. 'Abdul'aziz b. Hasen el-Hüseynī [?] el-Erzenrūmī eliyle 13 Ramazan 734'te (18 Mayıs 1334) istinsah edilmiştir (Fatih, no. 2254, v. 267a). ■ Diğer bir nüshası İbrāhīm b. Şu'ayb eliyle 752 Cemaziyelahir'inde (Ağustos 1351) Erzincan'da istinsah edilmiştir. Mukabele kaydında nüshanın, Kivāmuddīn el-İtkānī'nin nüshası ile mukabelesinin gerçekleştirildiği bilgisi mevcuttur (Milli Ktp.-Gülşehir Karavezir İlçe Halk, no. 55, v. 258b). ■ Bir başka nüshası İbrāhīm b. Mevlūd b. İslām el-Kaşşamūnī eliyle 759 Safer'inde (Ocak 1358) istinsah edilmiştir (Eskişehir, no. 282, v. 287a).

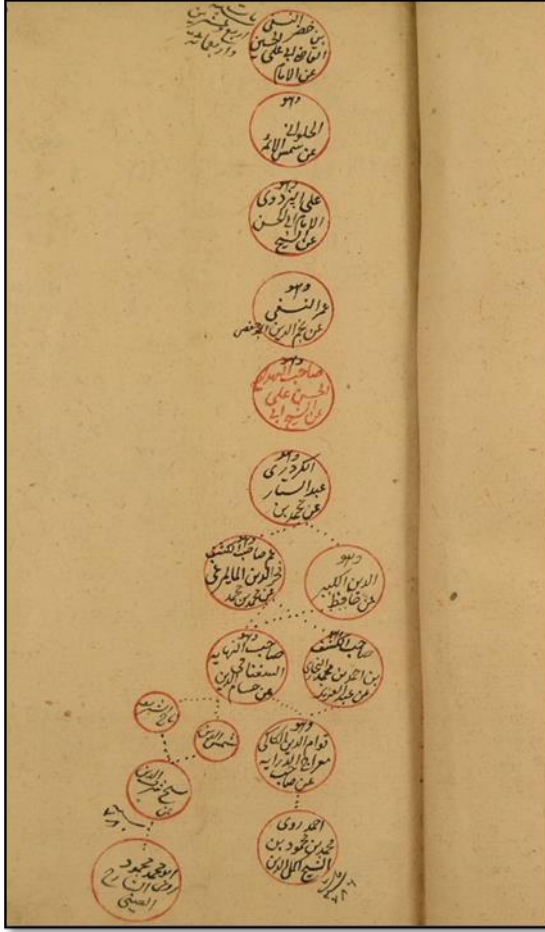
sayesinde, Şemsuddîn en-Niksarî ve Tâcuddîn el-Kürdî'nin de es-Signâkı'nin öğrencilerinden olduğu tespit edilebilmektedir.

Şemsuddîn en-Niksarî ile Tâcuddîn el-Kürdî'nin *el-Hidâye*'yi tahsilleri muhtemelen es-Signâkı'nin Bağdat'ta Ebû Hanîfe Meşhedi'nde tedris makamında oturduğu süreçte veya kısa süreli olarak bulunduğu Halep'te gerçekleşmiş olmalıdır. Es-Signâkı'den *el-Hidâye*'nin dışında başka bir eser okuyup okumadıkları konusunda mevcut bilgiler ışığında bir şey söyleyebilmek güçtür. Fakat es-Signâkı'nin Ebû'l-'Usr el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Uşûl*'ü üzerine kaleme aldığı *el-Kâfi* isimli şerhin bir nüshasının sonunda kendi kaleminden çıkmış bir icazet belgesi bu noktada kısmen de olsa fikir verebilir mahiyettedir. Kendisine icazet verilen kişi 'İzzuddîn Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed el-Anüşâbâdî'dir. Es-Signâkı, tahsil babında işin özünü elde ettiğini belirttiği bu kişiye, talebi üzerine, kendisinin rivayet hakkına sahip olduğu eserler için umumi rivayet izni verdiğini kaydetmektedir. Bu kapsamda *el-Hidâye*, bunun üzerine kendisinin yazdığı *en-Nihâye* isimli şerh ve *el-Kâfi*'yi doğrudan zikretmekte, ardından da rivayet hakkına sahip olduğu bütün eserleri kendisinden rivayet etmesine izin verdiğini tekrar ifade etmektedir. İcazeti ise 712 Receb'inin sonlarında (Kasım 1312) Ebû Hanîfe Meşhedi'nde kaleme almıştır.⁶¹ Bu icazete yansıyan bilgiler, Şemsuddîn en-Niksarî ile Tâcuddîn el-Kürdî'nin es-Signâkı'den *el-Hidâye*'nin yanı sıra icazette zikri geçen metinleri okumuş olabileceklerini düşündürmektedir.⁶²

El-Hidâye'nin bir nüshasının vikaye sayfalarında bulunan bir çizim, el-'Aynî'nin *el-Binâye*'sinin dibacesinde zikrettiği senedin dolaylı bir ifadesi olması bakımından önemsenmeyi hak etmektedir. Çizim, Ekmeluddîn el-Bâbertî ile Bedruddîn el-'Aynî'nin ilim senetlerinin bütünleşik olarak tek bir şablonda gösterilmesi amacına matuftur:

⁶¹ es-Signâkı, *el-Kâfi fi Şerhi Uşûli'l-Pezdevî*, Carullah, no. 491, vv. 227b-228a.

⁶² Şemsuddîn en-Niksarî'nin veya başka talebelerinin bunda ne ölçüde etkisinin bulunduğu tam olarak tespit edilememekle birlikte, es-Signâkı'nin bazı eserlerinin ilgili dönem Anadolu'sunda dolaşımında olduğu tespit edilebilmektedir. Örneğin *et-Tesdid* isimli kelimelerin İlyâs b. Ya'kûb eliyle Sivas şehrinde Şâhib Faḫruddîn Medresesi'nde 744 Zilkade'sinin sonlarında (Nisan 1344) istinsahı tamamlanmış bir nüshası mevcuttur (es-Signâkı, *et-Tesdid fi Şerhi't-Temhîd*, Esad Efendi, no. 3893, v. 215a); *en-Nihâye* isimli şerhinin de Aḫmed b. Bûdâk b. 'Alî el-Ḳaraḫîşârî eliyle 723 (1323) tarihinde istinsahı gerçekleştirilmiş bir nüshası bulunmaktadır (es-Signâkı, *en-Nihâye fi Şerhi'l-Hidâye*, Amasya Beyazıd, no. 221, v. 493a).

Bu çizimde el-Bābertī'nin senedi, hocası Kıvāmuddīn el-Kākī üzerinden hem 'Alā'uddīn el-Buḥārī'ye hem de Ḥusāmuddīn es-Signākī'ye bağlanmaktadır. El-'Aynī'nin senedi ise şablonda Şeyḫ Şerafuddīn > Şemsuddīn + Tācu's-Şerī'a > Ḥusāmuddīn es-Signākī şeklinde kayda geçirilmiştir.⁶³ Şeyḫ Şerafuddīn olarak kaydedilen kişi Şerafuddīn es-Surmārī, Şemsuddīn ise Şemsuddīn en-Niksarī'dir. Bu iki yazımın eksik olsa da en azından yanlış olmadığı söylenebilir, ancak Tācu's-Şerī'a hem yanlış bir yazımdır hem de bir takdir gibidir. Bu takdire konu olan Tācu's-Şerī'a isminin ağırlığı ise buradaki yanlışlığı daha da dikkat çekici kılmaktadır. Tācu's-Şerī'a ünvanıyla şöhret bulmuş olan kişi, Buhara Ḥanefilerinin önde gelen isimlerinden biri olan 'Umer b. Şadri's-Şerī'a el-Evvel 'Ubeydullāh b.

⁶³ el-Merġinānī, *el-Hidāye*, Feyzullah Efendi, no. 1002, v. IIa.

Maḥmūd el-Maḥbūbî'dir. Meşhur Ḥanefî alim Şadru's-Şerî'a eş-Şânî'nin dedesi olan Tâcu's-Şerî'a, aynı zamanda *el-Hidāye*'ye ilk şerh yazan kişidir. El-'Aynî'nin *el-Hidāye* odaklı rivayet senedinde onun isminin geçiyor olması bu açıdan anlamlı gibi görünse de, Tâcu's-Şerî'a'nın vefat tarihi 709/1309 olarak kayıtlıdır. Tâcu's-Şerî'a, Buhara'nın Moğol istilasına maruz kaldığı süreçte buradan ayrılmış, Kutluğhanların hakimiyetindeki Kirman'a gitmiş ve ömrünün sonuna kadar burada Kıtıbiyye Medresesi'nde tedrisle meşgul olmuştur.⁶⁴ Kaynaklarda Tâcu's-Şerî'a'nın Ḥusāmuddîn es-Signākî'nin hocası olduğu yönünde bir bilgi mevcut değildir, aksine her ikisi de akran konumundadır. Es-Signākî'nin Tâcu's-Şerî'a'nın hocası olması teorik olarak mümkün gibi görünse de bu, pratikte pek olası görünmemektedir. Buna mukabil Tâcu's-Şerî'a'nın es-Surmārî'nin hocası olması ise ne teorik olarak ne de pratik olarak mümkün değildir. Yine de söz konusu çizimde, gerçeekte Tâcuddîn olması gereken yazımın niçin Tâcu's-Şerî'a olarak kaydedildiği hususu, muhtemelen Tâcuddîn'in kim olduğu veya olabileceği sorusu bağlamında yaşanan tereddütten kaynaklanmıştır. Güçlü bir rivayet senedinde, kim olduğu tam olarak belli olmayan bir şahsın daha iyi bilinen bir kimse olan Tâcu's-Şerî'a'nın lakabı ile karşılandığı anlaşılabilir. Bu haliyle de tıpkı *eş-Şekā'ik* nüshalarında el-Kerderî nisbesi bağlamında olduğu gibi, Tâcu's-Şerî'a yazımının da bir takdir olduğu, ancak yanlış bir takdir olduğu söylenebilir.

2. Tâcuddîn es-Sultânyûkî'ye Dair (Bula)Bildiklerimiz

İbn Baṭṭūta'nın *Rihle*'sinde ismi geçen Tâcuddîn es-Sultânyûkî, Tâcuddîn el-Kürdî ile aynı dönemde Anadolu'da yaşadığı tespit edilebilen bir kimsedir. İbn Baṭṭūta, takriben 733/1333 yılında gerçekleştirdiği Anadolu seyahati sırasında Kastamonu'da kendisiyle görüşmüş ve onu "ulemanın büyüklerinden imam, alim, müfti ve müderris" bir kimse olarak nitelemiştir. İbn Baṭṭūta'nın devamında sunduğu "[o] 'İrākayn'da ve Tebrîz'de okumuş, bir müddet buraları vatan edinmiştir. Daha önceleri de Dimeşq'te okumuş ve Ḥarameyn'de bulunmuştur."⁶⁵ şeklindeki bilgiler dikkate alındığında, Tâcuddîn es-Sultânyûkî'nin, tahsil gördüğü ve yaşadığı yerler bağlamında kendi biyografisini İbn Baṭṭūta ile paylaştığı anlaşılmaktadır. "Eskiden Dimeşq'te okumuş" şeklindeki ifade, es-Sultânyûkî'nin ilk tahsil gördüğü yerin Dimeşq olduğuna işaret etmektedir. Buradaki tahsili sonrasında

⁶⁴ Mürteza Bedir, "Tacüşşeria," *DİA*, 39:360.

⁶⁵ İbn Baṭṭūta, *Rihletu İbn Baṭṭūta*, 323.

ولقيت بها الشيخ الإمام العالم المفتي المدرس تاج الدين السلطانيوكي من كبار العلماء قرأ بالعراقين وتبريز واستوطنها مدة وقرأ بدمشق وجاور بالحرمين قديماً

muhtemelen hac farizasını yerine getirmek için Hırameyn'e gitmiştir. Onun sonraki durakları ise 'Irākayn ve Tebriz olmuştur. İbn Battūta'nın "Irakayn ve Tebriz'de okudu ve bir müddet buraları vatan edindi." şeklindeki ifadesi es-Sultānyūkī'nin 'Irākayn ve Tebriz'deki varlığının sadece tahsil ile sınırlı olmadığını, yanı sıra buralarda bir süre ikamet ettiğini de ortaya koymaktadır.

İbn Battūta'nın verdiği bilgilerde Dimeşk ve Tebriz açık birer adres konumundadır; Tācuddīn es-Sultānyūkī'nin yaşadığı zaman diliminde bu iki şehir, Anadolu'dan da çok sayıda öğrencinin ilim tahsili için yöneldiği önemli birer ilim merkezi konumundadır. Buna karşın 'Irākayn çok sayıda şehri içinde barındıran bir bölge ismidir. 'Irākayn, biri 'Irāku'l-'Arab diğeri de 'Irāku'l-'Acem şeklinde iki bölgeyi birlikte ifade etmek üzere kullanılan bir tabirdir. Bunlardan 'Irāku'l-'Arab, Dicle ile Fırat nehirleri arasında kalan ve Mezopotamya olarak adlandırılan düz bölgeye karşılık gelmektedir ki bu bölge günümüzde Irak topraklarının çoğunu oluşturmaktadır. Basra, Kūfe, Bağdat ve Musul gibi şehirler 'Irāku'l-'Arab'ın en büyük yerleşim merkezleri konumunda olmuştur. 'Irāku'l-'Acem ise güneyden Fars ve Huzistan, batıdan Mezopotamya, kuzeyden ise Azerbaycan, Deylem ve Kum bölgeleriyle çevrelenmiş, günümüz İran'ının batıdaki dağlık bölgelerini kapsayan alan olarak tanımlanmıştır. Erken dönem Müslüman coğrafyacılar tarafından daha çok *Cibāl* kavramıyla ifade edilen bu bölgenin, Büyük Selçuklular zamanından itibaren 'Irāku'l-'Acem şeklinde nitelendiği kaydedilmiştir. el-Ḥamevī, *Cibāl*'in Acem dilinde Irak olarak isimlendirildiğini belirtmekte ve bölgenin sınırlarını İsfahan'dan Zencan ve Kazvin'e kadar uzanacak ve Hemedan'ı ve Dinever'i kapsayacak şekilde genişletmektedir.⁶⁶ 'Irāku'l-'Acem kavramının *Cibāl* kavramı üzerinden içeriklendirilmesi durumunda da İran'ın Luristan ve Kürdistan bölgeleri başta olmak üzere Hemedan, Kirmanşah, Rey ve İsfahan gibi büyük şehirlerinin, ayrıca da günümüzdeki Irak'ın kuzey doğusundaki dağlık bölgelerin 'Irāku'l-'Acem olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir.⁶⁷ Bu haliyle 'Irākayn'ın oldukça geniş bir coğrafyaya karşılık geldiği söylenebilir. Tācuddīn es-Sultānyūkī'nin biri Arap diğeri de Acem Irak'ı olmak üzere bu iki bölgede hangi şehirlerde kalmış olabileceği belirsizdir.

İbn Battūta'nın verdiği bilgilerde dikkat çekilmesi gereken bir başka husus da, Tācuddīn es-Sultānyūkī'nin 733/1333'ler civarında

⁶⁶ el-Ḥamevī, *Mu'cemu'l-Buldān*, 2:99.

⁶⁷ C. Edmund Bosworth, "Erāq-e 'Ajam(ī)," *Encyclopædia Iranica*, (Erişim: 19.03.222), <https://www.iranicaonline.org/articles/eraq-e-ajami>

Kastamonu'da mukim olduğudur. İbn Battûta'nın kendisinden bahsederken müderris ve müftî şeklinde nitelemelerde bulunması, es-Sultânyükî'nin Kastamonu'daki ikametinin aynı zamanda tedris ve fetva odaklı bir görev boyutu olabileceğini, bu ise onun ileri bir yaşta olabileceğini düşündürmektedir. Bu süreçte Kastamonu, Suleymân Paşa'nın başında olduğu Candaroğullarının beylik merkezi konumundadır. Candaroğulları toprakları altında bulunan Safranbolu'da Suleymân Paşa'nın oğlu 'Alî Bey, Sinop'ta ise diğer oğlu İbrâhîm Bey yönetici durumundadır. İbn Battûta, bu şehirleri ziyareti sırasında Suleymân Paşa ve oğullarının yanı sıra es-Sultânyükî gibi başka alimlerle de görüşmüştür. Bunlar arasında 'Alî Bey'in katipliğini ve Safranbolu'nun kadılığını yapan 'Alâ'uddîn Muḥammed, Kastamonu'da görüştüğü Finikli Şadrudîn Suleymân ve İbrâhîm Bey'in naipliğini ve Sinop'un kadılığını yapan İbn 'Abdirrezzâk da yer almaktadır.⁶⁸

İbn Battûta'nın verdiği bilgilerde üzerinde durulması gereken en önemli husus, es-Sultânyükî nisbesi ve bunun delaletidir. Bu nisbe, günümüzde Eskişehir ilinin eski ismi olan Sultânyükî kelimesinden ileri gelmektedir.⁶⁹ Şehrin bu isimle anıldığı ilk kaynağın 'Alî b. Ebî Bekr el-Herevî'nin *Kitâbu'l-İşârât*'ı olduğu Turan tarafından tespit edilmiştir.⁷⁰ Turan, 6./12. asırda mevcut olan Sultanöyüğü adının, Anadolu Selçuklu Sultanı 1. Kılıç Arslan'ın haçlılar ile savaşı sırasında otağını kurduğu tepeden (höyük) ileri geldiğini, Osmanlı kaynaklarında da aynı adın devam ettiğini, fakat bilahare yanlış olarak Sultanönü şeklinde okunduğunu belirtmektedir.⁷¹

Sultânyükî kelimesinin günümüzde Eskişehir ve civarını tanımlamak amacıyla kullanıldığını gösteren bir başka eski tarihli kayıt ise Cacaoğlu Nuruddîn'in 671/1272 tarihli vakfiyesinde geçmektedir. Anadolu'nun İlhanlıların hakimiyetine girmeye başladığı süreçte önce Eskişehir, sonra da Kırşehir valiliği yapmış bir kimse olan Cacaoğlu Nureddin, önemli imar faaliyetlerinde bulunmuş bir kimse olarak bilinmektedir.⁷² Ona ait birden fazla vakfiye günümüze ulaşmış olup, bunlar topluca Temir tarafından yayımlanmıştır. Bu vakfiyelerin en geniş olan 670/1272 tarihli İskilip el yazmasıdır⁷³ ve vakfiye metninde Sultânyükî kelimesi birkaç kez

⁶⁸ İbn Battûta, *Rihletu İbn Battûta*, 322-326.

⁶⁹ Cem Boz, "Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü (Eskişehir)," 1.

⁷⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, 233. El-Herevî'nin bu eserinin tahkikli neşrinde bu kelime (سلطانوكي) şeklinde yazılmıştır. Bkz. el-Herevî, *Kitâbu'l-İşârât ilâ Ma'rifeti'z-Ziyârât*, 55.

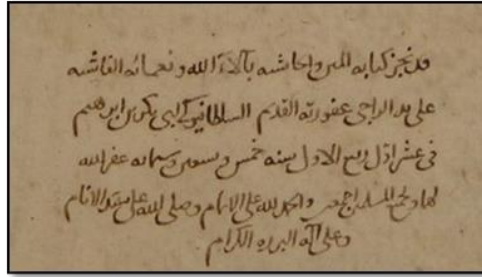
⁷¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, 233; Bu noktadaki ilave tespitler için bkz. Boz, "Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü (Eskişehir)," 1-3.

⁷² Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, 28-29.

⁷³ Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, 3-4.

geçmektedir.⁷⁴ Vakfiyeye göre Cacaoğlu Nureddin, Sultānyükī'de her masrafı kendisine ait olmak üzere bir mescit yaptırmış, halihazırda şehirde bulunan ancak harap durumda olan on yedi mescidi tamir ettirmiş, ayrıca da 'Abdullāh el-Bedevī'ye⁷⁵ nisbet edilen bir zaviyeyi yeni baştan tamir ettirmiştir.⁷⁶ Bu bilgiler, ilgili tarihte Sultānyükī'nin önemli miktarda bir nüfusu barındırdığının bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir.⁷⁷ Yine İbn Battūta'nın başta Kastamonu'da görüştüğü Tācuddīn es-Sultānyükī ile İznik'te görüştüğü 'Alā'uddīn es-Sultānyükī gibi isimlerle ilgili olarak verdiği bilgiler, Sultānyükī'nin özellikle Orhān Bey zamanında ilmî ve kültürel açıdan da önemli bir merkeze dönüştüğünün bir tezahürü sayılmıştır.⁷⁸

Tācuddīn es-Sultānyükī şeklindeki bir isim terkihi üzerinden herhangi bir bibliyografik kayda ulaşılamamaktadır. Bununla birlikte es-Sultānyükī nisbesinin eşlik ettirildiği bazı kayıtlar tespit edilebilmektedir. Bunlardan birine, Şadrüddīn Suleymān b. Vehb İbn Eb'l-'İzz el-Ezra'î'nin (ö. 677/1278-1279) bir eserinin bir nüshasının ferağ kaydında tesadüf edilmektedir:

Ferağ kaydında metnin ve haşiyenin yazımının es-Sultānyükī Ebū Bekr b. İbrāhīm eliyle 695 Rebiülevvel'inin ilk onunda (Ocak 1296) tamamlandığı belirtilmiştir.⁷⁹ Aynı ismin ve nisbesinin geçtiği ikinci bir kayıt, 'Alā'uddīn el-Buḥārī'nin *Keşfu'l-Esrār*'ının bir nüshasının ferağ kaydındadır:

⁷⁴ Arapça metinde *mahrüsetu Sultānyükī* ve *medīnetu Sultānyükī* şeklinde iki yazım söz konusudur. Bkz. Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, 61-62. Bu ifadelerden hareketle Sultānyükī'nin -en azından bu süreçte- bir bölgeden ziyade hususi bir merkeze tekabül ettiği çıkarımında bulunulabilir.

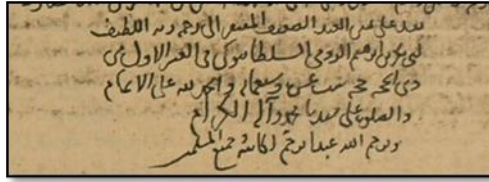
⁷⁵ Bu şahsın, ilk tahlilde Bedeviyye tarikatının kurucusu olan Ahmed b. Ahmed el-Fāsī el-Bedevī (ö. 675/1276) olabileceği akla gelse de, gerek isminin 'Abdullāh oluşu gerekse Bedeviyye tarikatının ilgili dönemde Anadolu'da temsil edildiği yönünde bir bilginin mevcut olmayışı bu noktada ihtiyatlı davranmayı gerektirmektedir.

⁷⁶ Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, 127-128.

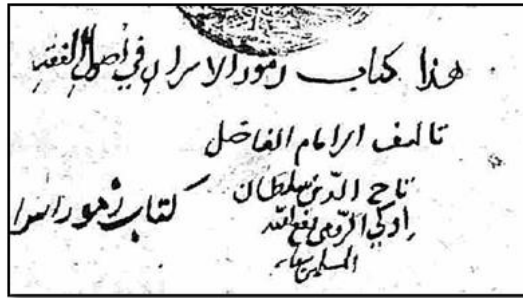
⁷⁷ Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, 30.

⁷⁸ Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, 40.

⁷⁹ el-Ezra'î, *el-Muzheb*, Feyzullah Efendi, no. 947, v. 123b.

Burada yazım işinin Ebū Bekr b. İbrāhīm er-Rūmī es-Sultānyükī eliyle 716 Zilhicce'sinin ilk onunda (Şubat 1317) nihayete erdirildiği belirtilmektedir.⁸⁰ Bu iki eserin müstensihlerinin aynı kişi olduğu açıktır, hatta ikincisinde es-Sultānyükī nisbesine er-Rūmī şeklinde ilave bir nisbenin de eşlik ettirildiği görülmektedir. Bu iki kayıt, es-Sultānyükī nisbeli birisinin ismini Ebū Bekr b. İbrāhīm olarak teşhis etmeye imkan tanınması bakımından önemlidir. Zira bu sayede, sadece es-Sultānyükī kelimesi üzerinden değil, aynı zamanda Ebū Bekr b. İbrāhīm ismi üzerinden de bibliyografik bir tetkik mümkün hale gelmektedir. Nitekim kataloglarda müellifi Ebū Bekr b. İbrāhīm olarak kayıtlı *Rumūzu'l-Esrār* isimli bir fıkıh usulü eseri, bu sayede tespit edilebilmektedir. Tek nüsha halinde günümüze ulaşabilmiş bu eserin zahriyesinde “bu kitap, fazıl imam Tâcuddîn Sultānyükī er-Rūmī'nin telifidir” mealinde bir bilgi notu yer almaktadır:

Eserin dibacesinde müellif ismi Ebū Bekr b. İbrāhīm olarak geçmekte, devamında da “Rabvetu's-Sultān'a mensup” olduğu bilgisi yer almaktadır.⁸¹ Müellifin kendini takdim ederken kullandığı *Rabvetu's-Sultān* kelimesi, Sultan tepesi anlamına gelmektedir ve Sultānyükī kelimesinin Arapça'ya tercüme edilmiş halidir. Diğer iki kayıtta müstensih olarak ismi geçen Ebū Bekr b. İbrāhīm es-Sultānyükī bu kez bir eserin müellifi olarak görünür hale gelmektedir. Müellifi olduğu *Rumūzu'l-Esrār* isimli eser, Hānefī fıkıhı merkezli muhtasar bir fıkıh usulü eseri olarak kurgulanmıştır; eserin en

⁸⁰ el-Buḥārī, *Keşfu'l-Esrār*, Feyzullah Efendi, no. 633, v. 306b.

⁸¹ es-Sultānyükī, *Rumūzu'l-Esrār*, Ayasofya, no. 975, v. 2a. (المنتمي إلى رتبة السلطان)

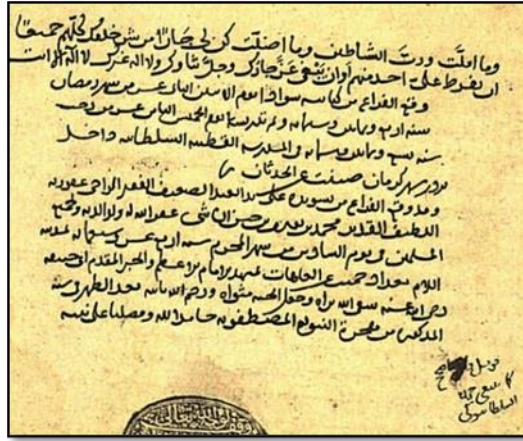
dikkat çeken yönü, usul meselelerinin fûruya dair örnekler üzerinden sunulması, bu haliyle de fikhın usul ve fûruunu cem etme amacı üzerinden şekillendirildiği izlenimi vermesidir. Nitekim dibacesinde “bu alanda özet, benzersiz bir tertipte, fazlalıklarından arındırılmış, nakli ve akli olan arasında denge kuran, fûru ve usulü buluşturan... bir eser telif ettim”⁸² şeklindeki ifadelerle bu hususa göndermede bulunduğu görülmektedir. Üzerine bir şerh yazılması durumunda bunun isminin *Kunūzu’l-Envār* olması da bir temenni olarak dile getirilmektedir. Tācuddīn es-Sultānyūkī’nin bu temennisi, ‘Alā’uddīn el-Esved tarafından yerine getirilmiştir. Onun esere yazdığı ve es-Sultānyūkī’nin temennisi doğrultusunda *Kunūzu’l-Envār* adını verdiği şerhin, Muḥammed b. Necīb el-Karaḥiṣārī eliyle 4 Zilhicce 769’da (21 Temmuz 1368)⁸³ istinsah edilmiş bir nüshası günümüze ulaşmıştır. Aynı zamanda müellifine kıraatı gerçekleştirilmiş olan bu nüshanın dibacesinde ‘Alā’uddīn el-Esved’in, ana metnin müellifi Ebū Bekr b. İbrāhīm’i Tācu’l-mille ve’d-dīn şeklinde nitelediği görülmektedir. ‘Alā’uddīn el-Esved, onu ayrıca imam, zahid, muhakkik, derin bilgi sahibi, müdekkık, enbiyanın ilminin varisi bir kimse olarak vafsetmiş ve üzerine şerh yazdığı esere de övgülerde bulunmuştur. Böylesi bir kitabın bir ikinci örneğinin bulunmadığını, ilham lisaniyla bu eser üzerine bir şerh yazmaya emrolunduğunu belirtmiştir. Eseri, müellifin ana metindeki temennisi doğrultusunda *Kunūzu’l-Envār* olarak isimlendirmiştir.⁸⁴

Birbirini farklı açılardan tamamlayan ve nihayetinde Tācuddīn es-Sultānyūkī’nin Ebū Bekr b. İbrāhīm olduğunu tespit etmeye imkan tanıyan bu veriler, İbn Battūṭa’nın verdiği bilgileri teyit etmekle kalmamakta, aynı zamanda ilişkili olduğu eserler üzerinden Tācuddīn es-Sultānyūkī’ye dair Ḥanefilik üzerinden mezhebî bir bağlamaştırma yapmayı mümkün kılmaktadır. Bu ise, diğer kayıtlar kadar açık olmamakla birlikte bir başka bibliyografik kaydın da Tācuddīn es-Sultānyūkī’ye ait olarak değerlendirilebilmesine imkan oluşturmaktadır:

⁸² es-Sultānyūkī, *Rumūzu’l-Esrār*, Ayasofya, no. 975 v. 2a-b.

⁸³ Ferağ kaydında istinsahın 4 Zilhicce 769 tarihinde Çarşamba günü gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Ne var ki bu tarih, hicri takvimde Cuma’ya denk gelmektedir. Burada bir yanlışlık yapılmış olması muhtemeldir. Bkz. ‘Alā’uddīn el-Esved, *Kunūzu’l-Envār*, Nuruosmaniye, no. 1334, v. 334b.

⁸⁴ ‘Alā’uddīn el-Esved, *Kunūzu’l-Envār*, v. 1b.

Bu kayıt, Hâfızuddîn en-Nesefî'nin *el-Kâfî* isimli eserinin 6 Muharrem 714'te (22 Nisan 1314) Bağdat Ebû Hânîfe Meşhed'inde Muḥammed b. Yûsuf b. Ḥasen eliyle istinsah edilmiş bir nüshasının mukabele kayıdır. Kayıtta "gerektiği şekilde mukabelesi ve tashihi gerçekleştirildi, bunu es-Sultânyûkî yazdı" ifadesi yer almaktadır.⁸⁵ En-Nesefî'nin *el-Kâfî*'sinin de diğer eserler gibi Hânefî fıkhiyla ilişkili bir eser olduğu, yine diğer eserlerin istinsah tarihleriyle benzer bir tarih aralığında yazıldığı gerçeği dikkate alındığında, es-Sultânyûkî imzalı mukabele notunun da Tâcuddîn es-Sultânyûkî'ye ait olduğu öngörüsünde bulunmak mümkündür.

Tâcuddîn es-Sultânyûkî'den günümüze intikal etmiş olan bibliyografik verilerin, İbn Battûṭa'nın onun hakkında sunduğu tahsil odaklı bilgilerle ne ölçüde örtüşüp örtüşmediği hususunu sorgulamak gerekir. Tarihsel sıralama esas alındığında ilk üzerinde durulması gereken, es-Sultânyûkî'nin 695/1296 yılında yazıya geçirdiği Şadrüddîn İbn Ebî'l-İzz el-Ezra'î'ye ait metindir. Metnin ne zaman yazıya geçirildiği bellidir, ancak nerede yazılmış olabileceği müphemdir. Şadrüddîn el-Ezra'î'nin hayatının önemli bir kısmını Dimeşk'te geçirmiş olması, yazdığı eserin sonraki dolaşım bağlamının daha çok Dimeşk olması, Tâcuddîn es-Sultânyûkî ile Dimeşk arasında genel bir bağ kurmaya imkan tanımaktadır. Belki de İbn Battûṭa'nın paylaştığı bilgide Tâcuddîn'in "daha önceleri Dimeşk'te tahsil görmüştü." şeklinde tespitinin bu noktada bir karşılığı söz konusudur ve es-Sultânyûkî, el-Ezra'î'nin eserini Dimeşk'teki tahsil sürecinde yazıya geçirmiştir. Bu konuda kesin bir değerlendirmede bulunabilmek güç ise de Şadrüddîn el-Ezra'î'ye ve

⁸⁵ en-Nesefî, *el-Kâfî Şerhu'l-Vâfî*, Murad Molla, no. 934, v. 259b.

eserinin dolaşım bağlamına dair kısa bir tetkik, bu ihtimalin ne ölçüde geçerli olabileceği konusunda bir fikir verebilir.

Şadrüddin el-Ezra'î, Faḥrüddin Kâdîhân'ın seçkin öğrencilerinden biri olduğu kaydedilen Cemâlüddin Maḥmûd b. Aḥmed el-Ḥaşırî'den (ö. 636/1238) Dimeşk'te tahsil görmüştür. El-Ḥaşırî, Dimeşk'te vefatına kadar yaklaşık yirmi beş yıl boyunca en-Nûriyye Medresesi'nde ders vermiş, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar arasında Şadrüddin el-Ezra'î'nin yanı sıra Mecdüddin el-Mevşilî (ö. 683/1284), Şadrüddin el-Ḥilâṭî (ö. 652/1254), Sibṭ İbnu'l-Cevzî (ö. 654/1256), Mecdüddin İbnu'l-'Adîm (ö. 660/1262) gibi Ḥanefî fıkıh geleneği bakımından önemli isimler yer almaktadır. Muḥammed b. el-Ḥasen eṣ-Şeybânî'nin (ö. 189/805) tüm eserlerinin rivayetinin kendisinde bulunduğu tek kişi olması⁸⁶ el-Ḥaşırî'ye yönelik teveccühün en önemli nedenlerindedir. Ancak bu teveccüh aynı zamanda eṣ-Şeybânî'nin eserlerine yönelik rağbeti de artırmıştır.⁸⁷ *El-Câmi'u's-Şağîr*, *el-Câmi'u'l-Kebîr* ve özellikle de *ez-Ziyâdât* bu süreçte tahsil ve tedrisin merkezine yerleşmiş,⁸⁸ bunlar üzerine başta el-Ḥaşırî'nin kendi şerhleri olmak üzere çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu kapsamda telifte bulunanlardan biri de Şadrüddin el-Ezra'î'dir. Onun iki eserinden biri Kâdîhân'ın *Şerḥu'z-Ziyâdât*'ından hareketle oluşturduğu *el-Munteḥab*, diğeri de Tâcüddin es-Sultânyükî'nin istinsah ettiği *el-Muzḥeb*'tir.⁸⁹ Es-

⁸⁶ el-Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye fi Ṭabakâti'l-Ḥanefiyye*, 431-432.

⁸⁷ Es-Seraḥşî'nin *Şerḥu'z-Ziyâdât*'ının 615 Cemaziyelahir'inde (Ağustos-Eylül 1218) 'Uşmân el-Ḥanefî isminde bir kimse tarafından yazıya geçirilmiş bir nüshasının sonunda el-Ḥaşırî'nin, nüshanın müstensihî için kendi hattıyla kaleme aldığı bir icazet belgesi bunu teyit eder niteliktedir. El-Ḥaşırî, bu şahsın, kendisinden *el-Câm'iu's-Şağîr*, *el-Câmi'u'l-Kebîr*, el-Kudûrî ve başka kitaplarını okuduğunu, ona bütün bu kitaplar için rivayet izni verdiğini belirtmektedir. Bkz. es-Seraḥşî, *Şerḥu'z-Ziyâdât*, Veliyyüddin Efendi, no. 1350, v. 113a. Bu icazetin hemen arka yüzünde, kendisine icazet verilen kişi tarafından el-Ḥaşırî ile ilgili olarak yazılmış 616 Cemaziyelahir'i (Ağustos-Eylül 1219) tarihli bir not mevcuttur. Notta el-Ḥaşırî'nin Dimeşk'e 611 Muharrem'inin (Mayıs-Haziran 1214) sonunda geldiğini, burada Nürüddin Medresesi'nde ikamet ettiğini belirtmektedir. El-Ḥaşırî'nin 546 Cemaziyelahir'inde (Eylül-Ekim 1151) Buhara'da doğduğunu bizzat kendisinden işittiğini ifade etmektedir. Onun Muḥammed ve Aḥmed isminde iki çocuğu olduğunu, bunlardan ilkinin 625 (1227-1228) yılında, ikincisinin de 629 (1231-1232) yılında Dimeşk'te dünyaya geldiğini, el-Ḥaşırî'nin de 636 Safer'inde (Eylül-Ekim 1238) Nürüddin Medresesi'nde vefat ettiğini kaydetmektedir. Bkz. *Şerḥu'z-Ziyâdât*, Veliyyüddin Efendi, no. 1350, v. 113b.

⁸⁸ el-Ḥaşırî'nin beraberinde Dimeşk'e getirdiği eserlerin de bunda bir rolü olması ihtimal dahilindedir. Örneğin, es-Seraḥşî'nin *el-Mebsûṭ*'unun 'Abbâs b. Ebî Sâlim el-Ḥanefî eliyle 622 Safer'inde (Şubat-Mart 1225) istinsahı gerçekleştirilmiş bir nüshasına, el-Ḥaşırî'nin 579 Ramazan'ında (Aralık-Ocak 1183-1184) kendi istinsah ettiği bir nüshanın kaynaklık oluşturmuş olması bu ihtimali doğrulamaktadır. Eserin mukabelesi, sonuncusu 627 (1229-1230) yılında gerçekleştirilen birkaç oturum halinde yapılmıştır. Bkz. es-Seraḥşî, *el-Mebsûṭ*, Çorlulu Ali Paşa, no. 240, v. 333b.

⁸⁹ Her iki eserin ismi konusunda gelenekte bir belirsizlik söz konusudur ve farklı adlar altında kaydedildiği görülmektedir. Her iki eserin de art arda mevcut bulunduğu bir mecmuanın vikaYESİNE ve zahriYESİNE Veliyyüddin Cârullâh Efendi tarafından düşülmüş iki ayrı not, bu belirsizliği oldukça

Sultânîyüki'nin istinsah ettiği nüsha dahil bazı nüshalarda eserin dibace metninde müellifinin eseri *el-Muzheb fî'l-Mezheb* olarak isimlendirdiğini gösterir bir ifade bulunmaktadır,⁹⁰ buna karşın eserin başka nüshalarında bu ifade yer almamaktadır.⁹¹ İsim konusunda yaşanan belirsizlikler bir tarafa, Şadrüddîn el-Ezraî'nin bu iki eserinin vefatından kısa bir süre sonra istinsah edilmiş nüshaları söz konusudur ki nüshalar incelendiğinde bazılarının yazımının tıpkı es-Sultânîyüki'nin yazdığı nüshada olduğu gibi 695/1295 tarihinde gerçekleştiği tespit edilebilmektedir. Böylesi bir kesişme dikkat çekicidir, dahası bunların da kenarlarında tıpkı es-Sultânîyüki'nin nüshasında olduğu gibi haşiye kabilinden geniş notların bulunduğu görülmektedir. Bu notların kısmen farklılaştığı ancak büyük

güzel resmetmektedir. Cârullâh Efendi vikayede önce “bu iki eser Ebû Hânîfe'nin fıkına dairdir, lakin isimlerini bilmiyoruz, isimlerini bilen de bilmiyoruz.” şeklinde bir istifham vaz etmiş, sonra da altına “sonra anladım ki ilkinin ismi *Vecîz*'dir ve el-Ḥaşîrî'nin talebelerinden Şadrüddîn Süleymân'a aittir; ikincisinin ismi ise *Muntehabu's-Suleymânî*'dir, müellif *el-Gâye Şerhu'l-Hidâye* sahibi es-Serrüci'nin hocasıdır.” şeklinde meseleyi tavzih etmiştir. Bu ifadelerinden onun, ilk eseri teşhis ettiği ancak ikincisi konusunda zihninin netleşmediği anlaşılmaktadır. Zahriyedeki not, ilk eser odaklıdır ve eserin isminin *Vecîz* olarak tespiti noktasında kendi çıkarımlarını ihtiva etmektedir. Önce Kâtib Çelebi'ye göndermede bulunarak eserin ismini *Kitâbu'l-Vecîz li-Mesâ'ili'l-Câmi* olarak zikretmekte, hemen akabinde de el-Kuraşî'nin *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*'sinden Şadrüddîn el-Ezraî'nin hal tercümesini alıntılmaktadır. Sonrasında ise eserle ilgili kendi değerlendirmelerini sunmaktadır. Müellifin dibacede kullandığı “فإني كنت أرب في وجيز جامع لمسائل الجامع” şeklindeki ifadenin eserin isminin *Vecîz* olduğuna, yine dibacede geçen “وجعلته عمدة للطلبة” şeklindeki ifadenin de eserin isminin *Umde* olduğuna delalet ettiğini, fakat en doğrusunu Allah'ın bileceğini belirtmektedir. Fakat Cârullâh Efendi tetkiki daha da ileri götürmekte ısrarcıdır; Molla el-Fenârî'nin Şadrüddîn el-Ḥilâî'nin *Telḥiṣu'l-Câmi*' adlı eseri üzerine yazdığı şerhte bir yerde “Suleymânî metninde der ki” bazen de “Suleymânî şerhinde der ki” şeklinde ifadeler kullandığını belirtir ve bunun Şadrüddîn el-Ezraî'nin eserinin el-Ḥaşîrî'nin eserine bir şerh olduğu anlamına gelip gelmediğini kendine sorar. Metnin dibacesinde geçen “إلى وجيز شئخي أو تحريره” şeklindeki ifadenin de el-Ḥaşîrî'nin onun hocası olduğu, çünkü el-Ḥaşîrî'nin her ikisi de Muḥammed b. Ḥasen eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-Kebîr*'i merkezli olmak üzere iki eserinin olduğu, bunlardan muhtasar olanın *Vecîz* olarak isimlendirildiği, geniş olanın ise *et-Taḥrîr* olarak adlandırıldığı çıkarımında bulunur. Son olarak ise Cemâlüddîn el-Ḥaşîrî'nin Faḥruddîn Kâđîḥân'ın talebesi, *el-Gâye Şerhu'l-Hidâye* sahibi es-Serrüci'nin ise el-Ḥaşîrî'nin talebesi olduğu bilgisini paylaşır. Bkz. el-Ezraî, *el-Muzheb*, Carullah, no. 903, 1a. el-Ḥaşîrî'nin Kâđîḥân'ın öğrencisi olduğu bilgisi doğrudur, ancak es-Serrüci'nin el-Ḥaşîrî'nin talebesi olduğu yönündeki bilgi yanlıştır. Çünkü es-Serrüci tahsilini, her ikisi de el-Ḥaşîrî'nin talebesi olan Şadrüddîn el-Ezraî ile Şadrüddîn el-Ḥilâî'den gerçekleştirmiştir (el-Kefevî, *Ketâ'ibu A'lâmi'l-Ahyâr min Fuḥahâ'i Mezhebi'n-Nu'mânî'l-Muḥtâr*, 3:370). El-Ezraî'nin diğer eseri genellikle *Muḥtaşaru's-Suleymânî* veya *Muntehabu's-Suleymânî* şeklinde isimlendirilmiştir. Fakat eserin Kâđîḥân'ın şerhinden *ez-Ziyâdat*'ın ana metninin tahrici, dolayısıyla da *ez-Ziyâdat*'ın metninin tespiti yönünde bir çabanın neticesinde ortaya çıktığı belirtilmiştir. (Mürteza Bedir, “*ez-Ziyâdat*,” *DÎA*, 44:483-484); Bir nüshasının vikayesine düştüğü bir notta Cârullâh Efendi, eserin muhtasar ve faydalı bir kitap olduğunu, Şadrüddîn tarafından Kâđîḥân'ın *Şerhu'z-Ziyâdat*'ından seçilerek oluşturulduğunu, *ez-Ziyâdat*'ın tertibine muvafık olmakla birlikte ilaveler içerdiğini, bu ilavelerin bazılarının ise Kâđîḥân'ın *Şerhu'z-Ziyâdat*'ından alınma olduğunu, gerek *ez-Ziyâdat* gerekse Kâđîḥân'ın *Şerhu'z-Ziyâdat*'ını iyi bilen bir kişinin bunun farkına varabileceğini belirtmiştir (el-Ezraî, *Muḥtaşaru Şerhi'z-Ziyâdat*, Carullah, no. 679, v. 1a).

⁹⁰ Örneğin bkz. el-Ezraî, *el-Muzheb fî'l-Mezheb*, Fatih, no. 1555, v. 1a.

⁹¹ Örneğin el-Ezraî, *Vecîz [el-Muzheb]*, Carullah, no. 679, v. 1b; Şehid Ali Paşa, no. 734, v. 1b; Yeni Cami, no. 395, v. 150b.

ölçüde benzerlik taşıdığı anlaşılabilir. 695/1295 tarihli nüshalar ay olarak sıralandığında, ilk sırada yer alanın es-Sultānyūki'nin Rebiülevvel (Ocak) ayında yazdığı *el-Muzheb* nüshası olduğu görülmektedir. Bunu 'Umer b. Ğāzī el-Karaḫiṣārī eliyle Cemaziyelevvel'de (Mart-Nisan) istinsah edilmiş bir *el-Munteḫab* nüshası takip etmektedir.⁹² Bu son ismin, çok geçmeden Ramazan 695'te (Temmuz 1296) *el-Munteḫab*'ı ve *el-Muzheb*'i tekrar yazıya geçirdiği görülmektedir.⁹³ *el-Munteḫab*'ın 695 Zilkade'sinde (Ağustos-Eylül 1296) yazılmış ancak kim tarafından yazıldığı belli olmayan bir nüshası daha bulunmaktadır.⁹⁴ Bunlardan 'Umer b. Ğāzī el-Karaḫiṣārī'nin Cemaziyelevvel'de yazıya geçirdiği *el-Munteḫab* nüshasının ferağ kaydındaki bir ayrıntıyı önemsemek gerekir, zira burada yazım işinin en-Nūriyye Medresesi'nde gerçekleştirildiği belirtilmektedir.⁹⁵ En-Nūriyye Medresesi Dimeşq'te bulunan ve Cemāluddīn el-Ḥaṣīrī'nin uzun süre görev yaptığı bir medresedir. El-Karaḫiṣārī'nin nüshasını yazdığı sırada medresede müderris konumunda bulunan kişi, Şadrüddīn el-Ezra'ī'nin oğlu Şemsüddīn Muḫammed'dir (ö. 699/1300).⁹⁶ Bu husus, onun yazdığı nüsha dahil diğer nüshaların burada en-Nūriyye Medresesi'nde ve Şemsüddīn Muḫammed'in yanında gerçekleştirilmiş bir tahsilin sonucu olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Fakat, benzer notların bulunduğu bir *el-Muzheb* nüshasının 681 (1282-1283) tarihli oluşu bu noktada bir tereddüt uyandırmaktadır.⁹⁷

Şadrüddīn el-Ezra'ī'nin eserlerinin nüshalarının bir tedris faaliyetinin ürünü mü yoksa birbirlerinden hareketle mi yazıya geçirildiği konusunda

⁹² el-Ezra'ī, *el-Munteḫab*, Carullah, no. 679, v. 116a; Bu eserin hemen devamında ise Şemsu'l-E'imme es-Seraḫsī'nin *Şerḫu'z-Ziyādāt*'ı yer almakta olup, Ya'kūb b. Yūsuf el-Ḥanefī el-Kırşehirī eliyle 11 Cemaziyelevvel 695'te (17 Mart 1296) istinsah edilmiştir. Bkz. es-Seraḫsī, *Şerḫu'z-Ziyādāt*, Carullah, no. 679, v. 137b.

⁹³ el-Ezra'ī, *el-Munteḫab*, Yeni Cami, no. 395, v. 99b; *el-Muzheb*, Yeni Cami, no. 395, v. 263a.

⁹⁴ el-Ezra'ī, *el-Munteḫab*, Fatih, no. 1666, v. 118a.

⁹⁵ el-Ezra'ī, *el-Munteḫab*, Yeni Cami, no. 395, v. 99b.

⁹⁶ Şemsüddīn Muḫammed'in 650/1252-1253 yılında icazet sahibi olduğu, Dimeşq'te otuz yılı aşkın fetva verdiği belirtilmektedir. Bkz. eṣ-Şafedī, *A'yānu'l-ʿAṣr ve A'vānu'n-Naṣr*, 4:454.

⁹⁷ Mecmuada sırasıyla el-Ezra'ī'nin 10 Muharrem 681 (20 Nisan 1282) tarihli *el-Muzheb*'i (el-Ezra'ī, *el-Muzheb*, Fatih, no. 1555, v. 141b), ardından herhangi bir tarih bilgisi paylaşılmadan *el-Munteḫab* metni, sonra da yine 681 (1282) tarihli es-Seraḫsī'nin *Şerḫu'z-Ziyādāt*'ı (es-Seraḫsī, *Şerḫu'z-Ziyādāt*, Fatih, no. 1555, v. 259a) yer almaktadır. Birinci ve sonuncu metnin aynı kalemde çıktığı anlaşılmaktadır. El-Ezra'ī'nin *el-Munteḫab*'ı olan ikinci metin farklı biri tarafından yazılmıştır ancak herhangi bir yazım tarihi bilgisi paylaşılmamıştır. Nüshada dikkat çeken bir başka ayrıntı da el-Ezra'ī'nin *el-Muzheb*'inden hemen sonra Muḫammed b. İṣḫāk el-Māridinī tarafından Ḥusāmüddin Ḥuseyn b. en-Naḫī b. er-Rasūl'e verilmiş bir icazettir. İcazeti veren el-Māridinī'nin nisbeli kişi, kendisinin Cemāluddīn el-Ḥaṣīrī'nin öğrencisi olduğunu, el-Ḥaṣīrī'nin icazetine sahip olduğu tüm eserlerin rivayet iznini kendisine verdiğini, kendisinin de bu kapsamda Ḥusāmüddin isimli kişiye bunları rivayet etme iznini verdiğini belirtmektedir (el-Ezra'ī, *el-Muzheb*, Fatih, no. 1555, v. 142a).

kesin bir şey söyleyebilmek güç olsa da bu süreçte Dimeşğ'ın Haneî fihhının tahsilinde, özellikle de Anadolu'dan fikh tahsilinde bulunmak isteyen talebeler bakımından yıldızı parlayan bir merkeze dönüştüğü anlaşılabilir. Bunun merkezinde de Cemâluddîn el-Şaîrî ve talebeleri yer almaktadır. Öyle ki bu yönelim Eyyübî Melik'i el-Meliku'l-Mu'azzam İsâ tarafından bizzat desteklenmiş ve farklı bölgelerden öğrencilerin bir parçası olduğu en-Nüriyye Medresesi odaklı bir tedris faaliyetine kapı aralamıştır. Kendinden önce kesintisiz bir şekilde Şaîrîliği benimsemiş Eyyübî yöneticilerinin aksine fıkhîta Haneî mezhebine mensup olması ve Haneîlik lehine doğrudan destek ortaya koyması, Dimeşğ'ın ilgili dönemde Haneî fihhının tahsili bakımından nasıl önemli bir merkez haline geldiğini belli ölçüde açıklar niteliktedir. Ancak el-Meliku'l-Mu'azzam'ın desteği yalnızca siyasi bir himayenin ötesindedir; onun eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-Kebîr*'ine karşı özel bir ilgisinin bulunduğu tespit edilebilmektedir. Bu husus, el-Meliku'l-Mu'azzam'ın *Uşûlu'l-Câmi'i'l-Kebîr* adıyla kendi yazdığı bir eserin bir nüshasının sonunda sureti paylaşılan, Cemâluddîn el-Şaîrî'ye ait bir kıraat notundan anlaşılabilir. el-Şaîrî notta bu kitabı çok sayıda faydeli hususu ve ilmi içeren, daha önce hiçbir yöneticinin, hatta pek çok alim ve fakihin bir benzerini ortaya koyamadığı bir kitap olarak değerlendirmekte, el-Meliku'l-Mu'azzam'ın tercih edilen ilimlere, bu ilimlerde büyük eserlere, özellikle *el-Câmi'u'l-Kebîr*'e olan düşkünlüğüne dikkat çekmektedir.⁹⁸ el-Şaîrî'nin bu esere yazdığı *et-Tahrîr* isimli şerhin bir nüshasının hatimesine ve zahriyesine kendi hattı ile düştüğü, aynı minvalde iki ayrı nota daha tesadüf edilmektedir. Hatimedeki notta el-Şaîrî, el-Meliku'l-Mu'azzam'ın bu eseri dört oturum halinde kendisinden dinlediğini, oturumların sonuncusunun ise 622 Zilhicce'sinde (Aralık-Ocak 1225-1226) gerçekleştiğini belirtmektedir.⁹⁹ Zahriyedeki not, daha dikkat çekicidir; el-Şaîrî burada, el-Meliku'l-Mu'azzam'ın pek çok ilim alanında vukufiyetinin bulunduğunu, bilhassa da *el-Câmi'u'l-Kebîr*'e ayrı bir düşkünlüğünün söz konusu olduğunu, bu kitabı ezbere bildiğini, iyi derecede anlamına vakıf olduğunu, hem yönetici hem de ilim ehli olma şeklinde böylesi bir durumun başka hiçbir kimse için vaki olmadığını belirtmektedir.¹⁰⁰

Bütün bu bilgiler, Dimeşğ'ın bu süreçte Haneîliğin tahsilinde önemli bir merkez haline geldiğini göstermektedir. Bu durum 7./13. yüzyılın ikinci

⁹⁸ el-Meliku'l-Mu'azzam, *Uşûlu'l-Câmi'i'l-Kebîr*, Hacı Beşir Ağa, no. 208, v. 205b.

⁹⁹ el-Şaîrî, *et-Tahrîr fî Şerhi'l-Câmi'i'l-Kebîr*, Hz. Halid, no. 91, v. 390b.

¹⁰⁰ el-Şaîrî, *et-Tahrîr*, Hz. Halid, no. 91, v. 1a.

yarısında Anadolu açısından Dimeşk'ı ilmî açıdan önemli bir çekim merkezine dönüştürmüş, Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin eserleri ve bunlara yazılmış şerhler Anadolu'da veya Anadolu lu öğrenciler nezdinde geniş bir dolaşıma konu olmuştur.¹⁰¹ Anadolu'dan Dimeşk'e yönelimin elbette başka dinamikleri ve değişkenleri de söz konusudur,¹⁰² ancak bu

¹⁰¹ Şadrüddin el-Ezraî'nin eserleri dışında Zeynüddin el-Attâbî'nin *Şerhu'z-Ziyâdât*'ının İbrâhîm b. Rûmbekî er-Rûmî eliyle 19 Safer 693'te (19 Ocak 1294) Dimeşk Kâşyûn dağında istinsah edilmiş bir nüshası bulunmaktadır. Metnin mukabelesinin farklı meclislerde 697 Şaban'ının sonlarında (Haziran 1298) tamamlandığı yönünde ayrıca bir mukabele kaydı mevcuttur. Bkz. el-Attâbî, *Şerhu'z-Ziyâdât*, Carullah, no. 677, v. 260b; el-Attâbî'nin *Şerhu'l-Câmi'i'l-Kebîr*'inin de Ahmed b. Süleymân b. Nüh el-Lârendî eliyle 11 Muharrem 673'te (17 Temmuz 1274) yazıya geçirilmiş bir nüshası günümüze ulaşmıştır. Bkz. el-Attâbî, *Şerhu'l-Câmi'i'l-Kebîr*, Carullah, no. 672, v. 387a; Yine el-Attâbî'nin bir başka eseri olan *Muhtaşaru'z-Ziyâdât*'ın 8 Zilhicce 712'de (6 Nisan 1313) Aksaray'da Yûsuf b. İsâ b. Süleymân el-Mütefağkih eliyle istinsah edilmiş bir nüshası mevcuttur. Bkz. el-Attâbî, *Muhtaşaru'z-Ziyâdât*, Fatih, no. 2132, v. 234a; Cemâluddîn el-Haşîrî'nin *Vecîz*'inin 22 Ramazan 663'te (8 Temmuz 1265) Tokat İmâdiyye Medresesi'nde istinsah edilmiş bir nüshası söz konusudur. Bkz. el-Haşîrî, *Vecîz fî Şerhi'l-Câmi'i'l-Kebîr*, Fatih, no. 1696-M, v. 158b; es-Serahsî'nin *Şerhu'z-Ziyâdât*'ının da Ya'kûb b. Yûsuf el-Hanefî el-Kırşehrî eliyle 11 Cemaziyevvel 695'te (17 Mart 1296) istinsahı gerçekleştirilmiş bir nüshası mevcuttur. Bkz. es-Serahsî, *Şerhu'z-Ziyâdât*, Carullah, no. 679, v. 137b; Yine es-Serahsî'nin *el-Muhtâf*'inin bir nüshası Behesni'de müderris olarak kendisini takdim eden Muhammed b. el-Hasen et-Tûkâtî tarafından 712 Safer'inde mukabele edilmiştir. Bkz. es-Serahsî, *el-Muhtâf fî'l-Furû'*, Afyon Gedik Ahmed Paşa, no. 17406, v. 352a; Kâdîhân'ın *Şerhu'l-Câmi'i's-Şağîr*'inin 'Alî b. b. Rasûl b. Muhammed b. 'Alî el-Hanefî er-Rûmî eliyle Dimeşk'te Hâtûniyye Medresesi'nde 4 Cemaziyelahir 688'de (25 Haziran 1289) istinsah edilmiş bir nüshası bulunmaktadır. Bkz. Kâdîhân, *Şerhu'l-Câmi'i's-Şağîr*, Fatih, no. 1687, v. 319; Aynı eserin 725 Cemaziyevvel'inde (Nisan-Mayıs 1325) Muhammed b. Muştafâ b. el-Hasen el-Küneyvî eliyle yine Dimeşk Hâtûniyye Medresesi'nde istinsahı tamamlanmış bir nüshası bulunmaktadır. Bkz. Kâdîhân, *Şerhu'l-Câmi'i's-Şağîr*, Çorum Hasan Paşa, no. 4230, v. 260a; eş-Şadr eş-Şehîd Hûşâmüddin el-Buhârî'nin *Şerhu'l-Câmi'i's-Şağîr*'inin Muhammed b. 'Abdilkerîm b. Ahmed el-Aksarâyî eliyle 681 Cemaziyelahir'inin sonunda (Ekim 1282) istinsahı gerçekleştirilmiş bir nüshası söz konusudur. Bkz. eş-Şadrüşşehîd, *Şerhu'l-Câmi'i's-Şağîr*, Fatih, no. 1549, v. 141b.

¹⁰² Bu noktada baskın bir şekilde Celâluddîn 'Umer b. Muhammed el-Habbâzî'nin (ö. 691/1292) kısmen de Ruknuddîn 'Ubeydullâh b. Muhammed es-Semerkindî'nin (ö. 701/1301) etkisinden söz etmek gerekmektedir. El-Habbâzî, Dimeşk'te ilkin el-Mu'izziyye el-Berrâniyye Medresesi'nde ders vermiş, bir hac ziyareti sonrasında da vefatına kadar yine Dimeşk'te bulunan ve müderrisinin Hanefîlerin en seçkinlerinden olma şartının koşulduğu el-Hâtûniyye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır (el-Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2:668-669). Onun en önemli iki öğrencisinin Anadolu lu olmalarını önemsemek gerekir. Bunlar, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Mes'ûd el-Künevî ile el-Bedru't-Tavîl olarak şöhret bulan Dâvûd b. Ağlebek el-Künevî'dir (el-Kefevî, *Ketâ'ib*, 3:473). Bunlardan ilki meşhur Hanefî fakih Cemâluddîn el-Künevî'nin (ö. 770/1369) babasıdır (el-Kefevî, *Ketâ'ib*, 4:20). Diğeri ise Dimeşk'e gelip el-Habbâzî'den tahsil görmüş, otuz yılı aşkın bir süre burada kalmış, sonrasında Haleb'te müderrislik yaptığı sırada 715/1315-1316 yılında vefat etmiştir (el-Kefevî, *Ketâ'ib*, 4:22). El-Habbâzî'nin eserlerinin Anadolu lu isimlerle kesipen bazı nüshalarına tesadüf edilebilmektedir. Bunların en dikkat çekenini onun *el-Hidâye* üzerine yazdığı haşiyenin Vecîhüddîn 'Umer b. 'Abdilmuhsin el-Erzincânî eliyle 691 Muharrem'inde (Aralık-Ocak 1291-1292) Dimeşk'te istinsah edilmiş bir nüshasıdır (el-Habbâzî, *Hâşiye 'alâ'l-Hidâye*, Hacı Beşir Ağa, no. 276, v. 320b). Aynı eserin Sa'd b. İsmâ'il b. 'Umer el-Mütefağkih er-Rûmî el-Aksarâyî tarafından yine 691 Safer'inde (Ocak-Şubat 1292) yazılan Dimeşk'te el-Fethiyye Medresesi'nde yazılmış bir nüshası mevcuttur (el-Habbâzî, *Hâşiye 'alâ'l-Hidâye*, Yazma Bağışlar, no. 65, v. 186b). Yine aynı eserin 18 Şevval 714'te (25 Ocak 1315) Aksarâ şehrinde Tercümâniyye Dâru'lhadîs'inde yazıldığı ifade edilen bir nüshası bulunmaktadır (el-Habbâzî, *Hâşiye 'alâ'l-Hidâye*, Carullah, no. 780, v. 326b). El-Habbâzî'nin *el-Muğnî*'sinin 685 Safer'inin sonlarında (Nisan 1286) istinsah edilmiş bir nüshası bulunmaktadır. İstinsah kaydının karşı yaprağında nüshanın, pek çok ilimde yetkinlik sahibi bir

noktada Cemâluddîn el-Ḥaşırî ve Şadrüddîn el-Ezra'î çizgisinin önemli bir rolü olduğu anlaşılabilir. Gerek İbn Battûta'nın Tâcuddîn es-Sultânyükî'ye dair verdiği bilgilerde onun tahsil gördüğü yerlerden birinin Dimeşk olarak zikredilmesi, gerekse es-Sultânyükî'nin el-Ezra'î'nin bir metnini 695/1296 yılında yazıya geçirmiş olması Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin el-Ḥaşırî ve el-Ezra'î odaklı Dimeşk'teki hareketliliğin bir parçası olduğu/olmuş olabileceği ihtimalini kuvvetli bir şekilde düşündürmektedir.

Tarihsel sıralama esas alındığında es-Sultânyükî'ye dair ikinci bibliyografik kayıt, Hâfızuddîn en-Nesefî'nin *el-Kâfî*'sinde geçen kayıttır. *El-Vâfî* isimli kendi eseri üzerine bir şerh olarak 684/1285 yılında kaleme alınan bu eser, *el-Hidâye*'nin eksik ve muğlak bıraktığı yönleri tamamlamak amacıyla telif edilmiş, yazıldığı dönemden itibaren Ḥanefî gelenekte fazlaca ilgi görmüştür.¹⁰³ Eserin 714 yılının Muharrem'inde (Nisan-Mayıs 1314) Bağdat Ebü Ḥanîfe Meşhedî'nde yazılmış olan bir nüshasının mukabelesi ve tashihi es-Sultânyükî tarafından gerçekleştirilmiştir. Mukabele ve tashihin gerçekleştirilme tarihinin, nüshanın yazım tarihiyle aynı olup olmadığı belirsizdir. Yine benzer şekilde mukabele ve tashihin, istinsah gibi Bağdat Ebü Ḥanîfe Meşhedî'nde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği konusunda da net bir değerlendirmede bulunabilmek mümkün değildir. Bu husus, es-

imam olarak nitelenen Bahâ'uddîn 'Umer b. Müsâ er-Rûmî es-Sivâsî el-Ḥanefî için bir hatıra olmak üzere yazıldığını belirten 685 Rebiülevvel'i (Nisan-Mayıs 1286) tarihli bir not mevcuttur (el-Ḥabbâzî, *el-Muğnî*, Damad İbrahim, no. 616, v. 313b-314a). Diğer isim olan Ruknuddîn es-Semerkindî'ye gelince, el-Kefevî, onun Bağdat'ta Muzaferüddîn İbnu's-Sâ'âtî'den tahsil gördüğünü ve *Mecma'u'l-Bahrayn*'i ona okuduğunu belirtmektedir. El-Kefevî, eserin bir nüshasının sonunda müellif İbnu's-Sâ'âtî tarafından es-Semerkindî'ye 690 Receb'inde (Haziran-Temmuz 1291) Bağdat'ta el-Mustanşiriyye Medresesi'nde verilmiş bir icazeti gördüğünü belirtmekte ve bu icazeti İbnu's-Sâ'âtî'nin hal tercümesi sırasında tam metin olarak paylaşmaktadır. İcazette İbnu's-Sâ'âtî, bu eserin yanı sıra bunun üzerine yazdığı şerhi ile kendisinin icazetli olduğu tüm metinler için de icazet vermiştir; ayrıca es-Semerkindî'ye *Mecma'u'l-Bahrayn* ve şerhi bağlamında tashih izni vermiştir (el-Kefevî, *Ketâ'ib*, 3:312-313). El-Kefevî'nin paylaştığı icazet, es-Semerkindî'nin İbnu's-Sâ'âtî'nin eserleri konusunda söz sahibi bir kimse olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, onu Bağdat'taki tahsili sonrasında yerleştiği Dimeşk'te ayrıcalıklı kılmış olmalıdır. Kaynaklarda onun buraya yerleştiği, uzunca bir süre camilerde ders verdiği, ez-Zâhiriyye Medresesi'nde görev yaptığı, en-Nüriyye Medresesi'ne müderris olarak görevlendirilmesinden altı gün sonra parası gasb edilmek istendiği için öldürüldüğü bilgisi yer almaktadır. Vefat ettiğinde genç yaşta olan es-Semerkindî'nin Dimeşk'teki ikameti sırasında bir camide bir ders halkası olduğundan ve kendini öğrenmeye, öğretmeye ve mütalaaya vakfettiğinden söz edilmektedir (eş-Şafedî, *A'yânü'l-'Asr*, 3:207-208). Es-Semerkindî'nin *Câmi'u'l-Uşûl*'ünün bir nüshasının Evliyâ b. Nüriddin b. Gencî er-Rûmî et-Tükâtî [?] eliyle 695 Cemâziyelevvel'inde (Mart-Nisan 1296) (es-Semerkindî, *Câmi'u'l-Uşûl*, Murad Molla, no. 641, v. 134a), *el-Kavâ'idu'l-Fıkhiyye*'sinin bir nüshasının da yine aynı müstensih tarafından 695 Rebiulahir'inde (Şubat-Mart 1296) Dimeşk'te istinsah edilmiş olması (es-Semerkindî, *el-Kavâ'idu'l-Fıkhiyye*, Murad Molla, no. 641, v. 180b), Anadolu öğrencilerin Dimeşk'teki tahsil süreçlerinde es-Semerkindî'den de ders görmüş olabileceklerini düşündürmektedir.

¹⁰³ Mürteza Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekat," *DİA*, 32:568.

Sultānyūki'nin Bağdat'ta Ebū Ḥanīfe Meşhedî'nde bulunup bulunmadığının tespiti noktasında önemlidir. İbn Battūta'nın, hal tercümesine dair sunduğu bilgilerde Tācuddīn es-Sultānyūki'nin Tebriz ve 'Irāqayn'da tahsil gördüğünün ve uzunca bir süre buralarda ikamet ettiğinin geçiyor olması bu açıdan belki bir ipucu oluşturabilir. 'Irāqayn'ın 'Irāqu'l-'Arab kısmının ilgili dönemde en önemli ilim merkezlerinden biri Bağdat'tır. Ḥanefî gelenek söz konusu olduğunda ise Ebū Ḥanīfe'nin türbesinin (meşhed) bitişiğindeki medrese, merkezi bir fonksiyona sahiptir. Selçuklu veziri Şerafulmulk Ebū Sa'īd el-Mustevfî tarafından 459 Safer'inde (1067) yaptırılan ve Ebū Ḥanīfe'nin ahabına tahsis edilen¹⁰⁴ bu medresenin, 8./14. asır öncesindeki entelektüel iklimini ve fonksiyonunu bir bütün olarak ortaya koymaya imkan tanıyacak yeterlilikte veri mevcut değildir.¹⁰⁵ Bununla birlikte 7./13.

¹⁰⁴ İbnu'l-Eşir, *el-Kāmil fi't-Tārīh*, 8:380.

¹⁰⁵ Yine de tespit edilebilen bazı verilere dikkat çekmek mümkündür. İnşa edilmiş sonraki süreçte medresede müderris olarak görev yaptığı tespit edilebilen bazı isimler söz konusudur. Ebū 'Abdillāh el-Ḥuseyn b. el-Ḥasen el-Muḳrī' el-Maḳdisi (ö. 540/1145-1146) Ebū Ḥanīfe Meşhedî'nin imamı olduğu kaydedilen birisidir; bunun medrese ile bağlantılı bir imamlık olup olmadığı net değildir; ancak kādilkūdat Muḥammed b. 'Alī ed-Dāmegānî'den tahsil görmüş olduğu dikkate alındığında bunun imkan dahilinde olabileceği söylenebilir (eş-Şafedî, *el-Vāfi bi'l-Vefeyāt*, 12:218). Mecduddīn 'Abdulmelik b. 'Abdisselām İbnu'l-Lemgānî (ö. 606/1209-1210) benzer bir isimdir. Mu'tezile'nin eserlerini fazlaca okumuş bir kimse olduğu, *ḥalku'l-Kur'ān* konusunu ispat amacıyla kelamcılarla tartışmalar yaptığı, Ebū Ḥanīfe Meşhedî'ndeki tedris görevine vekalet ettiği, sonrasında Aşḥābu'r-Re'yin riyasetine yükseldiği belirtilmektedir (eş-Şafedî, *el-Vāfi bi'l-Vefeyāt*, 29:46); 610/1213-1214 yılında vefat eden Aḥmed b. Mes'ūd et-Turkistānî ile (İbnu'l-Eşir, *el-Kāmil fi't-Tārīh*, 10:361), onun arkadaşı olan ve 609/1212-1213 yılında vefat eden Ebū'l-Ferac 'Abdurrahmān b. Şucā' el-Bağdādî, Ebū Ḥanīfe Meşhedî'nde ders vermiş kimselerdir (el-Ḳuraşî, *el-Cevāhiru'l-Muḍiyye*, 2:389). Bu son ismin babası olan Ebū'l-Ġanā'im Şucā' el-Bağdādî de Ebū Ḥanīfe Meşhedî'nde müderrislik yapmış ve 557/1161-1162 yılında burada vefat etmiştir (el-Ḳuraşî, *el-Cevāhiru'l-Muḍiyye*, 2:88). Kādilkūdat olarak görev yapmış olan Ebū'l-Ġāsim 'Alī b. Ebī Tālib el-Ḥuseyn ez-Zeynebî (ö. 543/1148-1149), Ebū Ḥanīfe Meşhedî'nde ders verdiği kaydedilen bir kimsedir (el-Ḳuraşî, *el-Cevāhiru'l-Muḍiyye*, 1:567). Zeynu'l-E'imme Ebū'l-Faḍl Muḥammed b. Muḥammed eḍ-Ḍarīr (ö. 546/1151-1152), Ebū'l-Ġāsim ez-Zeynebî'ye Ebū Ḥanīfe Meşhedî'ndeki müderrisliği sırasinda vekalet eden bir kimse olarak takdim edilmektedir (el-Ḳuraşî, *el-Cevāhiru'l-Muḍiyye*, 3:321). İbnu'l-Keyyāl 'Abdullaḥ b. Naşrillāh el-Vāsiṭî (ö. 605/1208-1209) de Ebū Ḥanīfe Meşhedî'nde tedris görevine getirilmiş kimselerdendir (eş-Şafedî, *el-Vāfi bi'l-Vefeyāt*, 19:73). Ebū'l-Kerem el-Muzaffer b. el-Mubārak el-Bağdādî (ö. 621/1224-1225), Ebū Ḥanīfe Meşhedî'nde fikh Keremleri verdiği kaydedilen bir kimsedir (el-Ḳuraşî, *el-Cevāhiru'l-Muḍiyye*, 2:176). Ebū Ḥanīfe Meşhedî, büyük ölçüde vakfedilen eserler sayesinde oluşmaya başlayan bir kütüphanesiyle de öne çıkmıştır. Bunun buraya yönelik ayrıca bir ilgiyi beraberinde getirmiş olması muhtemeldir. Buraya kitap vakfetmiş isimlerden biri, Kādî 'Abdulcebbar'ın öğrencisi olan ve yaşadığı dönemde Mu'tezile'nin lideri olarak konumlandırılan Ebū Yūsuf 'Abdusselām b. Muḥammed el-Ḳazvīnî'dir (ö. 488/1095). Bir rivayete göre yedi yüz, bir başka rivayete göre dört veya üç yüz cilt halinde yazdığı Kur'an tefsirini Ebū Ḥanīfe Meşhedî'ne vakfetmiştir (Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'ātu'z-Zemān fi Tenvārihi'l-Ayān*, 19:471). Meşhur tabib Yahyā b. 'İsā İbn Cezle (ö. 494/1100-1101), vefatından kısa bir süre önce kitaplarını Ebū Ḥanīfe Meşhedî'ne vakfetmiştir (İbn Tağrîberdî, *en-Nucūmu'z-Zāhira fi Mulūki Mısr ve'l-Kāhira*, 5:166); Sibt İbnu'l-Cevzî, el-Cāhiz'in üç yüz altmış eseri olduğunu, bunların çoğunu Ebū Ḥanīfe Meşhedî'nde gördüğünü belirtmektedir (Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'ātu'z-Zemān*, 15:351); Ebū Ḥanīfe Meşhedî'ne eser vakfedenlerden birinin de Cārullāh ez-Zemaşşerî olduğu ve *el-Keşşāf*'ın kendi eliyle yazdığı bir nüshasını buraya vakfettiği anlaşılmaktadır (Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'ātu'z-Zemān*, 20:347). Kivāmuddīn el-İtkānî, *el-Keşşāf*'ın bir nüshasını ez-Zemaşşerî'nin Ebū Ḥanīfe

yüzyılın ikinci yarısından itibaren medresenin fonksiyonunun artmaya ve önemli bir tedris merkezine dönüşmeye başladığı tespit edilebilmektedir. Bunda muhtemelen Mecdüddîn ‘Abdullâh b. Maḥmûd el-Mevşilî'nin (ö. 683/1284) vefatına kadar uzunca bir süre burada tedris görevini üstlenmiş olmasının etkisi büyüktür. Cemâlüddîn el-Ḥaşîrî'den Dimeşq'te tahsil görmüş isimlerden biri olan el-Mevşilî'nin Ebû Ḥanîfe Meşhedî'ndeki görevi üstlenmesi sonrasında kendisini tümüyle tedris ve telife verdiği, çok sayıda talebenin kendisinden istifade ettiği belirtilmektedir.¹⁰⁶ el-Mevşilî'nin vefatından hemen sonraki süreçte Meşhed-i Ebû Ḥanîfe'deki medresede kim veya kimlerin görev aldığı bilinmemektedir. Ancak çok geçmeden Ḥusâmuddîn es-Signâkî'nin müderris olarak bu makama geldiği tespit edilebilmektedir. Kaynaklar, es-Signâkî'nin Bağdat Ebû Ḥanîfe Meşhedî'ndeki medresede müderrislik yaptığı noktasında hemfikirlerdir. Ancak onun ne zaman bu göreve başladığı belirsizdir. Yine de onun 700/1300'lü yılların başlarında Bağdat'a geldiği,¹⁰⁷ Ebû Ḥanîfe Meşhed'inde müderris olarak görev yaptığı,¹⁰⁸ zaman zaman da Halep ve Dimeşq gibi

Meşhedî'ne vakfettiği nüshadan hareketle 718 (1318-1319) yılında yazıya geçirmiştir (ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, Laleli, no. 216, v. 185a). İbnu'l-Ehvâzî (ö. 569/1173-1174), Ebû Ḥanîfe Meşhedî'ndeki kütüphanede kütüphaneci olarak görev yapmış bir kimsedir (İbnu'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 18:209). Ebû'n-Necm el-Muneccim Firûzân b. Erdeşîr ed-Deylemî (ö. 632/1234-1235) de buradaki kütüphanenin sorumlusu olarak görev yapmış bir kimsedir (eş-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 24:75).

¹⁰⁶ İbn Tağrıberdî, *el-Menḥelu'ş-Şâfi*, 7:122.

¹⁰⁷ Kâtib Çelebi, *minḥuvât* kabilinden verdiği bir notta es-Signâkî'nin Harizm'de *el-Vâfi* isimli eserini tamamlaması sonrasında *el-Muktebis* müellifi Fahrüddîn el-İsfenderî'yi 693/1293-1294 yılında Kaş'ta ziyaret ettiği, daha sonra da *İklîd* müellifi Tâcuddîn el-Cendî ile görüştüğü ve ona *el-Vâfi* eseri bağlamında icazet verdiğini belirtir (Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:1775). Tâcuddîn el-Cendî'nin vefat tarihinin 700/1300 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, es-Signâkî Harizm bölgesinden bu tarihlerden önce ayrılmış olmalıdır. Es-Signâkî'nin *en-Nihâye* isimli eserinin, müellife ait hatime kısmının korunduğu nüshalarda, eserin 700 Rebiülevvel'inin sonlarında (Aralık 1300) yazımı tamamladığı bilgisi kayıtlı olmakla birlikte herhangi bir mekan bilgisinin zikredilmediği görülmektedir (es-Signâkî, *en-Nihâye fi Şerhi'l-Hidâye*, Fatih, no. 2002). Kâtib Çelebi'nin el-Ḳuraşî'ye nisbet ederek paylaştığı bir bilgi notu, sanki bu noktada bir tereddüte mahal vermiş gibidir. Söz konusu notta el-Ḳuraşî, Ḥâfîzuddîn en-Nesefî'nin 700 (1300) tarihinde Bağdat'a geldiği ve burada *el-Hidâye* şerhini kaleme aldığı bilgisini paylaşmıştır. Kâtib Çelebi, başka kaynakları da şahit tutarak, en-Nesefî'nin böyle bir şerhi olmadığını ifade etse de yine de doğrusunu Allah'ın bilebileceğini belirtmektedir (Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2:2034). Ayrıca, kaynaklarda Ḥâfîzuddîn en-Nesefî'nin Bağdat'a ömrünün sonlarına doğru 710/1310-1311 civarında geldiği yönünde bilgilerin bulunduğu belirtilmiştir (Mürteza Bedir, “Nesefî, Ebû'l-Berekat,” *DİA*, 32:567). El-Ḳuraşî'nin paylaştığı bilgide geçen en-Nesefî'nin Bağdat'a geliş tarihi ile es-Signâkî'nin eserini yazdığı tarihin aynı oluşu, el-Ḳuraşî'nin en-Nesefî ile es-Signâkî'yi karıştırmış olabileceğini düşündürmektedir.

¹⁰⁸ İlk telif tarihinin 20 Safer 692 (30 Ocak 1293) olarak verdiği *el-Vâfi* isimli eserinin bir nüshasının hatimesinde, 4 Cemaziyevvel 710'da (29 Eylül 1310) Ebû Ḥanîfe Meşhedî'nde kendi eliyle istinsah ettiği bilgisi kayıtlıdır. Bkz. es-Signâkî, *el-Vâfi fi Şerhi'l-Munteḥab*, Damad İbrahim, no. 468, v. 248b; Yine *el-Kâfi* isimli eseri için 712 Receb'inin sonlarında (Kasım 1312) ‘İzzuddîn el-Anuşâbâdî'ye verdiği icazeti Bağdat'ta Ebû Ḥanîfe Meşhedî'nde kaleme almıştır. Bkz. es-Signâkî, *el-Kâfi fi Şerhi Uşûli'l-Pezdevî*, Carullah, no. 491, vv. 227b-228a.

farklı bölgelere ziyaretler ya da seyahatler gerçekleştirdiği¹⁰⁹ öngörüsünde bulunmak mümkündür. Es-Siğnâkî'nin vefat tarihi konusunda kaynaklarda 710, 711 ve 714 şeklinde farklı tarihlerin zikredildiği görülmektedir. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalarda 714/1314-1315 yılında vefat etmiş olmasının daha muhtemel olduğu ortaya konulmuştur.¹¹⁰ Es-Sultānyükî'nin bu süreçte Bağdat'ta Ebū Ḥanīfe Meşhedî'nde bulunup bulunmadığı, benzer şekilde bu süreçte Ḥusāmuddīn es-Siğnâkî'den tahsil gören öğrenciler arasında¹¹¹ yer alıp almadığı konusunda mevcut veriler ışığında bir değerlendirmede bulunabilmek güçtür. Ancak yine de ilgili mukabele kaydının tarihi ile es-Siğnâkî'nin vefat tarihinin aynı olduğunu not etmek gerekmektedir.

Tācuddīn es-Sultānyükî'nin yazıya geçirdiği bir başka eser, 'Alā'uddīn el-Buḥārî'nin *Keşfu'l-Esrār*'ıdır. Bu eser, el-Buḥārî'nin el-Pezdevî'nin *Uşûl*'ü üzerine kaleme aldığı kapsamlı bir şerhtir ve bir fıkıh usulü külliyyatı olarak değerlendirilmiştir.¹¹² el-Buḥārî'nin bu eseri tam olarak ne zaman kaleme aldığı bilinmemektedir, ancak 705/1305 ile 710/1310 arası bir tarihte yazılmış olması muhtemeldir.¹¹³ Es-Sultānyükî'nin yazıya geçirdiği nüsha ise 716 Zilhicce (Şubat 1317) tarihlidir; tarih bilgisine karşın istinsahın nerede gerçekleştirildiğine dair herhangi bir mekan bilgisi mevcut değildir.

¹⁰⁹ Nitekim Haleb'i ziyareti sırasında kendisinden *en-Nihāye*'nin bir nüshasını talep eden Kemāluddīn İbnu'l-'Adīm için kendi eliyle metni yazıya geçirmiş ve ona 1 Receb 711 (13 Kasım 1311) tarihinde bir icazet vermiştir. Bu bilgi, *en-Nihāye*'nin bazı nüshalarının sonunda mevcuttur; muhtemelen onun sonradan yine kendi hattıyla yazdığı bu nüsha sonraki süreçte telif nüshası gibi de algılanmış ve sonraki istinsahlara kaynak oluşturmuştur. Bkz. es-Siğnâkî, *en-Nihāye*, Karaçelebizade, no. 148, v. 419a-b; Yozgat, no. 261-2, v. 248a.

¹¹⁰ Ali Tarık Ziyat Yılmaz, "Hüsameddin Hüseyin es-Siğnaki ve et-Tesdid'i [Naşirin girişi]," 1:18-19 [Türkçe Kısım]; Rahmi Yaran, "Siğnâkî," *DİA*, 37:165.

¹¹¹ Kaynaklarda ondan tahsilde bulunan kimseler arasında Ekmeluddīn el-Bābertî'nin hocası Kıvāmuddīn el-Kākî, Ḥafızuddīn el-Bezzāzî'nin ve 'Alā'uddīn es-Sirāmî'nin hocası Celāluddīn el-Kurlānî, İbnu'l-Faşiḥ el-Kūfî gibi isimler yer almaktadır.

¹¹² Mürteza Bedir ve Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebu'l-Usr," *DİA*, 34:266.

¹¹³ el-Pezdevî'nin *Uşûl*'üne yönelik tam metin halinde ilk şerh, Ḥusāmuddīn es-Siğnâkî'nin *el-Kāfi* isimli eseridir; es-Siğnâkî'den önce Ḥamiduddīn eḍ-Ḍarîr tarafından yazılmış bir şerhten söz ediliyor olsa da bunun bir ta'lîka olduğu belirtilmiştir (Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1:117). 'Alā'uddīn el-Buḥārî'nin şerhinin es-Siğnâkî'ninkinden hemen sonraki bir süreçte yazıldığı bilinmektedir. Es-Siğnâkî'nin şerhinin telif tarihinin 704 Cemaziyelevvel'i (Kasım-Aralık 1304) olduğu kaydedilmiştir (Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1:116). Bu durumda el-Buḥārî'nin bu tarihten sonra, ancak 709'dan önce şerhini kaleme aldığı öngörüsünde bulunmak mümkündür. Nitekim el-Buḥārî'nin şerhinin bir nüshasının ferağ kaydında kaynak nüshanın ferağ kaydı bilgisi paylaşılmıştır. Kaynak nüshayın yazanın kim olduğu bilgisi eksik bırakılmıştır. Yine de bu kişi kendisi 'Alā'uddīn el-Buḥārî'nin öğrencisi olduğunu belirtmekte, metni 20 Zilkade 709'da (21 Nisan 1310), es-Sübezmünî, Şemsu'l-E'imme el-Kerderî ve Bedruddīn Ḥāherzāde'nin medfun olduğu türbede tamamladığını kaydetmektedir. Bkz. el-Buḥārî, *Keşfu'l-Esrār*, Carullah, no. 498, v. 249b.

Fakat ferağ kaydının hemen karşı yaprağında ‘Alâ’uddîn el-Buḥārî’ye ve eserine yönelik övgülerin bulunduğu müstakil bir pasaj mevcuttur:¹¹⁴

Pasajı yazan kişi el-Buḥārî’yi hocası olarak zikretmektedir. Es-Sultânîyüki’nin hattıyla aynı hat olduğu için onun tarafından yazıldığı anlaşılan bu pasajın, kendisine ait bir değerlendirme mi yoksa başkasına ait bir değerlendirmenin yazıya geçirilmesi şeklinde bir fevaid notu mu olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Eserin farklı nüshalarında bu yönde benzer pasajların olması,¹¹⁵ sanki fevaid kabilinden bir not olarak değerlendirmeye imkan tanımaktadır. Bununla birlikte buradaki pasajın, eserin mevcut nüshalarından hiçbirinde geçmiyor oluşunu da es-Sultânîyüki’nin el-Buḥārî ile olası bir irtibatı açısından not etmek gerekmektedir.¹¹⁶

¹¹⁴ el-Buḥārî, *Keşfu’l-Esrâr*, Feyzullah Efendi, no. 633, v. 307a

¹¹⁵ Bu nüshalardan biri 8 Ramazan 713 (27 Aralık 1313) tarihlidir; müstensih, ‘Alâ’uddîn el-Buḥārî için ‘şeyhim, efendim, senedim, üstadım ve dostum’ ifadelerini kullanmaktadır. Ferağ kaydının hemen kenarında Veliyyuddîn Cârullah Efendi tarafından düşülmüş 1126 (1714-1715) tarihli bir kıraat notu mevcuttur. Notta Cârullah Efendi, bu cildin tamamının, müellifin hattının bulunduğu bir nüshadan hareketle 714 (1314-1315) tarihinde yazıya geçirilmiş bir nüsha üzerinden kendisine okunduğunu, ilgili nüshanın başında müellif el-Buḥārî’nin kendi hattının bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. el-Buḥārî, *Keşfu’l-Esrâr*, Carullah, no. 505, v. 275a; Yine yakın bir tarihte 713 Şevval’inin ikinci yarısında (Şubat 1314) Sa’îd b. Aḥmed b. Muhammed el-Ḥallâl el-Buḥārî için bir hatıra olarak yazıya geçirilmiş bir nüshanın müstensihinin de ‘Alâ’uddîn el-Buḥārî’nin öğrencisi olduğu anlaşılabilmektedir. Bkz. el-Buḥārî, *Keşfu’l-Esrâr*, Fatih, no. 1334, v. 321a.

¹¹⁶ Tâcuddîn es-Sultânîyüki’nin yazıya geçirdiği el-Buḥārî’nin *Keşfu’l-Esrâr*’ı ile mukabelesini gerçekleştirdiği Ḥâfîzuddîn en-Nesefî’nin *el-Kâfî*’sinin, yakın tarihlerde Anadolu’lu başka bir kimse tarafından da yazılmış olması dikkat çekicidir. İsmi Bedru’r-Rümî Dâvüd b. Kutluğbek b. İslâm b. Receb olarak sunan bu kişi, en-Nesefî’nin eserini 705 Zilkadesi’nin sonlarında (Haziran 1306) yılında Ebû Ḥanîfe’nin ashâbı için tahsis edildiğini belirttiği Orḥâniyye isimli bir medresede kaleme almıştır (en-Nesefî, *el-Kâfî Şerḥu’l-Vâfi*, Laleli, no. 1064, v. 357a). ‘Alâ’uddîn el-Buḥārî’nin eserini ise 712 Zilhiccesi’nin 20’sinde (18 Nisan 1313) yılında istinsah etmiştir (el-Buḥārî, *Keşfu’l-Esrâr*, Bağdatlı Vehbi, no. 370, v. 282b). Bedru’r-Rümî’nin, el-Buḥārî’nin eserini nerede yazdığı belli değildir; buna karşın el-Pezdevî’nin *Usûl*’üne yazdığı ve el-Buḥārî’nin *Keşfu’l-Esrâr*’ını özetlediği *Muntehe’l-Kavî* isimli şerhinin girişinde paylaştığı bazı bilgiler bu noktada bir fikir sunmaktadır. Bedru’r-Rümî burada, el-Pezdevî’nin *Usûl*’ünü arkadaşlarıyla birlikte ‘Alâ’uddîn el-Buḥārî’ye okuduğunu ve Erşeduddîn isiminde birisinden de eserin tam icazetini almaya muvaffak olduğunu belirtmektedir (Bedru’r-Rümî, *Muntehe’l-Kavî fi Şerḥi’l-Pezdevî*, Carullah, no. 499, v. 1b). Bedru’r-Rümî’nin burada kullandığı “arkadaşlarımla birlikte” ifadesinin kapsamına kimlerin girdiği belli değildir; ancak Tâcuddîn es-Sultânîyüki’nin bu isimlerden biri olabileceği ihtimal düzeyinde düşünülmesi gereken bir husustur. Her ikisinin de Ḥanefî furû-ı fikhî ile usûl-i fikhî odaklı ve benzer metinlerle meşguliyeti anlamlıdır. Dahası onların nüshaları, aynı zamanda *el-Kâfî*’nin ve *Keşfu’l-*

3. Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin Aynı Kişi Olma İmkânı

Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyükî nisbelerine dair ayrı ayrı tespit edilebilen biyografik ve bibliyografik verilere dair bir mukayese bağlamı oluşturabilmek için öncelikle şimdiye kadarki anlatılanları özetleyecek genel bir durum tespiti yapmak gerekir. Bu noktada şu hususlara dikkat çekmek mümkündür:

- Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyükî, aynı zaman diliminde Anadolu'da bulunduğu tespit edilebilen isimlerdir.
- Tâcuddîn el-Kürdî'nin, bu isim terkihi dışında dışında ne kendisinin ne de babasının ismine dair bir kayıt söz konusudur; Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin ise bibliyografik verilerden hareketle ismi Ebû Bekr b. İbrâhîm olarak tespit edilebilmektedir.
- Taşköprüzâde, Tâcuddîn el-Kürdî'nin pek çok ilim alanıyla meşgul olduğunu, fakat özellikle fıkıh ilmindeki yetkinliği ile öne çıktığını belirtmiştir. Tâcuddîn es-Sultânyükî'ye dair tespit edilebilen bibliyografik veriler, onun fıkıh alanında yetkinlik kazanmış bir kimse olduğunu ortaya koymaktadır.
- Tâcuddîn el-Kürdî isim terkihinin, müellif, müstensih veya musahhah olduğu hiçbir esere tesadüf edilememektedir. Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin telif ettiği bir eserin yanı sıra istinsah veya mukabele ettiği eserler günümüze ulaşabilmiştir.
- Tâcuddîn el-Kürdî, el-'Aynî'nin *el-Hidâye* merkezli rivayet senedinde ismi geçen, bundan dolayı da Hânefîliğe mensup olduğu düşünülebilecek bir kimsedir. Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin hem günümüze ulaşabilmiş kendi eseri hem de istinsahını gerçekleştirdiği eserler, Hânefîlik mensubiyetini açık bir şekilde ortaya koyar niteliktedir.
- Tâcuddîn el-Kürdî'nin İznik Medresesi'ndeki müderrislik görevinde halefi olan 'Alâ'uddîn el-Esved, Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin fıkıh usulüyle ilişkili eserine bir şerh yazmış ve onu "imam, zahid, muhakkik, derin bilgi sahibi, müdekkik, enbiyanın ilminin varisi" bir kimse olarak nitelemiştir.

Esrâr'ın Anadolu'lu kimseler tarafından yazıya geçirilmiş ilk nüshaları olması bakımından da önemlidir. Bu durumda gerek Bedruddîn er-Rûmî'nin gerekse Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin bu metinlerin Anadolu'daki dolaşımında ilk elden taşıyıcı işlevi gördüklerini ifade etmek herhalde yanlış olmayacaktır. Bedru'r-Rûmî'ye dair Muzaffer Tan ile birlikte hazırladığımız bir yazı yayın aşamasındadır.

- Tâcuddîn el-Kürdî, bir kızını Bilecik'te yerleşik bulunan Şeyh Ede Bâlî ile, diğer bir kızını da sırasıyla Bilecik, İznik ve Bursa kadılıkları görevinde bulunan Kara Hâlîl ile evlendirdiği kaydedilen birisidir; Tâcuddîn es-Sultânyûkî ise Ede Bâlî'nin yaşadığı ve Kara Hâlîl'in de kadılık yaptığı şehirlerin hemen yanı başındaki Sultânyûkî (Eskişehir) asıllıdır.

Bazıları birbiriyle kesişen bazıları ise birbirini tamamlayan bir görüntü arz eden bu hususlar, en azından, Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyûkî'nin aynı şahıs olup olmadığı sorusunu sorabilmeye imkan tanımaktadır. Bunları fıkıh ve Hânefilik merkezli, diğerini de akrabalık ilişkileri ve sosyal çevre merkezli olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür: ilki açısından bakıldığında Tâcuddîn es-Sultânyûkî'nin fıkıhçı ve Hânefî kimliğinin çok daha belirgin olduğu söylenebilir. Üstelik bu durum, ona ait birincil kayıtlardan hareketle tespit edilebilmektedir. Şadrüddîn el-Ezraî'nin *el-Muzheb*'i ve 'Alâ'uddîn el-Buĥârî'nin *Keşfu'l-Esrâr*'ını yazıya geçirmiş, Hâfızuddîn en-Nesefî'nin *el-Kâfî*'sinin de mukabelesini gerçekleştirmiştir. Bu kayıtlar, birinci elden kayıtlardır ve onun hem fıkıhla meşguliyetini hem de Hânefilîğe mensubiyetini ortaya koyar niteliktedir. Fakat, Tâcuddîn el-Kürdî ile ilgili bilgiler daha çok ikincil tanıklıklara veya aktarımlara dayalıdır. Bunlar içerisinde en önemlisi Tâcuddîn el-Kürdî'nin bir öğrencisinden tahsil görmüş olan Bedrüddîn el-'Aynî'nin *el-Binâye*'sinde geçen bir bilgidir. Tâcuddîn el-Kürdî, onun *el-Hidâye* merkezli senedinde geçmekte, Şemsüddîn en-Niksarî'nin akranı -ve belki ders arkadaşı-, Hüsâmüddîn es-Siġnâkî'nin de talebesi olarak zikredilmektedir. Es-Siġnâkî'nin baskın Hânefî kimliği, Tâcuddîn el-Kürdî'yi de Hânefilik içerisinde konumlandırmaya imkan tanımaktadır. Yine de bu noktada el-'Aynî'de kayıtlı bilgi dışında bir bilgi kaynağımızın olmadığını belirtmek durumundayız. Taşköprizâde'nin onun fıkıh alanındaki yetkinliğine vurgu yapan sözleri, mezhebî açıdan herhangi bir bağlamlaştırmada bulunmaya imkan tanımamaktadır; hatta Sirâcuddîn el-Urmevî ile ilişkilendirildiği için fıkhıdaki yetkinliğinin Şâfî'lik merkezli olabileceği bile düşünülebilmektedir. El-'Aynî'nin senedi, bu bakımdan önemlidir ve Tâcuddîn el-Kürdî'yi Hânefî olarak konumlandırmaya imkan tanımaktadır. Üstelik böylesi bir tahlil, müderrislik yaptığı İznik ve çevresindeki mezhebî doku ile de uyumlu bir görüntü arz etmektedir.

Orĥân Bey ve 1. Murâd dönemlerinde dolaşımında olduğu tespit edilebilen eserler, bu çevrede Hânefî geleneğin etkisini bariz bir şekilde ortaya koyar niteliktedir. Faĥrulislâm el-Pezdevî'nin *Uşûl*'ünün, İznik

şehrinde 754 Şevval'inin başlarında (Ekim-Kasım 1353) Maḥmūd b. Muştafā b. İbrāhīm eliyle istinsahı gerçekleştirilmiş bir nüshası, bu etkinin dikkat çeken örneklerinden biridir. Ferağ kaydında yazımın "İznik şehrinde büyük emir Orḥān Bey'e ait medresede" gerçekleştirildiği belirtilmiştir.¹¹⁷ el-Pezdevī'nin bu eseri, Ḥanefī fıkıh usulünün tedrisi ve tahsili konusunda asırlar boyunca merkezi bir metin işlevi görmüş, 8./14. yüzyıl Anadolu'sunda geniş bir dolaşım elde etmiştir.¹¹⁸ İznik'te yazılmış nüshanın kenarlarında yer alan çok sayıda not, hem bir tedrise işaret etmekte hem de bu tedrisin el-Pezdevī'nin söz konusu eserinin bir şerhi konumundaki 'Alā'uddīn el-Buḥārī'nin *Keşfu'l-Esrār*'ından geniş alıntılar içermektedir. Eserin yazıldığı 754 (1353) tarihinde İznik'teki medresede müderris makamındaki kişinin Tācuddīn el-Kürdī olma olasılığı yüksektir. Müderris makamında olduğu bir medresede yazılmış bir usul-i fikh metninin Ḥanefī geleneğin tedriste esas aldığı metinlerden biri olması önemsenmesi gereken bir ayrıntıdır.

Ḥanefī füru-ı fikhının fazlaca yaygınlık kazanmış metinlerinden biri olan İbnu's-Sā'ātī'nin *Mecma'u'l-Baḥrayn* isimli eserinin 755 Muharrem'inin 10'unda (4 Şubat 1354) İznik şehrinde Ḥuseyn b. Maḥmūd eliyle istinsahı tamamlanmış bir nüshasının¹¹⁹ da yine Tācuddīn el-Kürdī'nin müderrisliği zamanına denk geliyor olması kuvvetle muhtemeldir. Bu esere müellifi İbnu's-Sā'ātī'nin yazdığı şerh üzerine Cemāluddīn el-Akşarāyī'nin kaleme

¹¹⁷ el-Pezdevī, *Uşul*, Feyzullah Efendi, no. 564, v. 148b.

¹¹⁸ el-Pezdevī'nin bu eserinin Beylikler dönemi Anadolu'sundaki dolaşımını örnekleyen nüshalarından biri Ḥalīl b. Ya'kūb b. 'Umer el-Mutefakkih'in Bābert [Bayburt] şehrinde Ḥācī Cemāluddīn Medresesi'nde 712 Cemaziyelahir'inin 18'inde (21 Ekim 1312) kendisi için yazdığını belirttiği bir nüshadır (Fatih, no. 1221, v. 166a-b) [Burada medresenin kendisine nisbet edildiği Ḥācī Cemāluddīn, İlhanlıların Bayburt ve Erzurum vilayetlerinin valisi olan ve 710/1310 yılında Erzurum'da Yakutiyye Medresesi'ni inşa ettiren Ḥācē Cemāleddīn Yāqūt olmalıdır (Ayşe Denknbant, "Yakutiyye Medresesi ve Kümbeti," *DİA*, 43:293). Buradaki ferağ kaydında geçen bilgi, bu şahsın aynı tarihlerde Bayburt'ta da bir medrese yaptırdığına işaret etmektedir. Bu nüshanın kenarlarında haşiye ve talik kabilinden çok sayıda kenar notu bulunmaktadır; nüshanın en sonunda yer alan 26 Ramazan 783 (14 Aralık 1381) tarihli bir notta belirtildiği üzere bu haşiye ve talikleri yazan Muḥsin b. İdrīs el-Bekbazārī'dir.]. ■ Diğer bir nüshası Maḥmūd b. el-Ḥuseyn b. Muḥammed el-Ḥāfız er-Rūmī eliyle 726 Receb'inin ortalarında (Haziran 1326) istinsah edilmiştir. Bu tarih, hem yazım hem de kıraat için birlikte düşünülmüştür (Konya Bölge Yazma Eserler Ktp.-Yusuf Ağa, no. 7471, v. 281b). ■ Bir başka nüshası Hārūn b. Rūmībek [?] b. Sīrac b. Ya'kūb el-Gurğurūmī eliyle 733 Cemaziyelahir'inin ilk günü (17 Şubat 1333) Larende Müseviyye medresesinde istinsah edilmiştir (Fatih, no. 1219, v. 185a). ■ Bir diğer nüsha Muḥammed b. Maḥmūd b. Muḥammed el-Malaṭī eliyle 734/1333-1334 tarihinde istinsah edilmiştir (Kadıza Mehmed, no. 97, v. 161b). ■ Bir başka nüshası Ḥasen b. Yūsuf b. Muḥammed b. Muḥammed b. Yūsuf et-Tūkātī eliyle 8 Zilkade 754'te (5 Aralık 1353) istinsah edilmiştir (Süleymaniye Ktp.-Yusuf Ağa, no. 174, v. 146a). ■ Merāğa'nın bir köyünde 716 Receb'inde (Eylül-Ekim 1316) istinsah edilmiş bir nüshasının sonunda 'Abdurrahīm b. İbrāhīm el-Akşarāyī'nin 10 Zilhicce 765 Zilhicce'si (8 Eylül 1364) tarihli bir vakfiye notu bulunmaktadır (Fatih, no. 1231, v. 218b).

¹¹⁹ İbnu's-Sā'ātī, *Mecma'u'l-Baḥrayn*, Yozgat, no. 229, v. 130a.

aldığı ve yer yer Şâfiî'lere eleştiriler yönelttiği haşiyenin bir nüshasının zahriyesinde, nüshanın 1. Murâd'ın kütüphanesi için yazıldığını bildiren bir not mevcuttur. Burada 1. Murâd için “adil melik, Ademoğlu meliklerinin efendisi, milletlerin boyunduruğunu elinde tutan, en yüce ve şerefli sultan, dünyanın, devletin, izzetin ve dinin muzafferî şehid, said, gazi Orhân Bey oğlu Murâd Bey” nitelemelerinde bulunmaktadır. Nüsha ‘Abdullâh el-Kayserî eliyle 772 Receb’inde (Ocak-Şubat 1371) istinsah edilmiştir.¹²⁰ İbnu’s-Sâ’âtî’nin *Şerhu Mecma’i’l-Bahrayn*’inin Yûsuf b. İbrâhîm eliyle 782 Şevval’inde (Aralık-Ocak 1380-1381) İznik’te ‘Alâ’uddîn Medresesi’nde istinsah edilmiş bir nüshasının bulunduğunu¹²¹ da bu çerçevede not etmek gerekir. Şeyh Şihâbuddîn es-Sivâsî’ye nisbet edilen *Şerhu’l-Ferâ’idi’s-Sirâciyye*’nin de Hıdır b. ‘Alî b. ‘İsâ eliyle 778 Muharrem’inde (Mayıs-Haziran 1376) İznik Medresesi’nde istinsahı gerçekleştirilmiş bir nüshası mevcuttur.¹²² Bu son eser, Hânefi bir alim olan Muḥammed b. Muḥammed es-Secâvendî’nin miras hukuku ile ilgili bir eseridir; yazıldıktan sonra fazlaca teveccühe konu olmuş ve üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır. Bunlardan biri de bir Beylikler dönemi alimi olan Şihâbuddîn es-Sivâsî’nin şerhidir.¹²³

İznik’te yazıldığı tespit edilebilen bir başka eser, eş-Şâgânî’nin *Meşâriku’l-Envâr* ismini taşıyan ve Hânefi çevrelerde geniş dolaşım etmiş olan eserinin bir nüshasıdır. Nüsha, Huseyn b. Ḥasen b. İsmâ’îl es-Surmârî eliyle 752 Şevval’inde (Kasım-Aralık 1351) İznik’te Emîr Orhân’a nisbet edilen medresede, musannife okunmuş bir nüsha ile mukabelesi yapılmış bir nüshadan hareketle istinsah edilmiştir. Nüshanın en dikkat çekicisi vasfı, müstensih tarafından metnin baştan sona şeyhine okunduğu yönünde bir

¹²⁰ el-Aksarâyî, *Hâsiye ‘alâ Şerhi Mecma’i’l-Bahrayn*, Fatih, no. 1472, v. 94a.

¹²¹ İbnu’s-Sâ’âtî, *Şerhu Mecma’i’l-Bahrayn*, Carullah, no. 704, v. 307b.

¹²² es-Sivâsî, *Şerhu’l-Ferâ’idu’s-Sirâciyye*, Adana İl Halk, no. 930, v. 88a.

¹²³ Şihâbuddîn es-Sivâsî’nin ne zaman vefat ettiği hususu, üzerinde epeyce görüş ayrılığının bulunduğu bir tartışma konusudur. Bunun da muhtemelen nedeni onun Taşköprüzâde’nin eş-Şekâ’ik’inde kayıtlı hal tercümesidir. Taşköprüzâde’nin hem 1. Bayezid dönemi alimleri arasında zikrettiği hem de Zeynuddîn el-Ḥâfî’nin (ö. 838/1435) Muḥammed isminde bir halifesine bağlı olduğunu kaydettiği Şihâbuddîn es-Sivâsî’nin her iki bilgiyi de içine alacak şekilde vefat tarihi takdir edilmeye çalışılmış, bu nedenle de onun 860/1460 yılı civarında vefat etmiş olabileceği kaydedilmiştir (Şükrü Arslan, “Şihâbuddîn es-Sivasî ve ‘Uyunu’t-Tefâsîr’indeki Metodu,” 191-194; aynı istikamette benzer bir değerlendirme için bkz. Bahattin Dartma, “Osmanlı Müfessirlerinden Şihâbuddîn es-Sivâsî (860/1455) ve Tefsiri,” 137). Ancak *Şerhu’l-Ferâ’idi’s-Sirâciyye* adlı eserinin 778/1376 tarihli bir nüshasının bulunuyor oluşu, vefat tarihinin 860/1455 olduğu yönündeki bir takdiri oldukça tartışmalı hale getirmektedir. Bu nedenle gerek Şihâbuddîn es-Sivâsî’nin gerekse *‘Uyunu’t-Tefâsîr* adlı meşhur tefsirinin geç Beylikler dönemi ilim ve kültür hayatı merkezli olarak mütalaa edilmesi sanki daha doğrudur.

mukabele notunun yer alıyor olmasıdır.¹²⁴ Bu şeyhin kim olduğu belirtilmemiştir; fakat mevcut veriler ışığında bu tarihte İznik Medresesi'nde Tâcuddîn el-Kürdî'nin tedris makamında olma olasılığı oldukça yüksektir. Her halükarda bu nüsha, İznik'te erken tarihlerden itibaren hoca-öğrenci etkileşimi odaklı bir tedris faaliyetinin söz konusu olduğunu belgelemesi bakımından önemlidir. Eş-Şâgânî'nin söz konusu eseri üzerine Vecîhuddîn el-Erzincânî'nin yazdığı *Ĥadâ'îku'l-Ezhâr* isimli eserin de İznik ve çevresinde yazılmış bir nüshası tespit edilebilmektedir. Nüsha, Evḥad [?] b. İshâḫ b. Bahâdır b. Şihâbuddîn b. Nûriddîn eliyle 769 Cemaziyelahir'inin ikinci yarısında (Şubat 1368) İznik'te istinsah edilmiştir. İstihşahın gerçekleştirildiği tarih 1. Murâd'ın iktidarına denk geliyor olmasına karşın ferağ kaydında İznik için "Orḥân'ın vilayetinde talebelerin ve büyük imamların toplanma yeri," Orḥân için de "kafirlerle savaşan" ibaresi kullanılmıştır.¹²⁵

Zahriyesinde veya dibacesinde müellifinin ismine dair herhangi bir bilginin bulunmadığı, bu yüzden de müellifi belli olmayan *Mecma'u'l-Fevâ'id* isimli bir eserin de 763 Şevval'inin başlarında (Temmuz 1362) İznik şehrinde Şa'bân b. Murâd b. 'Uşmân isimli bir kimse tarafından yazıya geçirilmiş bir nüshası mevcuttur.¹²⁶ Bu tarih, Orḥân Bey'in vefatından¹²⁷ yaklaşık beş ay sonraya denk gelmektedir. Eser, Ḥanefî fıkıh usulünde Celâluddîn el-Ḥabbâzî'nin *el-Muğnî* adıyla şöhret bulan eseri üzerine yazılmış bir şerhtir ve müellifi tarafından *Mecma'u'l-Fevâ'id* olarak isimlendirilmiştir. Dibacede şerhte görüşlerine müracaat edilen isimler arasında Şemsu'l-E'imme es-Seraḥsî, Faḥrulislâm el-Pezdevî, Ḥâfızuddîn en-Nesefî, 'Alâ'uddîn el-Buḥârî, Ḥusâmuddîn es-Signâkî sıralanmaktadır.¹²⁸ Yine Celâluddîn el-Ḥabbâzî'nin *el-Muğnî*'sinin Ḥâce Yûsuf b. Ḥâce Yûnus b. Ḥâce 'Alî eliyle 777 Zilhicce'sinde Kurban Bayramı'na az kala (Nisan 1376) İznik Medresesi'nde istinsah edilmiş bir nüshası bulunmaktadır.¹²⁹

Orḥân Bey döneminin sonlarında İznik'e geldiği ve Tâcuddîn el-Kürdî'nin vefatı sonrası İznik'teki medreseye müderris olarak görevlendirildiği kaydedilen 'Alâ'uddîn el-Esved'in de Ḥanefî kimliğiyle öne

¹²⁴ eş-Şâgânî, *Meşâriku'l-Envâr*, Mahmud Paşa, no. 140, v. 122b.

¹²⁵ (...في بلدة ازنيق مجمع الطلاب وأئمة الكبار في ولاية أورخان مقاتل الكفار...) Bkz. el-Erzincânî, *Ĥadâ'îku'l-Ezhâr fî Şerḥi Meşâriki'l-Envâr*, Fatih, no. 985, v. 175b.

¹²⁶ *Mecma'u'l-Fevâ'id*, Fatih, no. 1384, v. 246b.

¹²⁷ Halil İnalçık, "Orhan," *DİA*, 33:383.

¹²⁸ *Mecma'u'l-Fevâ'id*, Fatih, no. 1384, v. 246b

¹²⁹ el-Ḥabbâzî, *el-Muğnî*, Manisa İl Halk, no. 4734. (Eser üzerinde numaralandırma bulunmamaktadır.)

çıkan bir kimse olması ve yazdığı eserlerin Hanevî bir bağlama oturması, İznik ve çevresindeki Hanevî etkinin bir başka tezahürü konumundadır. Bu eserlerin en bilineni, Burhānu’ş-Şerī’a’nın *Viḳāyetu’r-Rivāye* adlı eserine yazdığı şerhtir. Eserin günümüze ulaşmış nüshalarından sadece Esad Efendi 590’da müellifin dibacesi mevcuttur ki o burada talebelerin *Viḳāyetu’r-Rivāye* isimli eserle çokça meşgul olduklarını gördüğü için bir şerh yazmak istediğini ifade etmekte, eseri de vezir Sinānuddīn Yūsuf b. Mūsā’ya ithaf ettiğini belirtmektedir.¹³⁰ Eserin kendisine ithaf edildiği kişi olan Sinānuddīn’in, Orhān Bey’in son veziri, oğlu Murād Bey’in de ilk veziri olduğunu not etmek gerekir.¹³¹ *Viḳāyetu’r-Rivāye*’nin İznik Medresesi’nde Menteş b. Īsā el-‘Alā’i eliyle 774 (1372-1373) yılında istinsahı tamamlanmış bir nüshası¹³² ile Kuṭbuddīn el-İznîkî tarafından 786 Safer’inde (Mart-Nisan 1384) istinsah edilmiş bir nüshasının¹³³ mevcudiyeti eserin sonraki yıllarda da İznik ve çevresinde dolaşımını sürdürdüğünü göstermektedir.

İznik ve çevresinde yazılmış veya dolaşım elde ettiği tespit edilebilen bu eserler, ilgili bağlamdaki Hanevîlik etkisinin birer tezahürü konumundadır. Bunu farklı bir açıdan ancak aynı istikamette destekleyen bir başka veri, Lala Şāhin tarafından Bursa’da kale içinde 740/1339-1340 yılında yaptırılan medresenin 749/1348-1349 yılında tescillenmiş vakfiyesinde, müderris makamındaki kişinin Hanevîliğe mensubiyetinin şart koşulmuş olmasıdır.¹³⁴ Bu durum, İznik ve çevresindeki tedris faaliyetinin belirgin şekilde Hanevîlik zeminine oturduğunu ortaya koymaktadır. İznik’te müderrislik yaptığı düşünüldüğünde, Tâcuddīn el-Kürdî’nin de bunun dışında düşünülmesi pek makul gelmemektedir.

Tâcuddīn el-Kürdî ile Tâcuddīn es-Sultânîyûkî arasında bir kesişme noktası oluşturan en önemli vesika, es-Sultânîyûkî’nin *Rumūzu’l-Esrār* adıyla

¹³⁰ ‘Alā’uddīn el-Esved, *Şerhu’l-Viḳāye*, Esad Efendi, no. 590, v. 1a.

¹³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1:582.

¹³² Burhānu’ş-Şerī’a, *Viḳāyetu’r-Rivāye*, Milli Ktp., no. FB 546, v. 159a.

¹³³ Müstensih ismi Kuṭbuddīn b. Muḥammed en-Nikidî olarak kayıtlıdır. Bkz. Burhānu’ş-Şerī’a, *Viḳāyetu’r-Rivāye*, Fatih, no. 2226, v. 200b; Eserin bir başka nüshası 7 Rebiülahir 794’te (3 Mart 1392) Durmuş b. Īvād eliyle Bilecik’te istinsah edilmiştir. Bkz. Fatih, no. 2231, v. 132a.

¹³⁴ Vakfiyenin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde kayıtlı orijinalinin görsel olarak paylaşıldığı bir çalışmada ilgili ibare şu şekilde kayıtlıdır: “و شرط أن يكون المدرّس عالماً حنفياً قادراً على الإفادة” (Hasan Basri Öcalan ve diğerleri, *Bursa Vakfiyeleri - I*, 62). Vakfiyenin Ali Emiri Koleksiyonu’ndaki suretinde de aynı ibare mevcuttur (Hasan Basri Öcalan ve Sezai Sevim, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Bursa Vakfiyeleri*, 28-29). Bu vakfiyeyi aslından hareketle neşreden Bilge, ilgili ibareyi “Müderris efendinin; âlim, ifadeye kâdir bir kimse olması...” şeklinde tercüme etmiştir (Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 304). Bilge’nin, tercümesinde “Hanevî” kelimesine yer vermemesi dikkat çekicidir.

kaleme aldığı bir fıkıh usulü eseridir. Eserde fıkıh usulü meseleleri, furu-ı fıkhtan örneklerle anlatılmış, bu nedenle de müellifi tarafından usûl ve furûu cem eden bir eser olarak nitelenmiştir. Bu eser, İznik Medresesi'nde Tâcuddîn el-Kürdî'ye halef olan ve neredeyse kırk yıl boyunca burada tedris makamında bulunan 'Alâ'uddîn el-Esved tarafından şerh edilmiş, şerh de es-Sultânyükî'nin ana metindeki temennisi doğrultusunda *Kunûzu'l-Envâr* olarak isimlendirilmiştir.

Rumûzu'l-Esrâr'ın günümüze ulaşabilmiş tek nüshasının vikaye ve zahriye sayfalarında bulunan bazı bibliyografik kayıtları önemsemek gerekmektedir. Bu kayıtlardan çoğunun üzeri sonradan karalanmış gibidir ve tam olarak okunamamaktadır.¹³⁵ Bunlar içerisinde en okunaklı durumda olanı, Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin kızına ait olan "Mâliketuh zeyyu'l[?]-muslimât Zubeyde/ Zeyneb ? bt. Tâciddîn Sultânyuki"¹³⁶ şeklinde bir temellük kayıdır:

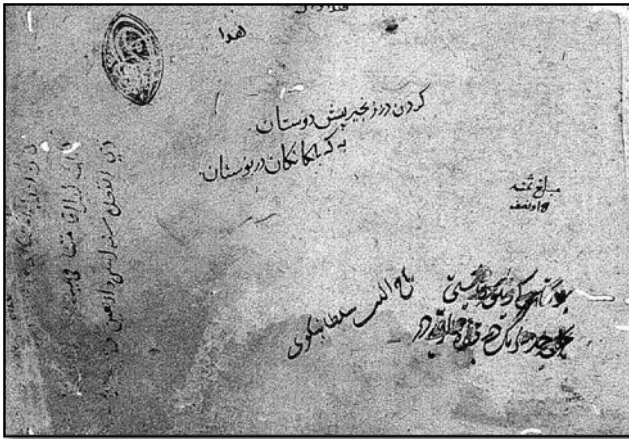

Kayıtta geçen ismin Zubeyde olarak okunması sanki daha muhtemeldir; ancak "bint. Tâciddîn Sultânyuki" ibaresi oldukça açıktır. Nüsha, Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin istinsah ettiği diğer metinlerdeki yazı hattı ile uyuşmamaktadır; bu yüzden müellif hattı olduğu yönünde bir değerlendirmede bulunabilmek mümkün değil gibidir. Buna karşın eserin vikayesinde onun kızına ait bir mülkiyet kaydının bulunması, eserin birden fazla nüshası olabileceğini ve en azından bunlardan birinin kızının mülkiyetinde bulunduğunu düşündürmektedir. Yazma eserler üzerinde kadınlar tarafından düşülmüş veya nüshanın bir kadına ait olduğunu gösteren mülkiyet kayıtlarına pek tesadüf edilememektedir. Bu açıdan bakıldığında Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin kızına ait bu kayıt ayrıca anlamlı

¹³⁵ Bu kayıtların nasıl okunabileceği konusunda pek çok kişinin görüşüne başvurdum. Ama özellikle Ömer Faruk Teber, Ayhan Işık, Muzaffer Tan, M. Osman Doğan, Recep Gürkan Gökteş ve Eyüp Öztürk'ü fazlaca meşgul ettim. Vakit ayırma lütfunda buldukları için onlara bu vesileyle tekrar teşekkür etmek isterim.

¹³⁶ es-Sultânyükî, *Rumûzu'l-Esrâr*, Ayasofya, no. 975, v. IIIb.

ve dikkat çekicidir. Bu husus, aynı zamanda Tâcuddîn es-Sultânîyüki'nin kızının tahsil sahibi bir kimse veya yüksek rütbeli birisinin eşi olabileceğini ihsas etmektedir. Tâcuddîn es-Sultânîyüki ile Tâcuddîn el-Kürdî'nin aynı şahıslar olabileceği öngörüsünden hareketle düşünüldüğünde, ismi Zubeyde olan bu kadının Tâcuddîn el-Kürdî'nin biri Şeyh Ede Bâlî diğeri de Çandarlı Kara Hâlîl Efendi ile evli olduğu kaydedilen iki kızından biri olması ihtimal dahilindedir. 2. Bayezid'in mührünün de yer aldığı vikaye sayfalarından birinde Tâcuddîn es-Sultânîyüki ibaresinin hemen sağına düşülmüş bir ifade sanki Kara Hâlîl Efendi'yi işaret etmektedir:

Üzerinde karalamaların bulunduğu iki satırlık bu ifadenin ilk satırı daha okunaklıdır ve “Bu kitâb İznîk şehri Kâdîsi” şeklindedir. Buna karşın ikinci satırın “Hâcelerinüñdür, bî mişillüdü” veya “Hâcelerinüñ dürrünü hâvidür” şeklinde iki farklı biçimde okunması mümkündür.¹³⁷ Bu ifadenin delaleti bakımından en önemli ibare “İznîk şehri Kâdîsi”dir. Bu notun sonradan düşülmüş bir not olabileceği ve ilk fethinden sonraki süreçte İznik'te çok sayıda kişinin kadılık yaptığı hususlarından hareket edildiğinde, burada gerçekte kime göndermede bulunulduğunu tespit etmek gerçekten güçtür. Ancak ilgili ifade ile aynı sayfada solda, silikleştiği için tam okunamayan üç satırlık bir not mevcuttur. Bu notun son satırı, bir tarih bilgisidir ve 742 Zilkade'si (Nisan-Mayıs 1342) olarak okunabilmektedir. Bu bilgi, aynı zamanda nüshanın Tâcuddîn es-Sultânîyüki hayatta iken yazılmış olabileceği ihtimalini de güçlü bir şekilde düşündürmektedir. Bu tarihte İznik'te kadılık görevinde bulunan kişi, Çandarlı Kara Hâlîl Efendi'dir; onun İznik

¹³⁷ es-Sultânîyüki, *Rumûzu'l-Esrâr*, Ayasofya, no. 975, v. IIIa.

fethedildikten sonra buraya kadı tayin edildiği, 749/1348-1349'da Bursa kadılığına getirilinceye kadar da bu görevi sürdürdüğü bilinmektedir.¹³⁸

Nüshada ana metnin hamişlerinde çok sayıda not bulunmaktadır; bu notlar ilk tahlilde sanki esere şerh yazdığı bilinen 'Alâ'uddin el-Esved'in notları gibi algılanabilmektedir. Ne var ki metin mukayesesi yapıldığında, bunların el-Esved'in metniyle uyuşmadığı ve farklı birisine ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus, vikayedeki iki satırlık ibarenin "Bu kitab İznîk şehri Kâdîsi Hâcelerinüñ dürrünü hâvidür" şeklinde okunmasını daha muhtemel kılmaktadır. Bu durumda İznik kadısı olarak göndermede bulunan kişinin Kara Hâlîl olabileceği, benzer şekilde nüshanın hamişlerindeki açıklamaların da ona ait olabileceği düşünülebilir. Hatta bu açıdan bakınca nüshanın üzerinde temellük kaydı bulunan, Tâcuddin es-Sultânyükî'nin Zubeyde isimli kızının Kara Hâlîl'in eşi olması daha anlamlı hale gelmektedir. Belki de normalde bir kadına ait olması nedeniyle sıra dışı gibi görünen temellük kaydının bu akrabalıkla doğrudan bir ilişkisi vardır.

Rumûzu'l-Esrâr nüshasının zahriyesinde hepsinin de aynı şahıs tarafından düşüldüğü anlaşılan, kaligrafik istifte üç mülkiyet kaydı mevcuttur:¹³⁹

Bu kayıtları düşenin isminin, "İbrâhîm b. Sinâniddîn el-İznîkî" veya "İbrâhîm b. Hâyreddîn el-İznîkî" olarak iki şekilde okunması ihtimal dahilindedir. İlk ihtimal dairesinden bakıldığında bu kişinin, Orhân Bey'in son veziri, 1. Murâd'ın da ilk veziri olan, 'Alâ'uddin el-Esved'in *Şerhu'l-Vikâye* adlı eserini ithaf ettiği Sinânuddîn Yûsuf b. Mûsâ'nın oğlu olabileceği akla gelmektedir. Ancak Sinânuddîn Paşa'nın İbrâhîm isminde bir oğlu olup olmadığı bilinmemektedir. İkinci zaviyeden bakıldığında ise ilgili kişinin, Çandarlı Kara Hâlîl Hâyruddîn'in oğlu olabileceği ihtimali belirmektedir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Kara Hâlîl Hâyruddîn Paşa'nın İbrâhîm

¹³⁸ M. Münir Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa," *DİA*, 8:214.

¹³⁹ es-Sultânyükî, *Rumûzu'l-Esrâr*, Ayasofya, no. 975, v. 1a.

isminde bir oğlu mevcuttur ki bu kişi, onun en küçük oğlu olan İbrâhîm Paşa'dır (ö. 832/1429). Mevcut bilgilerimize göre İbrâhîm Paşa'nın doğum yerinin ve tarihinin bilinmediği belirtilmiştir;¹⁴⁰ buradaki mülkiyet kaydı gerçekten onun ise, onun doğum yerinin İznik olabileceği ihtimalini beraberinde getirmektedir. Nitekim Bursa ve Edirne'deki vezirlik görevleri sırasında İznik'te kendisi için bir saray ile bazı imaretler yaptırmış olması bunu belli ölçüde destekler gibidir.¹⁴¹ İbrâhîm Paşa'nın tahsil ve sonrasındaki ilk görev yılları hakkında bilgi bulunmamaktadır, ancak Timur'un Anadolu'daki etkisinin hissedilir hale geldiği süreçte müderrislik yaptığı kaydedilmiştir. Bu durum, onun ilkin ilmiye sınıfına mensup bir kimse iken sonradan bürokrasiye geçtiğini düşünmeye imkan tanımaktadır. Ağabeyi Vezir 'Alî Paşa'nın 808/1406 tarihli vakfiye kaydında Bursa hakimi olarak ismi geçen ve ilgili vakfiyeyi tasdik eden İbrâhîm Paşa,¹⁴² Ankara Savaşı sonrasında bir müddet Mûsâ Çelebi'nin yanında yer almış ve Edirne kadılığı yapmıştır. Daha sonra 1. Mehmed'in tarafına geçmiş, onun zamanında ve oğlu 2. Murâd zamanında kazaskerlik ve vezirlik görevlerinde bulunmuştur.¹⁴³ Onun belirli aralıklarla geldiği vezirlik makamında toplamda on beş seneden fazla kaldığı kaydedilmiştir.¹⁴⁴

Rumûzu'l-Esrâr'ın zahriyesinde yer alan üç mülkiyet kaydı, eğer gerçekten İbrâhîm Paşa'ya ait ise -ki mevcut durumda bu güçlü bir ihtimal gibi durmaktadır- bunun daha önce zikri geçen kayıtlarla anlamlı bir şekilde kesiştiği söylenebilir. Zira bu ihtimalden hareket edildiğinde vikaye sayfasında mülkiyet kaydı bulunan Tâcuddîn es-Sultânîyûkî'nin Zubeyde isimli kızının Çandarlı Kara Hâlîl Hâyruddîn Paşa'nın eşi ve İbrâhîm Paşa'nın da annesi olma ihtimali gündeme gelmektedir. Bu ise Osmanlı kroniklerinde ve Taşköprüzâde'nin *eş-Şekâ'ik*'inde geçen ve Tâcuddîn el-Kürdî'nin kızlarından birini Kara Hâlîl Efendi ile evlendirdiği yönündeki bilginin delaletiyle doğrudan kesişmekte ve Tâcuddîn el-Kürdî'nin aslında Tâcuddîn es-Sultânîyûkî ile aynı kişi olabileceği şeklinde çok daha önemli bir ihtimale kapı aralamaktadır. Bu, önemsenmesi gereken bir kesişme noktasıdır. Birbirini çağrıştıran bu ihtimallerin genel bir toplamı alınmak istendiğinde ise *Rumûzu'l-Esrâr*'ın Kara Hâlîl Hâyruddîn Paşa'nın

¹⁴⁰ M. Münir Aktepe, "Çandarlı İbrâhîm Paşa," *DİA*, 8:213.

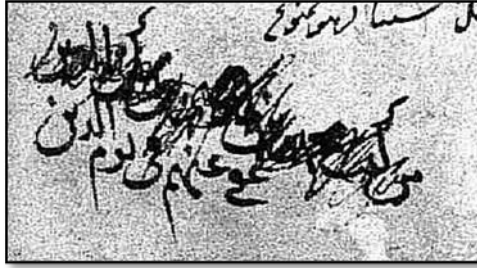
¹⁴¹ Veli Vehbi Bardaqui, "Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi," 83-84; İbrâhîm Paşa'nın diğer imaretleri ve vakıfları için bkz. İ. Naci Zeyrek, "Çandarlı Ailesi'nin Sanat Hamiliği ve Bursa Ali Paşa Camii," 9-12.

¹⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çandarlı Zâde Ali Paşa Vakfiyesi," 552.

¹⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, 46.

¹⁴⁴ 'Osmânzâde, *Hadîkatu'l-Vuzerâ*, Esad Efendi, no. 2245, v. 44a-b.

mülkiyetinde bir nüshasının bulunduğu, nüshanın kenarlarına çok sayıda haşiyeye notu düştüğü, vefat ettikten sonra nüshanın, aynı zamanda eserin müellifinin kızı olan eşine, sonrasında da ilmiye mensubu olarak görev hayatı başlayan oğlu İbrâhîm Paşa'ya intikal ettiği yönünde bir öngöründe bulunmak mümkün gibidir. Eğer mülkiyet kayıtlarının sahibi gerçekten İbrâhîm Paşa ise, zahriyede mevcut olan ancak üzeri karalandığı için tam okunamayan bir notun da onun oğlu Maḥmūd Çelebi'ye ait olarak "*min kutubi Maḥmūd Çelebi b. İbrâhîm b. Ḥayruddîn. 'Ufiye 'anhum fî yevmi'd-Dîn* (Ḥayruddîn'in oğlu İbrâhîm'in oğlu Maḥmūd Çelebi'nin kitaplarındandır; [Allah] ahiret gününde onların hepsini bağışlasın.)" şeklinde okunması ihtimal dahilindedir:

İbrâhîm Paşa'nın iki evlilik yaptığı, ilk eşinden Ḥalîl, İsfahân Şâh Ḥâtûn isimli ikinci eşinden de Mâḥmūd adında iki oğlu olduğu kaydedilmektedir. Bunlardan Ḥalîl, İbrâhîm Paşa vefat ettiğinde 2. Murâd döneminde vezirlik görevine getirilmiş, 2. Meḥmed'in iktidarının ilk zamanlarında sahip olduğu otorite ile öne çıkmış ve İstanbul'un fethi sonrasında da idam ettirilmiş olan meşhur Çandarlı Ḥalîl Paşa'dır (ö. 857/1453). Maḥmūd ise 2. Murâd'ın kız kardeşi Ḥafşa Ḥâtûn ile evlenmiş, Bolu Sancakbeyliği görevinde bulunmuş, bu görev sırasında Macarlarla gerçekleşen İzladi savaşına destek için Balkanlara geçtiğinde esir düşmüş, eniştesi 2. Murâd'ın sağladığı yüklü fidye ile esaretten kurtulabilmiştir.¹⁴⁵ Esaretten sonra herhangi bir görev almadığı, benzer şekilde tam olarak ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir. Ancak ömrünün son birkaç yılını İznik'te eşi ile birlikte geçirdiği, burada bazı vakıf ve imar faaliyetlerinde bulunduğu, kendisinin vefatından sonra eşi Ḥafşa Ḥâtûn'un hacca gittiği ve burada 848/1445 yılında vefat ettiği kaydedilmektedir.¹⁴⁶ Mülkiyet notlarının İbrâhîm Paşa'ya, üzeri karalanmış ibarenin de oğlu Maḥmūd Çelebi'ye ait olabileceği ihtimalinden hareketle

¹⁴⁵ Maḥmūd Çelebi'nin esir düşmesi ve kurtarılması süreci ile ilgili olarak bkz. Enver Konukçu, "Bolu Sancak Beyi Mahmud Çelebi'nin İzladi Esareti," 150-157.

¹⁴⁶ Konukçu, "Bolu Sancak Beyi Mahmud Çelebi'nin İzladi Esareti," 158.

düşünüldüğünde, *Rumûzu'l-Esrâr* nüshasının bir aile yadigarı olarak muhafaza edildiği ve eserin müellifi de dahil edildiğinde yaklaşık dört nesilden izler barındırdığı öngörüsünde bulunmak mümkündür. Maḥmûd Çelebi'nin, eşi Ḥafṣa Ḥâtûn'dan dolayı hanedan ile akrabalığını ayrıca önemsemek gerekir. Zira bu akrabalık, *Rumûzu'l-Esrâr*'ın üzerinde yer alan 2. Bayezid'e ait mührü de belki açıklar niteliktedir. Ḥafṣa Ḥâtûn'un vefatı sonrasında *Rumûzu'l-Esrâr*'ın saray kütüphanesine intikal etmiş olması, bu sayede de 2. Bayezid'in kütüphanesine girmiş ve Ḥayruddîn el-'Aṭûfî'nin hazırladığı kütüphane listesinde kendisine yer bulmuş olması¹⁴⁷ ihtimal dahilindedir.

Birbiriyle ilişkili gibi görünen ve belki bu ilişki sayesinde her birinin delaletini takdir etmenin mümkün olduğu bu muhtemel kayıtlar içerisinde,

¹⁴⁷ *Rumûzu'l-Esrâr*, el-'Aṭûfî'nin listesine usul-i fıkha dair eserler başlığı altında herhangi bir müellif bilgisi olmaksızın "Kitâbu Rumûzi'l-Esrâr fî Uşulî'l-Fıkh" şeklinde zikredilmiştir. Bu ibare nüshanın zahriyesinde eski hat ile kayıtlıdır; el-'Aṭûfî muhtemelen ilgili bilgiyi buradan olduğu gibi çekmiştir. Fakat nüshanın zahriyesindeki ibarenin hemen altında "*te'lifu'l-İmâmi'l-Fâqıl Tâciddîn Sultânyüki er-Rûmî, nef'e'llahu'l-muslimin nef'an bih*" şeklinde müellif ismini bildiren bir ibare söz konusudur. Akla el-'Aṭûfî'nin bu ibareyi niçin önemsemediği ve müellif ismini dikkate almadan niçin sadece kitap ismini listesine taşıdığı sorusu gelebilir; ancak böyle bir tavrın yalnızca bu esere özgü olmadığı, onun listede yer verdiği kitapların çoğunda müellif ismine yer vermemesinden anlaşılabilir. Muhtemelen el-'Aṭûfî'nin listesi, sadece kitap isimlerinin not edildiği yalın bir envanter çalışması niteliğindedir. Nüshanın en başında birbirini takip eden vikaye sayfalarının her birinde "Kitâbu Rumûzi'l-Esrâr fî Uşulî'l-Fıkh" şeklindeki kitap başlığının, tek bir kişinin kaleminden çıktığı anlaşılan talik bir hatla kaydedildiği görülmektedir. 2. Bayezid'in mührünün yer aldığı, dolayısıyla el-'Aṭûfî'nin listesine girmiş diğer eserlerde de bu hat ile eser isimlerinin vikaye sayfalarında kayda geçirildiği görülmektedir. Bu eserlerden birinde bu hatla yazılmış kitap başlığının hemen kenarına sonradan düşünülmüş "Sultân Bâyezîdiñ ḥaṭṭ-ı şerîfidir." şeklinde bir not yer almaktadır ("Aḫdudiddin el-İci, *Şerhu Muhtaşari'l-Muntehâ*, Ayasofya, no. 981, v. 1a [Zahriyede kayıtlı bir başka notta kitabın tamamının *Durar-i Gurar* sahibi Molla Ḥusrev'in hattı ile yazılı olduğu belirtilmektedir.]). Eğer gerçekten bu bilgi doğru ve 2. Bayezid'in mührünün olduğu yazma eserlerde kitap isimlerini ifade eden talik hat 2. Bayezid'e ait ise, bu durumda ya el-'Aṭûfî'nin 2. Bayezid'in bu kayıtlardan hareketle kendi yalın listesini oluşturduğu ya da onun bu yalın listesinden hareketle 2. Bayezid'in kendi kütüphanesindeki eserlerin üzerine kitap isimlerini tek tek not ettiği şeklinde iki ihtimal gündeme gelebilmektedir. Bunun cevabı, el-'Aṭûfî'nin oluşturduğu listenin dibacesinde gizlidir. O burada Sultan'ın (2. Bayezid) emri altındaki kişilerden birine kendi kütüphanesinde var olan kitapların isimlerinin belirlenmesini, her kitabın ait olduğu fennin tespit edilip zahriyelerine ve cildi üzerine yazılmasını, ayrıca bu bilgilerin zahriyelerde ve cilt üzerindeki bilgilerle örtüşecek şekilde ve hiçbir değişiklik olmaksızın bir deftere yazılmasını emretmiş, bu iş de el-'Aṭûfî'ye nasip olmuştur (Gülru Necipoğlu ve diğerleri (ed.), *Treasures of Knowledge An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, Facsimile, 6a). Buradan anlaşıldığı kadarıyla hem kitapların ait olduğu fennin bilgisiyyle birlikte bir listesinin oluşturulması hem de bu listeye esas teşkil eden bilgilerin kitapların zahriyesine ve cildi üzerine yazılması el-'Aṭûfî'nin sorumluluğundadır. Bu durumda zahriyede talik hatla yazılan eser bilgilerinin de ona ait olması daha muhtemel gibidir. Fakat bunun 2. Bayezid'e ait olabileceğini de en azından bir ihtimal düzeyinde göz önünde bulundurmak gerekir. el-'Aṭûfî'nin listesine yer alan usul-i fıkha dair eserleri değerlendiren Bedir, *Rumûzu'l-Esrâr* üzerine yaptığı kısa değerlendirmeyi, eser üzerine 'Alâ'uddîn el-Esved'in yazdığı *Kunûzu'l-Envâr* isimli şerhin Nuruosmaniye 1334'te kayıtlı tek nüshasından hareketle gerçekleştirmiştir. Bkz. Mürteza Bedir, "Books on Islamical Legal Theory (Uşul al-Fıkh)," 1:437.

en azından kesin olan hususlar, *Rumūzu'l-Esrār* isimli eserin Tācuddīn es-Sultānyūki'nin eseri olduğu, vikaye sayfalarında Zubeyde isimli kızının temellük kaydının, “Bu kitāb İznik şehri Kādīsī” şeklinde başlayan bir ibarenin ve 742/1342 tarihli olduğu okunabilen bir notun bulunduğu, ismi İbrāhīm nisbesi de el-İznikī olan birisine ait üç farklı mülkiyet işaretinin yer aldığı, yine Maḥmūd veya Muḥammed kelimesi ile başlayan ancak üzeri karalandığı için okunamayan bir mülkiyet notunun bulunduğu, hamişlerinde de çok sayıda haşiyeye notunun mevcut olduğudur. ‘Alā’uddīn el-Esved, şerhinin dibacesinde eserin ikinci bir örneğinin bulunmadığını ifade etmiş, müellifi Tācuddīn es-Sultānyūki'ye yönelik de övgü dolu nitelemelerde bulunmuştur.¹⁴⁸ Burada kullanılan ifadelerden, el-Esved'in es-Sultānyūki ile mülaki olmadığı anlaşılabilir. Tācuddīn es-Sultānyūki'nin el-Tācuddīn el-Kürdī ile aynı şahıs olduğu ihtimali ile birlikte düşünüldüğünde bu anlamlıdır; zira ‘Alā’uddīn el-Esved, Orḫān Bey'in hayatının sonlarında Anadolu'ya gelmiş, Tācuddīn el-Kürdī'nin vefatı sonrasında da İznik Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. Esved'in şerhi yazdığı tarih, muhtemelen Orḫān Bey'in vefatı sonrasında denk gelmektedir, zira şerhini 1. Murād'a ithaf etmiştir.

Tācuddīn el-Kürdī ile Tācuddīn es-Sultānyūki'nin aynı şahıs olabilme ihtimalinin, her ikisinin biyografisi odaklı bilgiler bağlamında da kesişen tarafları söz konusu gibidir. Kroniklerdeki bilgilerde Tācuddīn el-Kürdī'nin iki kızından birini Şeyḫ Ede Bālī, diğerini de Kara Ḥalīl Efendi ile evlendirdiği zikredilmektedir. Eğer gerçekten bu şekilde bir akrabalık söz konusu ise, bu husus, Tācuddīn el-Kürdī'nin İznik'te müderris olmadan önce de Ede Bālī'nin ve Kara Ḥalīl'in ait olduğu muhitin bir ferdi olduğunu düşünmeye imkan tanımaktadır. Zira Ede Bālī'nin vefat tarihi 726/1325-1326'dır ve bu tarihte henüz daha İznik fethedilmemiştir. Tācuddīn el-Kürdī'nin gerçekte Tācuddīn es-Sultānyūki olması ihtimali bu açıdan ayrıca anlamlıdır. Zira Sultānyūki, Osmanlıların ilk kurulduğu süreçte önemli bir yerleşim merkezidir ve günümüzde Eskişehir adını taşıyan şehre karşılık gelmektedir; sonraki süreçte de Sultānönü kelimesi altında Eskişehir ve Bilecik'i kapsayan bir sancağa dönüşmüştür. Ede Bālī'nin ömrünün önemli bir kısmını Bilecik'te geçirdiği bilinmektedir; Bilecik Sultānyūki'ye yakın mesafede bir şehir konumundadır. Yine Kara Ḥalīl'in Orḫān Bey zamanında Bilecik kadısı olduğu, İznik'in fethi sonrasında 731/1330-1331'de buraya kadı tayin edildiği, 749/1348-1349 yılında başlayacak Bursa kadılığı

¹⁴⁸ ‘Alā’uddīn el-Esved, *Kunūzu'l-Envār*, Nuruosmaniye, no. 1334, v. 1b.

görevine kadar da bu görevini sürdürdüğü bilinmektedir. Kara Hâlîl'in el-Cenderî olarak bilinen nisbesinin, Cender isimli bir köyden ileri geldiği kaydedilmiştir. Uzunçarşılı, Çandarlı ailesinin sonraki kayıtlarında burasının Eskişehir'in Sivrihisar ilçesi olarak öne çıkarıldığını, ancak bu köyün Ankara'nın Nallıhan ilçesine bağlı bir yerleşim yeri de olabileceğine dikkat çekmiştir.¹⁴⁹ Buna göre Kara Hâlîl'in doğduğu ve yetiştiği yerlerin Eskişehir ile Bilecik çevresi olduğu öngörüsünde bulunmak imkan dahilindedir. Tâcuddîn el-Kürdî'nin gerçekte Tâcuddîn es-Sultânyüki olması, gerek Ede Bâlî gerekse Kara Hâlîl ile aynı muhitin insanı olmasını mümkün kılmının yanında kroniklerde zikri geçen akrabalık ilişkisini aslında daha anlamlı bir zemine oturtmaktadır.

Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyüki'nin aynı kişi olabileceği ihtimali bağlamında kesişen unsurlara mukabil, bu ihtimal çerçevesinde dışarıda kalan ve izahı gereken hususlar olup olmadığını da tetkik etmek gerekir. Bu noktada öne çıkan husus, Sirâcuddîn el-Urmevî'ye öğrencilik meselesidir. Tâcuddîn el-Kürdî'nin el-Urmevî'ye öğrenci olduğu bilgisi, başta 'Aşıkpaşazâde'nin eseri olmak üzere Osmanlı kroniklerinde ve Taşköprizâde'nin *eş-Şekâ'ik*'inde zikredilen, hatta belki öne çıkarılan bir husustur. Bu bilginin tek başına doğru olup olmadığı yanında, el-Kürdî'nin es-Sultânyüki ile aynı şahıs olması durumunda da doğru olup olmayacağı cevabı aranması gereken bir sorudur. Kroniklerde kayıtlı olan Tâcuddîn el-Kürdî portresi, onun ilk tahlilde sanki el-Urmevî'ye öğrenci olmak üzere dışarıdan Anadolu'ya gelmiş bir kimse olduğu intibai uyandırmaktadır. Nitekim Şafiyyuddîn el-Hindî gibi Anadolu dışından gelerek el-Urmevî'ye öğrenci olduğu kesin olarak bilinen başka şahısların varlığı, ayrıca Kerîmuddîn el-Aşsarâyî'nin "dünya fazıllarının Konya'da Urmevî'nin etrafında toplandıklarını" belirten betimlemesi bu intibai belli ölçüde destekler gibidir. Dahası tabakat eserlerinde el-Kürdî nisbesiyle zikredilen şahısların pek çoğunun Şâfi'liğe mensup oluşu, el-Urmevî'nin de fıkıhta Şâfi'liğe mensup oluşu gibi hususlar dikkate alınınca el-Kürdî'ye dair coğrafi konumlandırmanın veya hareketliliğin istikameti daha da belirginleşebilmektedir. Fakat bu yazı çerçevesinde tespit edilen bazı veriler, Tâcuddîn el-Kürdî'nin Hânefilîğe mensubiyetinin daha güçlü bir ihtimal olduğunu ortaya koymaktadır. İster tek başına el-Kürdî'nin Hânefi olduğu ister onun Hânefi kimliği çok daha belirgin olarak tespit edilebilen Tâcuddîn es-Sultânyüki ile aynı şahıs olduğu gerçeğinden hareket edelim,

¹⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa: Menşe'i, Tahsili-Kadılığı-Kazaskerliği-Vezirliği ve Kumandanlığı," 457-458.

her iki durumda da onun el-Urmevî'ye öğrenci oluşunun mahiyeti sorgulanmayı hak etmektedir. El-Urmevî'den gerçekleştirilmiş bir tahsilin fıkıh veya fıkıh usulü merkezli bir tahsil olabilmesi ihtimali kadar onun yetkinlik kazandığı ve eser telif ettiği diğer bilgi alanları merkezli bir tahsil olması da ihtimal dahilindedir ki bu noktada, onun mantık alanındaki yetkinliğini önemsemek gerekir. Tâcuddîn el-Kürdî'nin fıkıhta Hanefîliğe mensup olsa bile el-Urmevî'den mantık alanında tahsil görmek için Anadolu'ya gelmiş olması ihtimal dahilindedir. Fakat onun Tâcuddîn es-Sultânyükî ile aynı şahıs olabileceği gerçeği üzerinden düşünüldüğünde tablo biraz tersine dönmektedir. Gerek İbn Baţţûta'ya yaptığı açıklamalar gerekse bibliyografik verilerden hareketle, es-Sultânyükî'nin ilk tahsil gördüğü yerin Dimeşğ olduğu tespit edilebilmektedir. Onun el-Kürdî ile aynı şahıs olması durumunda, Dimeşğ'ten önce Konya'ya gitmiş ve burada el-Urmevî'den tahsil görmüş olması muhtemel görülebilir. Nitekim el-Urmevî'nin vefatından üç yıl sonra, 8 Muharrem 685 tarihinde onun *Kitābu'l-Beyān fî'l-Mantık* isimli eserini istinsah eden İbrāhîm b. Rûmbekî el-Kûnevî isimli bir kimsenin,¹⁵⁰ 19 Safer 693 (19 Ocak 1294) tarihinde Zeynuddîn el-'Attâbî'nin Hanefî fîrû-ı fikhına dair *Şerhu'z-Ziyādât* isimli eserini Dimeşğ'teki Kâsyûn dağında yazıya geçirmiş olmasını¹⁵¹ benzer istikamette bir ilim yolculuğu olarak değerlendirebilmek imkan dahilindedir.

Dimeşğ'in bu süreçte, Anadolu öğrencilerin yöneldiği bir merkez konumundadır; bunun da merkezinde Cemâluddîn el-Ĥaşîrî'nin burada oluşturduğu etki yatmaktadır. Bu etki, ondan sonraki süreçte öğrencileri vasıtasıyla sürdürülmüştür. Şadrüddîn el-Ezraî, bu noktada ismi öne çıkan bir kimsedir. 690/1290'lı yıllarda onun eserlerinin, nisbelerinden hareketle Anadolu oldukları anlaşılan kişiler tarafından yazıya geçirildiğinin tespit edilebiliyor oluşunu bunun bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Bu isimlerden biri de hatırlanacağı üzere Tâcuddîn es-Sultânyükî'dir; o, el-Ezraî'nin *el-Muzheb* isimli eserini 695/1296 yılında yazıya geçirmiştir. Şadrüddîn el-Ezraî'nin eserlerine yönelik bu teveccühte, el-Ezraî'nin Anadolu öğrencilerinin de muhtemelen bir rolü söz konusudur. el-Kefevî'nin paylaştığı, Şemsüddîn MuĤammed b. Yûsuf b. İlyās

¹⁵⁰ el-Urmevî, *Kitābu'l-Beyān fî'l-Mantık*, Ayasofya, no. 2484, v. 186a. Hatimenin bulunduğu yaprağın arka yüzünde silikleştiği için tam okunamayan, ancak 'AbdulmuĤsin el-Kayşeri'ye ait olduğu anlaşılabilen bir mütalaa notu mevcuttur. Notta eserin baştan sona iki kez mütalaa edildiği ve nüssahlardan kaynaklanan yanlışlıkların düzeltildiği belirtilmektedir.

¹⁵¹ el-'Attâbî, *Şerhu'z-Ziyādât*, Carullah, no. 677, v. 260b

el-Künevî'nin Şadrüddîn el-Ezra'î üzerinden el-Ḥaşırî'ye uzanan ilim senesinde Faḥruddîn et-Türkmânî el-Mâridînî'nin el-Ezra'î'nin bir öğrencisi olduğu kayıtlıdır.¹⁵² Zeynuddîn el-‘Attâbî'nin *Şerḥu'z-Ziyâdât*'ının Cemâluddîn el-Ḥaşırî'nin torunu ‘Alî b. Muḥammed el-Ḥaşırî eliyle 711 Cemaziyelahir’inde (Ekim-Kasım 1311) istinsah edilmiş bir nüshasının sonunda yer alan bir icazete bakılırsa, icazeti veren Dâvûd b. Mervân b. Dâvûd el-Malaṭî'nin de el-Ezra'î'nin talebelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. ‘Alî b. Muḥammed, ilgili nüshayı el-Ezra'î'nin el-Ḥaşırî'ye okuduğu nüshadan hareketle istinsah etmiş, iki kez de mukabele etmiştir. Dâvûd el-Malaṭî, verdiği icazette onun ismini Nûruddîn ‘Alî b. Muḥammed el-Ḥaşırî olarak kaydetmiş, onun bu kitabı kendisine okuduğunu belirtmiş, bu okumanın da sonucusu 711 Ramazan’ında (Ocak-Şubat 1312) olmak üzere birkaç oturum halinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Dâvûd el-Malaṭî, ilgili icazette bu kitabı el-Ezra'î'ye okuduğunu, onun da hocası el-Ḥaşırî'ye okuduğunu belirtmiştir.¹⁵³ eş-Şafedî tarafından paylaşılan hal tercümesinde, el-Malaṭî'nin ömrünü Dimeşk'te geçirdiği anlaşılmaktadır. Lakabını Necmuddîn olarak kaydeden eş-Şafedî, onun Ḥanefilerin seçkinlerinden olduğunu, birkaç medresede ders verdiğini, asker kadılığı görevini üstlendiğini, Dimeşk'e geldiği zamanlarda kadilkudat konumundaki Ḥusâmuddîn'e niyabet ettiğini ve 717 Rebiülevvel’inde (Mayıs-Haziran 1317) vefat ettiğini belirtmektedir.¹⁵⁴

Şadrüddîn el-Ezra'î'nin tabakat eserlerinde zikri geçen Anadolu’lu bir başka öğrencisi Şemsüddîn Maḥmûd b. Aḥmed el-Lârendî’dir.¹⁵⁵ el-Lârendî'nin, hilaf ve usul ilminde uzman, feraiz ve bunun gerektirdiği hesap ilmini iyi bilen bir fakih olduğu ve 710/1310’lu yıllarda vefat ettiği belirtilmiştir.¹⁵⁶ el-Lârendî'nin vefat tarihinin tam olarak kayıtlı olmayışı, onun tahsili sonrasında tabakat ve teracim literatürünün hafızasının dışında kalan bir coğrafyaya yerleşmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu coğrafyanın Anadolu olması muhtemeldir. Yine tabakat eserlerinde geçen bilgilere göre Şeyḥ Ede Bâlî de Şadrüddîn el-Ezra'î'den tahsil görmüş bir isimdir. Kefevî, onun Karaman coğrafyasında Necmuddîn ez-Zâhidî'den fûru-ı fikh tahsili gördüğünü, ardından Şam bölgesine yolculuk ettiğini,

¹⁵² el-Kefevî, *Ketâ’ibu A’lâmi’l-Aḥyâr*, 4:23.

¹⁵³ el-‘Attâbî, *Şerḥu'z-Ziyâdât*, Beyazıt Devlet-Beyazıt, no. 2436, v. 170a-b.

¹⁵⁴ eş-Şafedî, *A’yânu’l-‘Asr ve A’vânu’n-Naşr*, 2:350.

¹⁵⁵ El-Kefevî, el-Ezra'î'nin öğrencileri arasında Şemsüddîn el-Lârendî'nin yanısıra Şemsüddîn Aḥmed b. İbrâhîm es-Serüçî'nin ve el-Ezra'î'nin oğulları Şemsüddîn Muḥammed ile Takıyyuddîn Aḥmed’i de zikretmektedir. Bkz. el-Kefevî, *Ketâ’ibu A’lâmi’l-Aḥyâr*, 3:283-284.

¹⁵⁶ el-Kefevî, *Ketâ’ibu A’lâmi’l-Aḥyâr*, 3:389-390.

burada da Şadrüddîn el-Ezraî'den ve başkalarından ilim tahsil ettiğini, akabinde Karaman coğrafyasına tekrar dönüp tedris ve fetva işleriyle meşgul olduğunu not etmektedir.¹⁵⁷

Bu bilgiler esas alındığında kısmen el-Malaṭî'nin, ama daha çok el-Lârendî'nin ve Ede Bâlî'nin Anadolu isimlerin Dimeşķ'e yönelmeden önce tahsil gördükleri kimseler olmaları ihtimal dahilindedir. Hatta belki Anadolu isimlerin Dimeşķ'e yönelmelerinde ve Şadrüddîn el-Ezraî'nin eserlerine ilgi duymalarında onların bir etkisi söz konusudur. Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin bu kimselerden biri olması muhtemeldir. Tâcuddîn el-Kürdî'nin el-Urmevî'den tahsilde bulunduğu yönündeki kayıt ile Tâcuddîn es-Sultânyükî ile aynı kişi olması ihtimali üzerinden değerlendirildiğinde onun, Konya veya Karaman bölgesinde el-Lârendî'den veya Ede Bâlî'den fıkıh tahsilinde bulunmuş, bu sırada el-Urmevî'den de mantık odaklı tahsil görmüş, sonrasında da Dimeşķ'e geçmiş olması ihtimal dahilinde görülebilir.

Sonuç

Son olarak Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyükî'ye dair bilgilerin, bütünleşik tek bir biyografi altında birleştirilmesi durumunda nasıl bir tablo ortaya çıkacağı hususunu ele almak gerekir. Buna göre Tâcuddîn, İlhanlıların hakim olduğu bir zaman diliminde Sultânyükî olarak bilinen şehirde, muhtemelen 660/1260'lı yıllarda doğmuş, ilk tahsilini de muhtemelen bu çevrede gerçekleştirmiştir. 680/1281-1282 civarında Konya veya çevresine yönelerek el-Urmevî'den -ve belki Şemsüddîn el-Lârendî ile Ede Bâlî'den- tahsil görmüştür. Akabinde kendi akranı pek çok öğrenci gibi Dimeşķ'e yönelmiş ve burada Cemâlüddîn el-Ḥaşîrî ve Şadrüddîn el-Ezraî çizgisini devam ettiren kişilerden ders okumuştur. Bunlardan birinin 690/1290'lı yıllarda burada en-Nûriyye Medresesi'nde müderris konumunda olan el-Ezraî'nin oğlu Şemsüddîn Muḥammed olması ihtimal dahilindedir. Tâcuddîn'in bundan sonraki durağı muhtemelen bir hac ziyaretidir. İrâḳayn bölgesinde uzunca bir süre devam edecek olan bir ilim tahsili ve ikameti söz konusudur. Bunun ilk durağının İrâḳu'l-'Arab bölgesinde Bağdat olması muhtemeldir. Onun, Ebū Ḥanîfe Meşhed'inde uzunca bir süre müderrislik makamında bulunan Ḥusâmüddîn es-Signâḳî'den tahsili muhtemelen bu süreçte gerçekleşmiştir. Burada ne kadar süre kaldığı konusunda bir değerlendirmede bulunabilmek güçtür, ancak es-Signâḳî'nin 714/1314-1315 yılındaki vefatına kadarki süreçte

¹⁵⁷ el-Kefevî, *Ketâ'ibu A'lâmi'l-Ahyâr*, 3:421.

burada bulunmuş olması muhtemel görülebilir. En-Nesefî'nin *el-Kâfî*'sinin mukabelesini 714/1314 yılında muhtemelen henüz burada iken gerçekleştirmiştir. Sonraki süreçte 'Irâku'l-'Acem'e geçmiş olmalıdır; 'Irâku'l-'Acem'in, Irak ile İran arasında kalan ve İsfahan'dan Diyarbakır'e kadar uzanan dağlık bölgeyi kapsadığı göz önünde bulundurulduğunda onun tam olarak nerede veya nerelerde ikamet etmiş olabileceği belirsizdir. Sonrasında da muhtemelen Tebriz'e yönelmiş ve burada bulunmuştur. Yine 'Alâ'uddîn el-Buhârî'nin *Keşfu'l-Esrâr*'ının bir nüshasını 'Irâku'l-'Acem veya Tebriz'deki ikameti sırasında 716/1317 yılında istinsah etmiş olması ihtimal dahilindedir.

Bir kızını Şeyh Ede Bâli ile evlendirmiş olması, Tâcuddîn'in 726/1325-1326 yılından önce Anadolu'ya geldiği anlamına gelmektedir. Belki de dönüşte ilk durağı Sultânîyüki veya Bilecik'tir. Bu durum, İznik'in 731/1331'deki muhasarası esnasında Lala Şâhin ile Orhân Bey arasında yaşanan ve sonrasında Orhân Bey'in pişman olup Tâcuddîn'e danıştığı hadiseyi de belli ölçüde anlamlı bir zemine oturtmaktadır. Bu durumda, fetih gerçekleştikten hemen sonraki süreçte Tâcuddîn, Orhân Bey'in çevresindeki isimlerden biri olabilir. Fakat kesin olan husus, Tâcuddîn'in 733/1332-1333 veya 734/1333-1334 yılında Kastamonu'da bulunduğu. İbn Battûta burada kendisiyle görüşmüş ve ondan "büyük alimlerden biri olarak" bahsetmiştir. Bu süreçte ve muhtemelen Kastamonu'daki ikameti sırasında kendisinden tahsilde bulunmuş olması muhtemel kişilerden biri, el-'Aynî'nin hocası Şerafuddîn es-Surmârî'dir. Bu durum aynı zamanda Tâcuddîn'in *el-Hidâye*'yi burada veya başka yerlerde okuttuğuna da işaret etmektedir. Tâcuddîn'in vefatına kadar kalacağı İznik yolculuğunun ne zaman gerçekleştiği belli değildir. Ancak Kastamonu'dan ayrılışının, Candaroğullarının kudretli yöneticisi Suleymân Paşa'nın 741/1340-1341 yılındaki vefatı sonrasında gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Bu tarihlerde veya öncesinde *Rumûzu'l-Esrâr* isimli eserini yazmış olmalı, diğer kızını da 749/1348-1349 yılına kadar İznik'te kadılık görevinde bulunacak olan Kara Hâlîl ile evlendirmiş olmalıdır. Tâcuddîn'in İznik Medresesi'ndeki görevinin 740/1340'lı yılların ortalarına doğru başlamış olması ihtimal dahilindedir. Muhtemelen Orhân Bey hayatta iken, 750/1350'den sonra, ancak 763/1362'den önceki bir tarihte vefat edene kadar da bu görevi sürdürmüştür.

Sonuca İlave:

Tarih, verilerin ışığında çok sayıda ihtimalin belirdiği, ihtimallerin ışığında da verilerin sürekli olarak yeniden anlam kazandığı ve gerçeğe

ulaşmanın hayli zor olduğu bir alandır. Geçmişten günümüze intikal etmiş sınırlı sayıda veri oluşu, bunların ifade ettiği anlama dair çok sayıda ihtimale imkan tanımaktadır. İhtimalleri, hakikatin önünde bir engel olarak görmemek; aksine onları hakikate ulaşabilmenin ipuçları kılmak gerekir. Bu yüzden de ihtimalleri çoğaltıp, bunlar arasında hem yatay hem de dikey olarak birbirini destekleyecek anlamlı örüntüler oluşturma yönünde, insaf ve adaletle kayıtlı bir çaba elzemdir. Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin gerçekte tek bir şahıs olma imkanının irdelendiği bu yazıda, bu yönde bir çaba sergilenmeye çalışılmış, nihayetinde de bu ikisinin gerçekte tek bir şahıs olabileceğine dair güçlü bir kanaate ulaşılmıştır. Yine de el-Kürdî ve es-Sultânyükî nisbelerinin birlikte verildiği bir kullanıma tesadüf edilemediği veya Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin gerçekte aynı kişiler olduğu ile ilgili doğrudan bir tarihsel kayıt veya nakil tespit edilemediği sürece bu noktada bir kesinlik iddiasında bulunabilmenin doğru olmayacağını belirtmek durumundayız. Ayrıca şu sorunun cevabı hala askıdadır ve ihtimale dayalı da olsa en azından bir değerlendirmeyi hak etmektedir. Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyükî aynı şahıs ise, 'Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i 'Osmân*'ı başta olmak üzere Osmanlı kroniklerinde, Taşköprizâde'nin *eş-Şekâ'ik*'i ve bunu takip eden tabakat eserlerinde, nihayetinde halihazırdaki Osmanlı tasavvurumuzda güçlü bir şekilde yer etmiş bulunan "el-Kürdî" nisbesi ne ile izah edilecektir? Bu yazının ortaya koyduğu tablo, ilk tahlilde, Tâcuddîn'in gerçekte Geredeli olduğunu, el-Geredî şeklindeki nisbesinin bir şekilde el-Kürdî olarak dolaşıma girdiğini ve zamanla bir galat-ı meşhura dönüştüğünü düşündürmektedir. Nitekim gerek 'Âşıkpaşazâde'nin bazı neşirlerinde gerekse araştırma türü ikincil kaynaklarda bunun "Geredeli Taceddin" veya "Taceddin Geredevi" şeklinde takdir edildiği görülebilmektedir. Tâcuddîn'in aslen Gerede'ye mensup bir kimse olması elbette mümkündür. Üstelik Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin aynı şahıs olabileceği ihtimali ile birlikte değerlendirildiğinde bu mensubiyetin daha da anlamlı olacağı düşünülebilir; zira İbn Battûta'nın es-Sultânyükî ile 733/1333 yılında Kastamonu'da görüşmüş olması, onun buraya yakın mesafede ve yine Candaroğullarının hakimiyetindeki Gerede'ye mensup olabileceği ihtimalini desteklemektedir. Yine Gerede'nin Kastamonu kadar aynı zamanda yeni ismi Eskişehir olan Sultânyükî'ye de yakın bir yerleşim yeri olması söz konusu ihtimali destekleyen bir başka husustur. Bu durumda Tâcuddîn'in biri herkesçe bilinen el-Geredî şeklinde ve diğeri de kendi yazdığı eserlerde

zikrettiği es-Sultânyûkî şeklinde iki nisbesi söz konusu olmaktadır. Fakat böylesi bir kabulde el-Geredî nisbesi, tıpkı es-Sultânyûkî nisbesi gibi noktasal bir yerleşim yerine karşılık gelmiş olmaktadır. Bu ise ilgili dönemde kişilerin nisbelerinin genellikle doğduğu, ait olduğu noktasal yerleşim yerine nisbetle anılıyor olduğu gerçeği ile pek örtüşmemektedir. Örneğin Kara Hâlîl, Cender isimli bir köyden hareketle el-Cenderî nisbesini almıştır. Bu durumda Tâcuddîn'in, es-Sultânyûkî olarak kendini takdim etmesini, burada doğduğu ve buraya mensup olduğuna yönelik bir gönderim olarak değerlendirmek daha doğrudur. Bu yüzden es-Sultânyûkî nisbesine sahip bir Tâcuddîn'in, aynı zamanda el-Geredî olarak bilinir hale geldiğini düşünmek anlamlı değildir. Belki gerçekten biri el-Geredî, diğeri de es-Sultânyûkî nisbesine sahip iki Tâcuddîn'in mevcudiyeti, bunlardan ilkinin İznik Medresesi'nde diğerrinin de Kastamonu'da müderrislik yapmış olması da bir ihtimaldir. Ancak bu yazıda ele alındığı üzere Tâcuddîn el-Kürdî'nin kendisinin ve babasının isminin hiçbir şekilde tespit edilemiyor oluşu, Tâcuddîn es-Sultânyûkî'ye ait ve tek nüsha halinde günümüze ulaşabilmiş bir fıkıh usulü eserinin İznik'le ilişkilendirilebiliyor oluşu, üstelik Tâcuddîn el-Kürdî'nin İznik Medresesi'nde halefi olan 'Alâ'uddîn el-Esved'in bu eser üzerine bir şerh yazdığının biliniyor oluşu dikkate alındığında iki Tâcuddîn'in gerçekte tek bir şahıs olarak değerlendirilebilmesi daha muhtemeldir. Nisbenin el-Geredî veya el-Kürdî olması bu açıdan pek fazla bir şey değiştirmemektedir. Dolayısıyla tek başına bir el-Geredî şeklindeki bir nisbe takdirinin ya da tashihinin –bütün ikna ediciliğine ya da daha doğru bir tabirle ikna olmaya hazır oluşumuza rağmen – tartışmasız bir makuliyet ifade ettiği söylenemez. Bu durumda el-Kürdî şeklindeki nisbenin ne ile izah edileceği sorusunu tekrar sormak gerekir.

Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyûkî'nin aynı şahıs olma ihtimalinden hareketle yaklaşıldığında bu soruya bütün tereddütleri ortadan kaldıracak kesinlikte ikna edici bir cevap verebilmek maalesef mümkün değildir. Ancak Gerede'ye mensub olma ihtimalinin ifade ettiği anlam kadar bir makuliyete sahip başka olasılıklara belki dikkat çekilebilir. Eski ismiyle Sultânyûkî, yeni ismiyle Eskişehir çevresinde el-Kürdî okunuşuna imkan tanıyacak eski bir köy isminin olması, Tâcuddîn'in de buraya nisbetle el-Kürdî şeklinde nisbesinin takdir edilmiş olması da bir olasılıktır. Bunun önceki olasılıkla kıyaslandığında zayıf bir olasılık olarak görünmesi mümkündür; fakat bunun tümüyle imkansız olamayacağının altını çizmek gerekir. İlgili dönemde nisbet *yâsî* ile ifade edilen nisbelerin

kahir ekseriyetinin bir yerleşim yerine yönelik oluşu, el-Kürdî (الكردى) şeklindeki nisbetin bir soydan ziyade bir yerleşim yerinden kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim Lala Şâhin Bey'in vakfiyesinde, vakfa tabi kılınan köy isimleri arasında Kerdeli/Gerdeli (الكرده لى) şeklinde bir köy ismine tesadüf ediliyor olmasını¹⁵⁸ bu minvalde dikkate almak gerekir.

Bir başka ihtimal Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin tahsil için gittiği ve sonrasında da uzunca bir süre kaldığı 'Irâkayn bölgesindeki ikameti olabilir. 'Irâkayn ibaresinin 'Irâku'l-'Arab ile 'Irâku'l-'Acem şeklinde iki kavramın toplamı olduğu, bu iki kavramdan 'Irâku'l-'Acem'in ise İran ile Irak toprakları arasında kalan dağlık bölgeye karşılık geldiği, aynı zamanda Cibâl olarak adlandırıldığı hususunu tekrar hatırlamak gerekir. Cibâl bölgesinin ağırlıklı olarak Kürt nüfustan müteşekkil oluşu, bu bölgede kalmış, İbn Baţţûta'nın aktardığı kadarıyla buraları vatan edinmiş Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin kendi memleketine dönüşünde el-Kürdî olarak nitelenmesine neden olmuş olabilir. Hatta belki onun bu bölgede evlenmiş olması, eşini de beraberinde kendi vatanına getirmiş olması ihtimal dahilindedir. Bu, nihayetinde diğerleri gibi bir olasılıktır ve diğerlerinde söz konusu olan makuliyet şüphesi ile maluldür. Bununla birlikte, el-'Aynî'nin hocası ve Tâcuddîn el-Kürdî'nin öğrencisi olan Şerafuddîn Ebû'r-Rûh 'İsâ b. Hâş'ın es-Surmârî nisbesine sahip oluşu, yine Tâcuddîn el-Kürdî'nin İznik Medresesi'ndeki görevi sırasında es-Surmârî diğeri de el-Arrânî nisbelerine sahip iki kişinin İznik'te bazı eserleri istinsah etmiş olmalarını bu noktada önemsemek gerekir.¹⁵⁹ Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin aynı şahıs olma ihtimalinden hareketle düşünüldüğünde, Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin Cibâl bölgesinde veya Tebriz çevresinde bulunduğu süreçte bıraktığı izlenimin, Anadolu'ya geçişi sonrasında kendisinden tahsil görmek amacıyla bu bölgelerden bazı kimselerin buraya yönelmelerine neden olmuş olması muhtemeldir.

Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin Kürt asıllı olması da bir olasılıktır; üstelik böyle bir olasılık Tâcuddîn el-Kürdî ile Tâcuddîn es-Sultânyükî'nin aynı

¹⁵⁸ Öcalan ve diğerleri, *Bursa Vakfiyeleri - I*, 54, 61; krş. Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 303.

¹⁵⁹ Bunlardan ilki yukarıda dikkat çekilen Hüseyin b. Hâsen b. İsmâ'il es-Surmârî'dir; o eş-Şâgânî'nin *Meşâriku'l-Envâr*'ını 752 Şevval'inde (Kasım-Aralık 1351) İznik'te Emîr Orhân'a nisbet edilen medresede istinsah etmiştir. Bkz. eş-Şâgânî, *Meşâriku'l-Envâr*, Mahmud Paşa, no. 140, v. 122b. Diğeri ise Faḥrullâh b. 'Abdul'azîz el-Arrânî'dir. Bu şahıs, her ikisi de İznik şehrinde olmak üzere 758 Rebiülahir'inde (Mart-Nisan 1357) *el-Keşşâfı*, 758 Şevval'inde (Eylül-Ekim 1357) de *Meşâbiḥu's-Sunne*'yi istinsah etmiş, bu sonuncusunun ferağ kaydında tam künyesini 'Abdurrahmân b. 'Abdul'azîz b. 'Abdirrahîm b. 'Abdişşamed el-Arrânî olarak paylaşmıştır. Bkz. ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, İzmir, no. 57, v. 309a; el-Begâvî, *Meşâbiḥu's-Sunne*, Afyon Gedik Ahmed Paşa, no. 17890, v. 325b.

şahıs olma imkanının sorgulandığı bir bağlamda daha da anlamlıdır. Ne var ki bu olasılık Sultânîyüki'de ilgili zaman diliminde herhangi bir Kürd nüfusun var olup olmadığı sorusu ile anlam kazanmaktadır. Bu noktadaki genel bilgimiz, Moğol istilasının oluşturduğu baskı ile Anadolu'ya doğru göç eden Türk toplulukların yerleşik hayatın nisbeten oturmamış olduğu uç bölgelere yöneldikleri, Sultânîyüki'nin de ilgili dönemde bu noktada önemli bir yerleşim yeri olduğu yönündedir. Hatta Sultânîyüki'nin, Osmanlılarının bir beylik olarak varlık sahnesine çıktığı Bilecik'in hemen yanı başında oluşu nedeniyle de burada bir Kürt yerleşimin mevcut olmama ihtimalini, olma ihtimalinden daha güçlü görmeye istekliyizdir. Belki doğrusu da gerçekten budur. Lakin Cahen'in, Germiyanlılarının Türklere ve Kürtlerin karışımından oluşan bir topluluk olduğu ve Malatya bölgesinden Batı Anadolu'ya intikal ettikleri yönündeki tespiti bu çerçevede en azından zikredilmeyi hak etmektedir.¹⁶⁰ Onun bu tespitine esas oluşturan iki husustan biri, İbn Bîbî'nin Baba'iler isyanı çerçevesinde verdiği bir bilgidir. Buna göre isyanın patlak verdiği bölgenin yöneticisi olan Muzaferuddîn [Sâvcî] b. 'Alîşîr, maiyetindeki bir ordu ile isyanı bastırmak ister ancak hezimete uğrar. Sonrasında Malatya'ya gelip Kürtler ve Germiyanlılardan yeni bir ordu tertipler, ancak yine mağlup olur.¹⁶¹ Burada ismi geçen Muzaferuddîn, aynı zamanda Germiyanlıların başı konumundadır. Cahen'in tespitine zemin teşkil eden ikinci husus ise, İbn Battûta'nın bir söylenti olarak paylaştığı bir bilgidir. İbn Battûta, Germiyan olarak adlandırılan bir topluluğun Karaağaç (Acıpayam) ovasında yol kesicilik yaptıklarını ve onların Yezîd b. Mu'aviye'nin soyundan geldikleri yönünde bir söylentinin yaygın olduğunu, Kütahya'nın onların elinde bulunduğunu kaydetmiş ve belki biraz da tedirginlik duyduğu bu taifenin şerrinden Allah'a sığındığını belirtmiştir.¹⁶² Cahen, bu iki hususu dikkate alarak Germiyanlılarını, Türkleşmiş Kürtlerden oluşan bir topluluk olarak nitelermektedir.¹⁶³ Onun bu tespiti, sonraki süreçte eleştiri konusu olmuş ve Germiyanlılarının menşeinin Türk olduğu yönünde itirazlar ortaya konulmuştur.¹⁶⁴ Germiyanlılarının menşeinin gerçekte ne olduğu hususu, bu yazının kapsamının dışındadır,¹⁶⁵ bununla birlikte

¹⁶⁰ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, 331.

¹⁶¹ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, 169.

¹⁶² İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta*, 296.

¹⁶³ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 336.

¹⁶⁴ Tuncer Baykara, "Esedüddin Ayaz Beğ ve Germiyanlıların İlk Zamanları," 3:235-243.

¹⁶⁵ Bu husus Turgut tarafından kapsamlı bir makalede tahlil konusu kılınmıştır. Bkz. Vedat Turgut, "Germiyanlılarının Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine," 1-98. Turgut'un Germiyanlılarının 'Alîşîr'e uzanan nesebini tespit noktasındaki çabasına bu vesileyle

Germiyanoğullarının maiyetinde ve gözetiminde Batı Anadolu'ya kısmen de olsa bir Kürt nüfusun yerleşmiş olması ihtimal dışı değildir. Germiyanoğullarının merkez yerleşim yeri olan Kütahya'nın Sultānyükī'ye, yani Eskişehir'e yakınlığı nedeniyle Tâcuddîn es-Sultānyükī'nin bu bölgeye önceden yerleşmiş Kürt bir aileye mensup olabileceği hususunu tümüyle göz ardı etmemek gerekir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support:

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Ahmedî, Tâceddîn İbrahim b. Hızır. "Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân." *Osmanlı Tarihleri I*, düz. Çiftçioğlu N. Atsız içinde, 1-35. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947.
- el-Akşarâyî, Cemâluddîn Muhammed b. Muhammed. *Hâşiye 'alâ Şerhi Mecma'î'l-Bağrayn*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Fatih, no. 1472.
- Aksarâyî, Kerîmüddîn Mahmud. *Müsâmeretü'l-Ahbar*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Aktepe, M. Münir. "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa." *DİA*, 8:214-215.
- 'Alâ'uddîn el-Esved, 'Alî b. 'Umer el-Çarâhişârî. *Şerhu'l-Vikâye*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Esad Efendi, no. 590.
- 'Alâ'uddîn el-Esved, 'Alî b. 'Umer el-Çarâhişârî. *Kunûzu'l-Envâr*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Nuruosmaniye, no. 1334.
- Amâsî, İbrâhîm b. Ahmed. *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye: Amâsî'nin Şakâ'ik Tercümesi (İnceleme-Tenkitledi Metin)*. Haz. Gökhan Alp. İstanbul: TYEK Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Arslan, Şükrü. "Şihabuddin es-Sivasî ve "Uyunu't-Tefâsîr"indeki Metodu." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990): 188-214.
- 'Aşıkpaşazâde, Dervîş Aşmed. *Tevârih-i Âl-i 'Osmândan 'Aşıkpaşazâde Târîhi*. Haz. Ma'ârif-i 'Umümiyye Nezâret-i Celilesi. İstanbul: Matba'a-i 'Âmira, 1332.
- 'Aşıkpaşazâde, Dervîş Aşmed. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. Haz. Hüseyin Nihal Atsız. Ankara: Sevinç Matbaası, 1985.

belki küçük bir katkıda bulunmak imkan dahilindedir. Dâvüd el-Kayşerî'nin *Şerhu Fuşûşî'l-Hikem*'inin Aşmed b. 'Alâ'uddîn el-Çungüşî eliyle 16 Rebiülahir 755 (10 Mayıs 1354) tarihinde Kütahya Mu'âşşırın mahallesinde istinsah edilmiş bir nüshasının ferağ kaydında müstensih, eseri Mehmed Bey'in isteği ile yazdığını belirtmekte ve ona dair bir nesep silsilesi sunmaktadır. Silsile, Mehmed Bey b. Ya'küb b. Umûr b. Sâvcî b. 'Alişir şeklindedir ve aynı zamanda Germiyanoğulları yöneticilerinin nesep silsilesini ortaya koymaktadır. Bkz. Dâvüd el-Çayşerî, *Şerhu Fuşûşî'l-Hikem*, Adana İl Halk, no. 100, v. 206b.

- ‘Âşıkpaşazâde, Dervîş Aḥmed. “*Tevârîh-i Âl-i Osmân.*” *Osmanlı Tarihleri I*, düz. Çiftçioğlu N. Atsız içinde, 77-318. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947.
- ‘Âşıkpaşazâde, Dervîş Aḥmed. *Menâkıb-ı Âl-i Osman: Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*. Haz. Necdet Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- ‘Âşıkpaşazâde, Dervîş Aḥmed. *Osmanoğullarının Tarihi: Tevârîh-i Âli Osmân*. Haz. Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç. İstanbul: K Kitaplığı, 2003.
- el-‘Attâbî, Zeynuddîn Aḥmed b. Muḥammed. *Şerḥu’z-Ziyâdât*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Carullah, no. 677; Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi-Beyazıt, no. 2436.
- el-‘Attâbî, Zeynuddîn Aḥmed b. Muḥammed. *Şerḥu’l-Câmi’i’l-Kebîr*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Carullah, no. 672.
- el-‘Attâbî, Zeynuddîn Aḥmed b. Muḥammed. *Muḥtaşaru’z-Ziyâdât*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Fatih, no. 2132.
- el-‘Aynî, Bedruddîn Maḥmûd b. Aḥmed. *el-Binâye fi Şerḥi’l-Hidâye*. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi-Beyazıt, no. 2423; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Fatih, no. 1953; Karaçelebizade, no. 155; Kadızade Mehmed, no. 182; Kadızade Mehmed, no. 183; Murad Molla, no. 946; Murad Molla, no. 941; Nuruosmaniye, no. 1740; Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi, no. 90; Süleymaniye, no. 520; Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi-Fazıl Ahmed, no. 631; Fazıl Ahmed, no. 625; Raşid Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, no. 231-1; Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi-Veliyyüddin Efendi, no. 1297; Veliyyüddin Efendi, no. 1293; Milli Kütüphane-Adana İl Halk, no. 624; Manisa Yazma Eser Kütüphanesi-Manisa İl Halk, no. 4457.
- el-‘Aynî, Bedruddîn Maḥmûd b. Aḥmed. *el-Binâye*. Luknev: el-Maṭba‘u’l-‘Âli, 1293.
- el-‘Aynî, Bedruddîn Maḥmûd b. Aḥmed. *el-Binâye*. Tah. Muḥammed ‘Umer er-Râmfüri. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1990.
- el-‘Aynî, Bedruddîn Maḥmûd b. Aḥmed. *el-Binâye*. Tah. Eymen Şâlih Şa‘bân. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2000; Diyü bend: el-Mektebetu’l-Eşrafiyye, 2005.
- el-‘Aynî, Bedruddîn Maḥmûd b. Aḥmed. *‘İkdu’l-Cumân fi Târîhi Ehli’z-Zamân*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Carullah, no. 1591, v. 579b
- el-Bâbertî, Ekmeluddîn Muḥammed b. Muḥammed. *et-Taḳrîr fi Şerḥi Uşûli’l-Pezdevî*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Carullah, no. 495, 244 v.
- Bardakçı, Veli Vehbi. “Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi.” Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2019.
- Baykara, Tuncer. “Esedüddin Ayaz Beğ ve Germiyanlıların İlk Zamanları.” *XVI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler: Selçuklu Devleti ve Beylikler Dönemi* içinde, 3:235-243. Ankara, TTK Yayınları, 2015.
- Bayrakdar, Mehmet. “Dâvûd-i Kayserî.” *DİA*, 9:32-35.
- Bedir, Mürteza. “Books on Islamical Legal Theory (Uşûl al-Fiqh).” *Treasures of Knowledge An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, ed. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar ve Cornell H. Fleischer içinde, 1:423-438. Leiden & Boston: Brill, 2019.
- Bedir, Mürteza. “Nesefi, Ebü’l-Berekat.” *DİA*, 32:567-568.
- Bedir, Mürteza, “Tacüşşeria.” *DİA*, 39:360-362.
- Bedir, Mürteza. “ez-Ziyâdât.” *DİA*, 44:483-484.

- Bedir, Mürteza ve Ferhat Koca. "Pezdevî, Ebu'l-Usr." *DİA*, 34:264-266.
- Bedru'r-Rûmî, Dâvud b. Kütluğbek b. İslâm b. Receb el-Kânî. *Muntehe'l-Kavî fî Şerhi'l-Pezdevî*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Carullah, no. 499.
- el-Begâvî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ'. *Meşâbihu's-Sunne*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Süleymaniye, no. 333; Milli Kütüphane-Afyon Gedik Ahmed Paşa, no. 17890.
- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984.
- Bosworth, C. Edmund. "'Erâq-e 'Ajam(î).'" *Encyclopædia Iranica*, (Erişim: 19.03.222), <https://www.iranicaonline.org/articles/eraq-e-ajami>
- Boz, Cem. "Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü (Eskişehir)." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2020.
- el-Buḥārî, 'Alâ'uddîn 'Abdul'azîz b. Aḥmed. *Keşfu'l-Esrâr*. Millet Yazma Eser Kütüphanesi-Feyzullah Efendi, no. 633; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Carullah, no. 498, Carullah, no. 505; Fatih, no. 1334; Bağdatlı Vehbi, no. 370.
- Burhânü's-Şerî'a, Maḥmûd b. Şadru's-Şerî'a el-Evvel el-Buḥārî. *Vikâyetu'r-Rivâye*, Milli Kütüphane, no. FB 546; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Fatih, no. 2231; Fatih, no. 2226.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. Çev. Erol Üyepazarıcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Çağrı, Mustafa. "Sirâceddin el-Urmevî." *DİA*, 37:262-264.
- Dartma, Bahattin. "Osmanlı Müfessirlerinden Şihâbuddin es-Sivâsî (860/1455) ve Tefsiri." *Dinî Araştırmalar Dergisi* 4:11 (2001): 133-145.
- Doğru, Halime. "Mahruse-i Sultanyüki'den Eskişehir'e." *Kebikeç* 15 (2003): 49-64.
- Doğru, Halime. *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*. İstanbul: Afa Yayınları, 1992.
- Eflâkî, Ahmed. *Ariflerin Menkıbeleri*. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2006.
- el-Erzincânî, Vecîhuddîn 'Umer b. 'Abdulmuḥsin. *Ḥadâ'ıku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Fatih, no. 985.
- el-Ezra'î, Şadruddîn Suleymân b. Vehb İbn Ebî'l-'İzz. *Muḥtaşaru Şerhi'z-Ziyâdât*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Carullah, no. 679.
- el-Ezra'î, Şadruddîn Suleymân b. Vehb İbn Ebî'l-'İzz. *el-Munteḥab*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Carullah, no. 679; Yeni Cami, no. 395; Fatih, no. 1666.
- el-Ezra'î, Şadruddîn Suleymân b. Vehb İbn Ebî'l-'İzz. *el-Muzḥeb*. Millet Yazma Eser Kütüphanesi-Feyzullah Efendi, no.947; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Carullah, no.903; Fatih, no. 1555; Carullah, no. 679; Şehid Ali Paşa, no. 734; Yeni Cami, no. 395.
- Fazlıoğlu, İhsan. "İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlim Hayatının Teşekkülü ve Dâvud Kayserî." *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4:1 (2017): 1-68.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Hendese." *DİA*, 17:199-208.
- Güneş, Ahmet. "İznik: Osmanlı Dönemi." *DİA*, 23:545-547.

- el-Ḥabbâzî, Celâluddîn ‘Umer b. Muḥammed. *Ḥâsiye ‘alâ’l-Hidâye*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Hacı Beşir Ağa, no. 276, 320 v.; Yazma Bağışlar, no. 65, 186 v.; Carullah, no. 780, 326 v.
- el-Ḥabbâzî, Celâluddîn ‘Umer b. Muḥammed. *el-Muğnî*. Manisa Yazma Eser Kütüphanesi-Manisa İl Halk, no. 4734; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Damad İbrahim, no. 613 313 v.
- Habîbî, Derviş Ahmed. *ed-Devhatü’l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ’i’l-Osmâniyye: Habîbî’nin Şakâ’ik Tercümesi (İnceleme-Metin)*. Haz. Ramazan Ekinci. İstanbul: TYEK Başkanlığı Yayınları, 2021.
- el-Ḥaḍramî, Ebû Muḥammed eṭ-Ṭayyib b. ‘Abdillâh. *Kilâdetu’n-Neḥr fî Vefeyâti A’yânî’d-Dehr*. Nşr. Bû Cem’a Mekkî ve Ḥalid Zuvârî. Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2008.
- el-Ḥamevî, Şihâbuddîn Yâkût b. ‘Abdillâh. *Mu‘cemu’l-Buldân*. Beyrût: Dâru Şâdir, 1977.
- el-Ḥaşîrî, Cemâluddîn Maḥmûd b. Aḥmed. *Vecîz fî Şerḥi’l-Câmi’i’l-Kebîr*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Fatih, no. 1696-M.
- el-Ḥaşîrî, Cemâluddîn Maḥmûd b. Aḥmed. *et-Taḥrîr fî Şerḥi’l-Câmi’i’l-Kebîr*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Hz. Halid, no. 91.
- el-Herevî, Ebû’l-Ḥasen ‘Alî b. Ebî Bekr. *Kitâbu’l-İşârât ilâ Ma‘rifeti’z-Ziyârât*. Tah. ‘Alî ‘Umer. Kâhira: Mektebetu’s-Şekâfeti’d-Dîniyye, 2002.
- İbn Battûta, Muḥammed b. ‘Abdillâh eṭ-Ṭancî. *Rihletu İbn Battûta Tuḥfetu’n-Nuzzâr fî Ğarâ’ibi’l-Emsâr ve ‘Acâ’ibi’l-Esfâr*. Tah. Muḥammed ‘Abdulmun‘im el-‘Uryân. Beyrût: Dâru İhyâ’i’l-‘Ulûm, 1987.
- İbn Bîbî. *Selçuknâme*. Çev. Mükrimin Halil Yinanç. İstanbul: Kitabevi, 2007.
- İbn Tağrıberdî, Cemâluddîn Yûsuf b. Tağrıberdî. *el-Menhelu’s-Sâfi*. Tah. Muḥammed Muḥammed Emîn. Kâhira: el-Hey’etu’l-Mısrıyyeti’l-‘Ämme li’l-Kitâb, 1984.
- İbn Tağrıberdî, Cemâluddîn Yûsuf b. Tağrıberdî. *en-Nucumu’z-Zâhira fî Mulûki Mişr ve’l-Kâhira*. Mişr: Dâru’l-Kutub, 1929.
- İbnu’l-Cevzî, Ebû’l-Ferac ‘Abdurrahmân b. ‘Alî. *el-Muntazam*. Tah. Muḥammed ‘Abdulkâdir ‘Aṭâ ve Muştafâ ‘Abdulkâdir ‘Aṭâ. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1992.
- İbnu’l-Eşîr, ‘İzzuddîn ‘Alî b. Muḥammed. *el-Kâmil fî’t-Târîḥ*. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1987.
- İbnu’l-‘İmâd, ‘Abdulḥay b. Aḥmed el-Ḥanbelî. *Şezerâtu’z-Zeheb fî Aḥbâri men Zeheb*. Tah. Maḥmûd el-Arnâ’ût. Dimeşk-Beyrût: Dâru İbn Keşîr, 1986.
- İbnu’s-Sâ‘âtî, Muẓafferuddîn Aḥmed b. ‘Alî. *Mecma’u’l-Baḥrayn ve Multeka’n-Neyyirayn*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Yozgat, no. 229.
- İbnu’s-Sâ‘âtî, Muẓafferuddîn Aḥmed b. ‘Alî. *Şerḥu Mecma’i’l-Baḥrayn*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Carullah, no. 704.
- el-İcî, ‘Aḍuddîn ‘Abdurrahmân b. Aḥmed. *Şerḥu Muḥtaşari’l-Muntehâ*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Ayasofya, no. 981.
- İnalçık, Halil. “İznik için Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi.” *Tarih Boyunca İznik*, ed. Işık Akbaygil, Halil İnalçık ve Oktay Aslanapa içinde, 59-85. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.

- İnalçık, Halil. "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?." *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel ve Mehmet Öz içinde, 119-145. Ankara: İmge Yayınevi, 2000.
- İnalçık, Halil. "Orhan." *DİA*, 33:375-386.
- İpşirli, Mehmet. "Medrese: Osmanlı Dönemi." *DİA*, 28: 327-333.
- İthāfu's-Suleymānī fī'l-'Ahdī'l-Orḥānī*. Ali Emiri Arabi, no. 2173, 43 v.
- el-İtkānī, Kıvāmuddīn Emīr Kātīb b. Emīr 'Umer. *Ġāyetu'l-Beyān ve Nādiratu'l-Akrān*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Fatih, no. 1945, 434 v.
- Ķādīhān, Faḥruddīn Ḥasen b. Maṣṣūr el-Özcendī. *Şerḥu'l-Cāmi'i'ş-Şaĝīr*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Fatih, no. 1687; Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, no. 4230.
- Kafadar, Cemal. *İki Cihan Ârefesinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Çev. Ceren Çıkin. Ankara: Birleşim Yayınevi, 2010.
- Kalaycı, Mehmet ve Muhammed Emin Eren. "Reflection of Qadizādelis-Khalwatis Tension on the Islamic Heresiography: Muşṭafā b. İbrāḥīm and His Alphabetical Classification of Sects." *İlahiyat Studies* 9:2 (2018): 249-290.
- Kalaycı, Mehmet. "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri." *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20:2 (2016): 9-72.
- Kalaycı, Mehmet. "Bir Osmanlı Kelamcısı Ne Okur? Osmanlı İlim Geleneği Çerçevesinde Beyazizade'nin Mecmû'a fî'l-Mesâ'ili'l-Müntehabe Adlı Eseri." *Osmanlı'da İlm-i Kelam: Alimler, Eserler, Meseleler*, ed. Osman Demir, Veyssel Kaya, Kadir Gömbeyaz ve U. Murat Kılavuz içinde, 53-146. İstanbul: İSAR Yayınları, 2016.
- Karlıĝa, H. Bekir. "Gazzâlî: Eserleri." *DİA*, 13:518-530.
- Kātīb Çelebi. *Keşfu'z-Zunūn 'an Esāmī'l-Kutub ve'l-Funūn*. Nşr. Mehmed Şerefettin Yalıtka-İlisli Rifat Bilge. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Kātīb Çelebi. *Sullemu'l-Vuşul ilā Tabakāti'l-Fuḥul*. Tah. Maḥmūd 'AbduĶādir el-Arnā'ūṫ. İstanbul: IRSICA, 2010.
- el-Ķayşerī, Şerafuddīn Dāvūd b. Maḥmūd. *Şerḥu Fuşuşī'l-Ĥikem*. Milli Kütüphane-Adana İl Halk, no. 100.
- el-Kelevī, Maḥmūd b. Suleymān. *Ketā'ibu A'lāmi'l-Ahyār min Fuḳahā'i Mezhebi'n-Nu'māni'l-Muḥtār*. Tah. Şaffet Köse, Murat Şimşek, Hasan Özer, Huzeyfe Çeker ve Güneş Öztürk. İstanbul: Mektebetu'l-İrşād, 2017.
- Kızılıcık, Abdullah. "Bolevî İsa Efendi." *DİA*, EK-1:202.
- Konukçu, Enver. "Aras Boyunda Bir Ortaçaĝ Şehri: Sürmeli." *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (2002): 187-193.
- Konukçu, Enver. "Bolu Sancak Beyi Mahmud Çelebi'nin İzledi Esareti." *Sultan II. Murad ve Dönemi*, ed. İsmail Yaşayanlar içinde, 148-161. Bursa: Gaye Kitabevi, 2015
- el-Ķuraşī, Muḥyiddīn 'AbduĶādir b. Muḥammed İbn Ebī'l-Vefā'. *el-Cevāhiru'l-Muḍiyye fī Tabakāti'l-Ḥanefiyye*. Tah. 'AbduĶettāḥ Muḥammed el-Ḥulv. Cize: Hecl li't-Ṭibā'a ve'n-Neşr, 1993.
- Mecdī Mehmed Efendi. *Ḥadā'ıku'ş-ŞaĶā'ık*. Haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çaĝrı Yayınları, 1989.

- Mecma'ü'l-Fevâ'id*. Fatih, no. 1384.
- el-Meliku'l-Mu'azzam, 'İsâ b. Ebî Bekr Muhammed. *Uşûl'l-Câmi'i'l-Kebîr*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Hacı Beşir Ağa, no. 208.
- el-Mergînânî, Burhânuddîn 'Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Fatih, no. 2245; Fatih, no. 2234; Feyzullah Efendi, no. 1002; Çorlulu Ali Paşa, no. 263; Fatih, no. 2239; Fatih, no. 2254; Milli Kütüphane-Gülşehir Karavezir İlçe Halk, no. 55; Eskişehir İl Halk, no. 282.
- Muhtesibzâde, Mehmed Hâkî. *Terceme-i Şekâ'ik-i Nu'mâniyye*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Laleli, no. 2022, 203 v.
- Muhtesibzâde, Mehmed Hâkî. *Hadâ'iku'r-Reyhân*. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi-Hafız Ahmed Paşa, no. 230.
- Muhtesibzâde, Mehmed Hâkî. *Mecma'ü'l-Esrâf: Hâkî'nin Şakâ'ik Tercümesi (İnceleme-Metin)*. Haz. Mehmet Yunus Yazıcı. İstanbul: TYEK Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Necipoğlu, Gülru, Cemal Kafadar ve Cornell H. Fleischer (ed.). *Treasures of Knowledge An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*. Leiden & Boston: Brill, 2019.
- en-Nesefî, Hafîzuddîn Ebû'l-Berakât 'Abdullâh b. Aḥmed. *el-Kâfi Şerhu'l-Vâfi*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Murad Molla, no. 934; Laleli, no. 1064.
- Neşri, Mehmed. *Kitab-ı Cihan-Nümâ: Neşri Tarihi*. Nşr. Faik Reşit Unat ve Mehmed Altay Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- en-Niksarî, Şemsuddîn. *Şerhu'l-İdâh*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Yusuf Ağa, no. 329; Yusuf Ağa, no. 328; Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, no. 248.
- en-Niksarî, Şemsuddîn. *Şerhu'l-Emâlî*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Fatih, no. 3012, vv. 22b-40b.
- en-Niksarî, Şemsuddîn. *Şerhu'l-'Umde*. Milli Kütüphane-Afyon Gedik Ahmed Paşa, no. 17865, vv. 1a-114a.
- 'Oşmânzâde, Aḥmed Tâ'ib. *Hadîkatu'l-Vuzerâ'*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Esad Efendi, no. 2245.
- Öcalan, Hasan Basri, Sezai Sevim ve Doğan Yavaş. *Bursa Vakfiyeleri - I*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013.
- Peacock Andrew C. S. "Two Sufis of Ilkhanid Anatolia and their Patrons: Notes on the Works of Mu'ayyid al-Din Jandi and Da'ud al-Qaysari." *Cultural Encounters in Anatolia in the Medieval Period: The Ilkhanids in Anatolia Symposium Proceedings*, ed. Alev Ayaokur ve Defne Karakaya içinde, 11-28. Ankara: Koç Üniversitesi VEKAM Yayınları, 2019.
- el-Pezdevî, Faḥrullislâm Ebû'l-'Uşr 'Alî b. Muhammed. *Uşûl*. Millet Yazma Eser Kütüphanesi-Feyzullah Efendi, no. 564; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Fatih, no. 1221; Fatih, no. 1231; Fatih, no. 1219; Kadızade Mehmed, no. 97; Yusuf Ağa, no. 174; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi-Yusuf Ağa, no. 7471.
- eş-Şadru's-Şehîd, Huşâmuddîn 'Umer b. 'Abdil'azîz el-Buḥârî. *Şerhu'l-Câmi'i's-Şağîr*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Fatih, no. 1549.

- eş-Şāgānī, Rađıyyuddīn Ḥasen b. Muḥammed. *Meşāriku'l-Envāri'n-Nebeviyye*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Mahmud Paşa, no. 140.
- eş-Safedī, Şalāhuddīn Ḥalīl b. Aybek. *A'yānu'l-Aşr ve A'vānu'n-Naşr*. Tah. 'Alī Ebū Zeyd, Nebīl Ebū 'Umşe, Muḥammed Mev'id ve Maḥmūd Sālim Muḥammed. Dimeşk: Dāru'l-Fikr, 1998.
- eş-Safedī, Şalāhuddīn Ḥalīl b. Aybek. *el-Vāfi bi'l-Vefeyāt*. Tah. Aḥmed el-Arnā'ūt ve Türki Muştafā. Beyrūt: Dāru İhyā'i't-Turāsi'l-'Arabī, 2000.
- es-Semerḳandī, Ruknuddīn 'Ubeydullāh b. Muḥammed. *Cāmi'u'l-Uşūl*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Murad Molla, no. 641, vv. 1a-134a.
- es-Semerḳandī, Ruknuddīn 'Ubeydullāh b. Muḥammed. *el-Kavā'idu'l-Fıkhıyye*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Murad Molla, no. 641, vv. 134b-180b.
- es-Seraḫsī, Şemsule'imme Muḥammed b. Ebī Sehl Ahmed. *Şerḫu'z-Ziyādāt*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Carullah, no. 679; Fatih, no. 1555; Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi-Veliyyüddin Efendi, no. 1350.
- es-Seraḫsī, Şemsule'imme Muḥammed b. Ebī Sehl Ahmed. *el-Mebsūṭ*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Çorlulu Ali Paşa, no. 240.
- es-Seraḫsī, Şemsule'imme Muḥammed b. Ebī Sehl Ahmed. *el-Muḫīṭ fi'l-Furū'*. Milli Kütüphane-Afyon Gedik Ahmed Paşa, no. 17406,
- Sevim, Sezai ve Hasan Basri Öcalan. *Osmanlı Kuruluş Dönemi Bursa Vakfiyeleri*. İstanbul: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2010.
- Sibt İbnu'l-Cevzī, Şemsuddīn Yūsuf b. Kızoğlu. *Mir'ātu'z-Zemān fi Tevārihi'l-A'yān*. Tah. Fādī el-Mağribī (15. c.); Muḥammed Enes el-Ḥīn ve Kāmil Muḥammed el-Ḥaṭṭāb (19. c.); İbrāhīm ez-Zeybek (20. c.). Dimeşk: Dāru'r-Risāleti'l-'Alemiyye, 2013.
- es-Signākī, Ḥusāmuddīn Ḥuseyn b. 'Alī. *el-Vāfi fi Şerhi'l-Munteḫab*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Damad İbrahim, no. 468.
- es-Signākī, Ḥusāmuddīn Ḥuseyn b. 'Alī. *el-Kāfi fi Şerhi Uşūli'l-Pezdevi*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Carullah, no. 491.
- es-Signākī, Ḥusāmuddīn Ḥuseyn b. 'Alī. *en-Nihāye*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Karaçelebizade. no.148; Yozgat, no. 261-2; Amasya Yazma Eser Kütüphanesi-Amasya Beyazıt, no. 221.
- es-Signākī, Ḥusāmuddīn Ḥuseyn b. 'Alī. *et-Tesdid fi Şerhi't-Temhid*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Esad Efendi, no. 3893.
- es-Sivāsī, Şihābuddīn. *Şerḫu'l-Ferā'idu's-Sirāciyye*. Milli Kütüphane-Adana İl Halk, no. 930.
- es-Subkī, Tācuddīn 'Abdulvehhāb b. 'Alī. *Ṭabaḳātu's-Şāfi'iyyeti'l-Kubrā*. Tah. 'Abdulfettāh Muḥammed el-Ḥulv ve Maḥmūd Muḥammed eṭ-Ṭanāḫī. Kahire: Maṭba'atu 'İsā el-Bābī el-Ḥalebī, 1963-1964.
- es-Sulṭānyükī, Tācuddīn Ebū Bekr b. İbrāhīm. *Rumūzu'l-Esrār*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Ayasofya, no. 975.
- Süreyyā, Mehmed. *Siçill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*. Haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk ve Ramazan Tosun (2. c.). İstanbul: Sebil Yayinevi, 1996.

Şükrollâh, İbn Ahmed b. Zeki. "Behcetu't-Tevârîh." *Osmanlı Tarihleri I*, düz. Çiftçioğlu N. Atsız içinde, 36-76. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947.

Şaşkoprîzâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâ'îku'n-Nu'mâniyye*. Milli Kütüphanesi-Adana İl Halk, no. 1127; Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi-Ahmed Paşa, no. 236-M; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Amcazade Hüseyin, no. 362; Ayasofya, no. 3273; Ayasofya, no. 3274; Bağdatlı Vehbi, no. 1066; Bağdatlı Vehbi, no. 1134; Carullah, no. 1613; Çelebi Abdullah, no. 264; Esad Efendi, no. 2308; Fatih, no. 4412; Fatih, no. 4413; Fatih, no. 4414; Fatih, no. 4415; H. Hüsnü Paşa, no. 835; H. Hüsnü Paşa, no. 835-M; Hamidiye, no. 924; Halet Efendi, no. 603; Hekimoğlu, no. 771; Hüsrev Paşa, no. 420; Kılıç Ali Paşa, no. 753; Kadızade Mehmed, no. 361; Mihrişah Sultan, no. 315; Murad Molla, no. 1460; Nuruosmaniye, no. 3378; Nuruosmaniye, no. 3380; Nuruosmaniye, no. 3381; Nuruosmaniye, no. 3382; Pertev Paşa, no. 493; Reisülküttab, no. 666; Serez, no. 1816; Serez, no. 1817; Serez, no.1818; Serez, no. 1819; Serez, no. 1820; Seyyid Nazif, no. 44; Şehid Ali Paşa, no. 1380; Yazma Bağışlar, no. 6429; Yazma Bağışlar, no. 828; Yeni Cami, no. 858; Lala İsmail, no. 358; Laleli, no. 2076; Atif Efendi Kütüphanesi, no. 1900; Atif Efendi, no. 1898; Atif Efendi, no. 1899; Atif Efendi, no. 1901; Millet Yazma Eser Kütüphanesi-Feyzullah Efendi, no. 1469; Raşid Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, no. 887; Vahid Paşa Yazma Eser Kütüphanesi-Kütahya İl Halk, no. 812; Kütahya İl Halk, no. 1537; Manisa Yazma Eser Kütüphanesi-Manisa İl Halk, no. 1349, Ragıp Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, no. 1027; Ragıp Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, no. 1028; Ragıp Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, no. 976; Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi-Veliyyüddin Efendi, no. 2434; Veliyyüddin Efendi, no. 2436; Veliyyüddin Efendi, no. 2437; Beyazıt, no. 5052; Beyazıt, no. 5053; Beyazıt, no. 5205; Beyazıt, no. 5206; Beyazıt, no. 10268; Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi-Hüdaî Efendi, no. 1030; Hacı Selim Ağa, no. 817; Milli Kütüphane, no. FB 389; Milli Kütüphane, no. A 2789; Milli Kütüphane, no. A 4465; Milli Kütüphane, no. A 2797; Milli Kütüphane, no. A 6646; Milli Kütüphane, no. A 3570; Milli Kütüphane, no. A 964; Milli Kütüphane, no. A 3196; Milli Kütüphane-Adnan Ötüken İl Halk, no. 2813; Adnan Ötüken İl Halk, no. 1152; Milli Kütüphane-Çankırı İl Halk, no. 171; Çankırı İl Halk, no. 407; Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi-Genel, no. 4099; Genel, no. 1207; Kurşunlu, no. 142; Ulucami, no. 2479; Ulucami, no. 2481; Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, no. 576; Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, no. 673; Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, no. 687; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, no. 2007; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, no. 1324; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, no. 332; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, no. 824; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, no. 1040; Manisa Yazma Eser Kütüphanesi-Manisa İl Halk, no. 5084; Manisa İl Halk, no. 1349; Akhisar Zeynelzade, no. 1447; Ömer Ali Bey Yazma Eser Kütüphanesi, no. 249; Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, no. 1251; Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, no. 4131; Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, no. 4137; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, no. 5643; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi-Konya İl Halk, no. 290; Konya Bölge Yazma Eserler-Konya İl Halk, no. 3694; Amasya Yazma Eser Kütüphanesi-Amasya Beyazıt, no. 1121.

- Şaşkoprızade, Ahmed Efendi. *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye: Osmanlı Âlimleri*. Haz. M. Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- et-Tebrizî, Tâcuddîn Ebû'l-Hasen 'Alî b. 'Abdillâh el-Erdebîlî. *Şerhu'l-Bedî'*. Millet Yazma Eser Kütüphanesi-Feyzullah Efendi, no. 600.
- Temir, Ahmet. *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*. İstanbul: Ötüken, 2011.
- Turgut, Vedat. "Germiyanogulları'nın Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine." *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)* 3:5 (2017): 1-98.
- el-Urmevî, Sirâcuddîn Maĥmûd b. Ebî Bekr. *Kitâbu'l-Beyân fî'l-Manţık*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Ayasofya, no. 2484.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa: Menşei, Tahsili-Kadılığı-Kazaskerliği-Vezirliği ve Kumandanlığı." *Belleten* 23:91 (1959): 457-477.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Çandarlı Zâde Ali Paşa Vakfiyesi." *Belleten* 5:20 (1941): 549-576.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Çandarlı Vezir Ailesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Yaran, Rahmi. "Siĥnâki." *DİA*, 37:164-166.
- Yaman, Ahmet. "Tenfil." *DİA*, 40:451-452.
- Yılmaz, Ali Tarık Ziyat. "Hüsameddin Hüseyin es-Siĥnaki ve et-Tesdid'i [Naşirin girişi]." *et-Tesdid fî Şerhi't-Temhid*. Tah. A. T. Z. Yılmaz içinde, 1:17-66 [Türkçe Kısım]. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- ez-Zemaĥşeri, Ebû'l-Kâsım Maĥmûd b. 'Umer. *el-Keşşâf 'an Haĥkâ'iki Ğavâmidî't-Tenzil*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi-Laleli, no. 216; İzmir, no. 57; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, no. 2966.
- ez-Zemaĥşeri, Ebû'l-Kâsım Maĥmûd b. 'Umer. *el-Mufaşşal*. Milli Kütüphane-Samsun İl Halk, no. 794.
- Zeyrek, İ. Naci. "Çandarlı Ailesi'nin Sanat Hamiliği ve Bursa Ali Paşa Camii." Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2004.
- ez-Zirikli, Ĥayruddîn. *el-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l-'İlmi'l-Melâyîn, 2002.